

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΟΜΗΤΑ ΦΛΑΝΔΡΙΑΣ ΡΟΒΕΡΤΟΝ

ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ Α΄ ΤΟΥ ΚΟΜΗΤΗΝΟΥ *

Ὅλοι ἤξεύρετε ὅτι ἡ πρώτη σταυροφορία ἀποδίδεται συνήθως εἰς τὰς ἰερασίας τὰς ὁποίας ἀπέτεινε δῆθεν ὁ Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην, ἐπικαλούμενος τὴν βοήθειαν αὐτῆς κατὰ τῶν Τούρκων. Τὸ δὲ κυριώτατον, ἢ μάλλον εἰπεῖν τὸ μόνον ἱστορικὸν μνημεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται ἡ δοξασία αὕτη, εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἣν λέγεται γράφας πρὸς Ῥοβέρτον Α΄ τὸν κόμητα Φλανδρίας.

Περὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης διεξάγεται ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἤδη ἑκατονταετηρίδα ἀγῶν πεισματώδης, ὅστις διήλθε δι' ἀπροσδοκῆτων περιπετειῶν. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον Γάλλοι, Βέλγοι καὶ Ὀλλανδοὶ ὑπελάμβανον ὁμοφώνως τὴν ἐπιστολὴν ὡς γνησίαν. Ἀπ' ἐναντίας ἐν Ἀγγλίᾳ μὲν ἐλογίσθη ὡς ὑποπτος, ἢ τοῦλάχιστον ὡς παραδόξως ἀλλοιωθεῖσα, ἐν Γερμανίᾳ δὲ ὡς νόθος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, τὰ δύο ἀντίθετα στρατόπεδα μετέβαλον σημαίαν. Ἡ Γερμανία, ἀντὶ νὰ προσβάλλῃ τὴν ἐπιστολὴν, ἀνέλαβε τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἀμυναν, ἐνῶ ἡ Γαλλία, ἣτις διετέλεσεν ἄλλοτε ἔνθερος αὐτῆς ὑπέρμαχος, ἔστρεψεν ἤδη τὰ ὄπλα κατ' αὐτῆς. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ φάσει τοῦ ἀγῶνος ἡ Ἀγγλία παρέμεινε μέχρι τοῦδε οὐδετέρα.

Ἴσως ἐρωτᾶτε, πρὸς τί τὰ κράτιστα τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν ἐξηγήθησαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος, καὶ χωρισθέντα εἰς δύο συμμαχίας, δὲν παύουσι ἀντιστρατεύμενα κατ' ἀλλήλων ἀπὸ τῶν μέσων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς σήμερον; Μήπως αἱ σταυροφορίαι δὲν ἤθελον γίνεαι εἴτε ἐγράφη, εἴτε δὲν ἐγράφη ἡ ἐπιστολή; Οἱ σταυροφόροι βεβαίως ἤθελον οὕτως ἢ ἄλλως ἐπισκῆψαι ἐπὶ τῇ Ἀνατολῇ, διότι ἡ Ἑσπερία εἶχε διατεθῆ καὶ παρασκευασθῆ πρὸς τοῦτο πρὸ καιροῦ διὰ λόγους πολλοὺς, ποικίλους καὶ ἰσχυροὺς· ἂν δὲ οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ὑπῆρχον, ἤθελεν εἶναι μωρία νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ δεήσεις τοῦ Ἀλεξίου ἠδύναντο νὰ προκαλέσωσι τὸ μέγα ἐκεῖνο κίνημα, τὸ ὁποῖον διήρκεσεν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας. Οὐδὲν ἦττον ὅσον μικρὸν γεγονός καὶ ἂν φαίνεται καθ' ἑαυτὴν, ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀξία τοῦ μακραίωνος ἀγῶνος εἰς δὲν ἔδωκεν ἀφορμὴν.

Ὁ Gothe ἔλεγεν, ὅτι τὸ πρῶτιστον προσὸν τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς εἶναι τὸ διακρίνειν τί τὸ μέγα καὶ τί τὸ μικρὸν· das Grosse gross und das Kleine klein zu sehen. Ποσάκις οἱ διέποντες τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν δὲν ἠστόχησαν

* Ἀπηγγέθη ἐν τῇ Συλλόγῳ τῇ 25 Ἰανουαρίου 1880.

τοῦ σκοποῦ διότι ὑπέλαβον τὰ κρείττω ἤττω καὶ τὰ ἤττω κρείττω. Ὅποσοι δὲ Ἰξίονες τῆς πολιτικῆς δὲν ἐφαντάσθησαν ὅτι περιπτώσσονται τὴν Ἑραν, ἐνῶ ἡσπάζοντο Νεφέλην!

Ἡ ἱστορία ἔχει πολλὴν τὴν οἰκειότητα πρὸς τὴν πολιτικὴν· διότι ἐπὶ τέλους ἱστορία εἶναι ἢ πολιτικὴ τοῦ παρελθόντος, πολιτικὴ δὲ ἢ τοῦ παρόντος ἱστορία. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἢ ἱστορία εἶναι ἢ πρεσβυτέρα ἀδελφὴ τῆς πολιτικῆς. Ὅθεν οὐδὲν ἄπορον ὅτι ἔχουσι κοινούς οὐκ ὀλίγους τῶν χαρακτήρων καὶ οὐκ ὀλίγους τῶν κανόνων ὅτινες ρυθμίζουσι τὴν διαγωγὴν αὐτῶν. Ὅπως ἐν τῇ πολιτικῇ, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπάρχουσι γεγονότα πολλὰ, φαινόμενα μὲν μικρὰ, πράγματι δὲ ὄντα μεγάλα· καὶ τὰνάπαλιν πολλὰ γεγονότα τὰ ὅποια ἐκ πρώτης ὕψεως νομίζονται θαυμάσια, ἐπιμελέστερον δ' ἐξεταζόμενα, ἀποβάλλουσι τὴν λεοντήν. Ἐπὶ τριάκοντα ἔτη ἀνερευνᾶται, λόγου χάριν, τὸ ζήτημα, ἐὰν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κορίνθου, ἢ Ἑλλάς ἐγένετο, ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, ἢ παρέμεινεν αὐτόνομος καὶ ἐλευθέρη. Τὸ ζήτημα οὕτω τιθέμενον, φαίνεται τῇ ἀληθείᾳ σπουδαῖον· καὶ τοιοῦτο ἐκλαβόντες αὐτὸ πολυἀριθμοὶ ἱστορικοὶ, κατηνάλωσαν θησαυροὺς σοφίας, μαχόμενοι ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἑτέρας τῶν γνώμων. Ἐν τούτοις ὁ πρακτικὸς τοῦ Mommsen νοῦς ἀπεφάνητο ὀρθότατα, ὅτι πᾶσα αὕτη ἢ συζήτησις εἶναι καθαρὰ λογολαχία. Κατ' ἐπιφάνειαν ἢ Ἑλλάς δὲν ἐγένετο ἐπαρχία Ῥωμαϊκὴ, καθυπεβλήθη ὁμοίως εἰς τὴν ὑπερτάτην ἐποπτεῖαν τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μακεδονίας· ὥστε κατὰ τύπους μὲν ἡδύνατο νὰ λογισθῆ ἐλευθέρη, πράγματι ὁμοίως ἢ ἐλευθερία αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ εὐσχημὸς δουλεία.

Κατ' ἀντίστροφον ὄψιν παρουσιάζεται τὸ ἀνὰ χεῖρας ζήτημα, ἐὰν ὁ Ἀλέξιος ἔγραψεν ἢ δὲν ἔγραψε τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ ἐπιστολήν. Ἐξωτερικῶς θεωρούμενον φαίνεται μικρὸν, ἐσωτερικῶς δὲ βασιανίζομενον, ἀποβαίνει σπουδαιότατον. Ἄλλως θέλει κριθῆ ὁ Ἀλέξιος ἐὰν ἔγραψε τὴν ἐπιστολήν, καὶ ἄλλως ἐὰν δὲν τὴν ἔγραψεν. Ἐὰν ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῆς Δύσεως ἀπασκῆ ἢ διαγωγὴ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐπελθόντας σταυροφόρους δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ εἰμὴ ὡς σειρά ἀδιάκοπος ἀγνωμοσύνης καὶ δόλου. Ὁ Ἀλέξιος δὲν συνήνεσε νὰ παράσχη εἰς τοὺς ἐπικούρους ἐκείνους τὰ ἀπαραίτητα πρὸς συντήρησιν αὐτῶν τρόφιμα, εἰμὴ ἐὰν δὲν κακοπραγμονήσωσιν ἐν τῷ κράτει καὶ πρὸ πάντων ἐὰν καταβάλλωσι τακτικῶς τὸ τίμημα τῶν χορηγουμένων πραγμάτων. Περὶ τούτου μαρτυροῦσι δύο αὐτοῦ ἐπιστολαί· ἢ μία πρὸς Γοδοφῆδον τὸν Βουίλλωνος, ἢ ἄλλη πρὸς Βοημοῦνδον, τὸν υἱὸν τοῦ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου. Τεθέντος λοιπὸν ὅτι οἱ σταυροφόροι ἐπῆλθον κατὰ παράκλησιν τοῦ Ἀλεξίου, ὁ βασιλεὺς προτείνων τὴν ἀξίωσιν νὰ κρίνῃ περὶ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν, καὶ μόνον ἐὰν ἐγκρίνῃ αὐτὴν νὰ παρέχῃ τρόφιμα, καὶ πάλιν νὰ παρέχῃ ταῦτα ἐπὶ τῷ παρ' αὐτοῦ ὀριζομένῳ τιμήματι, ἤθελεν ἀναφανῆ ὁ ἀγνωμονέστατος τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἐπικούροι ἐκείνοι, ἐνδίδοντες εἰς τὰς ἱκεσίας αὐτοῦ, κατέλιπον πατρίδα καὶ οἴκους, κατεδαπάνηθησαν ἵνα ὀπλισθῶσι καὶ ἐξέθηκον ἑαυ-

τοὺς εἰς μυρίους κινδύνους· τὸ ἐλάχιστον λοιπὸν ὅπερ ἡδύνατο νὰ ἀπαιτήσωσιν ἦτο νὰ συντηρηθῶσιν ἀπροφασίτως δαπάναις τοῦ κράτους, πρὸς σωτηρίαν τοῦ ὁποῖου εἰς τοσαύτας καθυπεβλήθησαν θυσίας.

Ἄμα δ' ἐλθόντων τῶν σταυροφόρων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ Ἀλέξιος πρότεινεν νέαν ἀξίωσιν· νὰ συνομολογήσωσι, πρὶν ἢ διαπεράσῃ αὐτοὺς εἰς Ἀσίαν, συνθήκην διὰ τῆς ὁποίας οὗτοι ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀποδίδωσιν αὐτῷ τὰς πόλεις, τὰς χώρας, τὰ φρούρια, πανθ' ὅσα ἐνὶ λόγῳ, τελοῦντα ἄλλοτε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἤθελον νῦν ἀνακτηθῆ ἀπὸ τῶν παλαιῶν. Καὶ ὁ Γοδοφῆδος καὶ πάντες οἱ ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ ἡγεμονίαν τεταχμένοι ἀρχηγεῖ τῶν σταυροφόρων, παρέστησαν ἐνώπιον τοῦ Ἀλεξίου, ἔκλιναν γόνυ, προσεκύνησαν, καὶ ὁμόσαντες ἔρχον πίστεως, ὡς ὑποτελεῖς, ὑπέσχοντο νὰ τηρήσωσι πάντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀπαιτούμενα. Εἶναι ἀληθές ὅτι οἱ ἄρει τῶν συνθηκῶν τούτων δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν δυτικῶν χρονολογῶν ἀπαρραλλάκτως ὅπως ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς. Κατὰ τοὺς δυτικούς οἱ ἡγεμόνες τῶν σταυροφόρων δὲν ὑπεχρεοῦντο ν' ἀποδώσωσι τῷ βασιλεῖ εἰμὴ τὰ κυριώτατα τοῦ κράτους φρούρια, ὅσα ἤθελον κατακτήσει ἐν Ἀσίᾳ. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἄλλας γαίας ὤμοσαν ἀπλῶς πίστιν καὶ ὑποταγήν. Ἀλλὰ καὶ τὸ κείμενον τῶν δυτικῶν ἀν παραδεχθῶμεν ὡς γνήσιον, μένει πάντοτε ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Ἀλέξιος, πρὶν ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς ἐπικούρους οὓς διὰ ταπεινοτάτων δεήσεων ἔφερεν εἰς Θράκην, νὰ χωρήσωσι πρὸς τὰ πρόσω, ἀπήτησε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον κυριαρχίαν τῶν χωρῶν, ὑπὲρ τῆς ἀνακτήσεως τῶν ὁποίων οἱ ἄνδρες ἐκείνοι προέκειτο νὰ χύσωσι τὸ πολυτιμότερον αὐτῶν αἶμα. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἀφοῦ οἱ σταυροφόροι διέσχισαν τὴν Εὐρώπην ἀπασαν καὶ ἀφικόμενοι περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν εὐρέθησαν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ βασιλέως, ἔχοντες ἐνώπιον αὐτῶν φρούριον τὸ ὁποῖον ἀνευ στόλου ἦτο ἀπόρητον, περιστοιχισμένοι ὑπὸ λαοῦ δυσμενῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένου καὶ πρὸ πάντων οὐδένα τρόπον ἔχοντες νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν πορείαν αὐτῶν, διότι ἀνευ πλοίων τοῦτο ἦτο ἀκατόρθωτον, ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος εἶπεν αὐτοῖς· ἢ συνθηκολογεῖτε ὅτι θέλετε μὲ ἀποδώσει ὅσα κατακτήσετε, ἢ δὲν σὰς διαβιβάξω εἰς Ἀσίαν. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐὰν ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος ἔγραψε τὰς δεήσεις ἐκείνας, καὶ ἔπειτα ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ εἰς ἣν εὐρέθησαν οἱ ἐπακούσαντες τῶν γοερῶν αὐτοῦ κραυγῶν, ἀπήτει ἤδη νὰ πράξωσι τὰ πάντα ὑπὲρ αὐτοῦ, αὐτοὶ μὴδὲν παριζόμενοι ὄφελος, ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος ἤθελεν ἀποδειχθῆ ὁ ἐπιβουλότατος τῶν ἀνθρώπων.

Προσέτι ἐν τῇ ἀποδιδομένη αὐτῷ ἐπιστολῇ, ὁ βασιλεὺς κηρύττει ὅτι ἀδικόπως ἠττάται ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Πετсенέγων, (ὅπερ ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει δὲν ἦτο ἀληθές), ὅτι οὐδένα ἄλλον τρόπον σωτηρίας ἔχει εἰμὴ νὰ παραδώσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τοὺς Δυτικούς, (ὅπερ δὲν εἶπον ποτὲ οὐδ' αὐτοὶ οἱ Παλαιολόγοι, ὅτε τὸ κράτος περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν) καὶ ὅτι ὅλοι οἱ δημόσιοι καὶ ἰδιωτικοὶ θησαυροὶ τῆς

βασιλίδος τῶν πόλεων, καὶ αὐτὰ τὰ ἱερά τῶν ἐκκλησιῶν κειμήλια, εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν. Ταῦτα πάντα εἶναι βεβαίως ἐπονεϊδιστά. Ἄλλ' ὑπῆρχε τι ἐτι μᾶλλον ἀποτρόπαιον, ὅτι διὰ τὴν νὰ καταπέσῃ αὐτοὺς νὰ ἔλθωσι, προτείνει ὡς δόλωμα αὐτὰ τὰ θέλητρα τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ τοιαῦτα αἵσχη γράφας ἡγεμῶν, ἤθελε καταβῆ εἰς τὴν ἐσχάτην βαθμίδα τοῦ ἀνθρωπίνου ἐξευτελισμοῦ.

Καὶ ταῦτα δὲν ἀρκοῦσιν. Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς εἶναι βεβαίως εἰς τῶν πρωτοστατῶν τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας, διατελέσας πρωταγωνιστὴς τῆς πρώτης πράξεως τοῦ διαίωνα τῶν σταυροφοριῶν δράματος, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν τύχην τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας· ὥστε πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐξακρίθωσιν τῆς πολιτείας αὐτοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος, εἶναι ἄξιον συντονωτάτης μελέτης. Ἄλλὰ ὁ Ἀλέξιος ὑπῆρξε προσέτι ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἡ ἐνοσάρκωσις, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ. Πᾶσα ἡ πολιτεία τοῦ χριστιανισμοῦ τούτου ἐρρυθμίσθη ὑπ' αὐτοῦ, ἐπὶ τε τῆς πρώτης σταυροφορίας καὶ κατὰ τὰς ἐπομένους. Εἶναι δὲ γνωστὰ αἱ ἀλλόκοτοι τῶν σταυροφοριῶν περιπέτειαι. Οἱ δυτικοὶ, οἱ ἐλθόντες νὰ σώσωσι τοὺς Ἀνατολικούς ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἤρξαντο ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ δὲν ἔπαυσαν ἐκ διαλειμάτων πολεμοῦντες πρὸς τὰ ὄρφανά τὰ ὁποῖα ὤφειλον νὰ προστατεύσωσι· δὲν ἐδίστασαν δὲ καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους ἐπὶ τούτῳ νὰ συμμαχήσωσιν. Οἱ Ἀνατολικοὶ πολλάκις κατετρόπωσαν τοὺς ἰσχυροὺς ἐκείνους προστάτας, καὶ ἐνίστε ἔσωσαν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀπὸ τῶν ὁποίων προέκειτο αὐτοὶ ὑπ' αὐτῶν νὰ λυτρωθῶσι. Τὸ δὲ τελευταῖον συμπέρασμα ὄλων τούτων τῶν ἐπιχειρήσεων ὑπῆρξεν ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγκαθίδρυσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους.

Τίς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος παραίτιος τῶν ὀλεθρίων τούτων συμφορῶν; Ἀναμφιβόλως ὁ Ἀλέξιος, ἐὰν μὴ προΐδων τὰ ἀποτελέσματα ἐκείνα, τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο δύσκολον ἐκ τῶν προτέρων νὰ καταμετρήσῃ, κάλλιστα εἰδῶς τοὺς ἀντιθέτους χαρακτῆρας καὶ τὰς πρὸ καιροῦ προπαρασκευαζομένας ἀντιπάλους προαιρέσεις τῶν δύο κοινωνιῶν, ἔβλαβε διὰ τῶν αἰτήσεων αὐτοῦ τὸ ἔναυσμα εἰς τὴν σύγκρουσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐκ τῆς συγκρούσεως ἐπελθοῦσαν ἔκρηξιν. Ἄλλὰ ἐὰν ὄχι; Ἐὰν οὐδέποτε ἐδεήθη τῆς Εὐρώπης νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ ἀνατολικά πράγματα· ἐὰν ἡ Εὐρώπη οἰκοθεν, ἕνεκα ἰδίων συμφερόντων καὶ παθῶν καὶ βουλευμάτων, ἐπεχείρησε τὸν ἀγῶνα, ἅπαντα ἡ ἱστορικὴ εὐθυνα τῆς ἐπελθούσης καταστροφῆς ἐπιπίπτει οὐχὶ ἐπὶ τοῦ Ἀλεξίου, ἀλλὰ ἐπὶ τῶν ἐσπερίων συμφερόντων, παθῶν καὶ βουλευμάτων τὰ ὁποῖα παρεσκεύασαν καὶ διεξήγαγον τὰς σταυροφορίας. Καθὼς βλέπετε, τὸ ζήτημα οὕτω τιθέμενον, καὶ δὲν ἡμπορεῖ εἰμὴ οὕτω νὰ τεθῇ ὑπὸ τῆς ἀμερολήπτου ἱστορίας, λαμβάνει, καίτοι καθ' ἑαυτὸ μικρὸν φαινόμενον, διαστάσεις μεγάλαι, οὐδὲ θέλει

φανῆ παράδοξον ὅτι ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀπησχόλησε καὶ ἀπασχολεῖ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπιστήμην.

Τελευταῖος περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Γάλλος κόμης Riant, ἐκδοὺς περὶ τούτου πραγματεῖαν περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος ἔτους 1879. Ἠθέλομεν δ' εἶπει θαρρύντως ὅτι ἔλυσε ὀριστικῶς τὸ ζήτημα, ἐὰν δὲν ἐγίνωσκομεν ὅποσον ἀνεξάντλητον εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιλογίας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστήμῃ, ὥσως μάλιστα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ. Ὁ συγγραφεὺς ἐμελέτησεν ὅλα σχεδὸν τὰ σωζόμενα χειρόγραφα, ὄντα οὐκ ὀλίγα· συνεβουλεύθη ὅλας τὰς ἐκδόσεις, ἀντιπαρέθεσεν ὅλας τὰς μεταφράσεις, ἠκριβολόγησεν ἐνὶ λόγῳ ὅσον οὐδεὶς ἄλλος πρὸ αὐτοῦ περὶ τὰ καθέκαστα, μετεωρισθεὶς ἐν ταῦτῳ καὶ εἰς τὰς γενικὰς ἱστορικὰς περιστάσεις ὅσαι ἠδύναντο νὰ διαφωτίσωσι τὰς λεπτομερεῖς ἐκείνας ἐρεύνας, καὶ ἐπὶ τέλους ἀπεφῆνατο διαρρήδην ὅτι ἡ ἐπιστολὴ εἶναι πλαστή. Τῆς ἐπιστολῆς οὐδὲν ἔχομεν ἑλληνικὸν κείμενον, ἀλλὰ μόνον κείμενα λατινικά. Ὁ συγγραφεὺς κατέστησεν ἀναμφισβήτητον ὅτι οὔτε ἐκ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσθη, οὔτε λατινιστὶ ἐγράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Αἱ διατυπώσεις αὐτῆς καὶ τὸ ὕφος οὐδὲν ἔχουσι κοινὸν πρὸς τὰ ἄλλα γνωστὰ τοῦ Ἀλεξίου δημόσια ἔγγραφα. Τὰ ὀνόματα τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν χωρῶν εἶναι παραδόξως ἐν αὐτῇ παραμεμορφωμένα. Ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἐπαρχιῶν ἡ Λιβύη κατατάσσεται ἐν τῇ Μικρῇ Ἀσίᾳ· ἡ δὲ Τρωὰς ἐν τῇ μεγάλῃ Φρυγίᾳ. Οἱ Πετσενέγοι πολεμοῦσι πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξ Ἀσίας (erreur toute latine, λέγει ἀστείως ὁ συγγραφεὺς, μὴ φειδόμενος τῶν ὀμοδόξων). Τελευταῖον ἡ ἐπιστολὴ βρῖθαι ἀναχρονισμῶν. Ἐκ τῶν ἀναχρονισμῶν τούτων ἓνα μόνον θέλομεν ἀναφέρει ὡς ἀρκοῦντα ἵνα καταστήσῃ πρόδηλον τὴν πλαστογραφίαν. Τῆς ἐπιστολῆς ὑπάρχουσι τρία κείμενα, μηδὲν ὄντα ἀπαράλλακτα, οὐ μόνον κατὰ τὴν λέξιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πραγματικὸν μέρος. Τὸ παραδοξότερον ὅμως εἶναι ὅτι ἐν τῶν κειμένων τούτων φέρει τὴν χρονολογίαν τοῦ 1100. Ὅλοι ἐνθυμεῖσθε ὅτι ἡ πρώτη σταυροφορία ἐγένετο τῷ 1096· ὥστε ἡ αἴτησις ἡ προκαλέσασα αὐτὴν, χρονολογεῖται ἐνταῦθα κατὰ τέσσαρα ἔτη μεταγενεστέρως, καθ' ἣν ἐποχὴν εἶχον κυριευθῆ ἤδη τὰ Ἱεροσόλυμα ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ εἶχον ἀρχίσει αἱ μεταξὺ σταυροφόρων καὶ Ἀλεξίου διενέξεις, αἱ μετ' οὐ πολὺ λήξασαι εἰς πολεμικὴν σύγκρουσιν.

Ἄλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸ πραγματικὸν τῆς ἐπιστολῆς μέρος. Πάντα ὅσα λέγει περὶ τῶν ἐσχάτων κινδύνων οὐς διέτρεχε τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἀπὸ τῶν Πετσενέγων καὶ τῶν Τούρκων, εἶναι ἀνύπαρκτα. Ἀληθεύει μὲν ὅτι οἱ Σελσουκίδαι Τούρκοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν αἰτινες συνέβησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος, εἶχον καταλάβει πολλὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας χώρας· καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ, ταχέως παρακμάσας τοῦ Σελσουκικοῦ τούτου κράτους, ἕτεροι τουρκομανικαὶ φυλαὶ ἐδέσποσαν τῆς Συρίας καὶ δεινὰς ἐπήγαγον συμφοράς εἰς τε τοὺς χρι-

στιανοὺς αὐτῆς κατοίκους καὶ εἰς τοὺς εὐλαβεῖς ἀνθρώπους ὅσοι προσήρχοντο ἐξ Εὐρώπης εἰς προσκύνησιν τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν Σελσσοικιδῶν ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μόνου ἡδύνατο νὰ προσβληθῆ ἡ Κωνσταντινούπολις, εἶχεν ἤδη ἐξασθενήσει ἐξ ἐμφυλίων διενέξεων ὅτε ἐβασίλευσεν ὁ Ἀλέξιος· ἐκ δὲ τῶν ἐν Συρίᾳ Τουρκομάνων, οὐδεις σπουδαιολογῶν ἀνθρώπος ἡδύνατο νὰ εἶπῃ ὅτι ἐκινδύνευεν ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀποδείξεις δὲ ὅτι οὐδόλως ἐκινδύνευεν εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξιος, καθ' ἣν ἐποχὴν λέγεται γράψας τὴν πολυθρύλητον ἐπιστολὴν, εἶχεν ἀνακτῆσαι ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τὴν Σινώπην, τὴν Νικομήδειαν καὶ ἄλλα φρούρια, εἶχεν ὀλοσχερῶς ἐξολοθρεύσει τοὺς Πετσενέγους, εἶχε δὲ δώσει καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Ἑσπερίους δείγματα ἀναμφισβήτητα τῆς δυνάμεως τοῦ Κράτους. Οἱ Ἑσπεριοὶ δὲν ἐπερίμενον τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξίου ἵνα ἐπέλθωσιν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἄμα βασιλεύσαντος αὐτοῦ, ὁ Νορμαννὸς Ροβέρτος Γουσκάρδος, ὅστις εἶχε κυριαρχήσει τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, ἐπεχείρησε νὰ δεσπόσῃ προσέτι καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ἢ τοῦλάχιστων τῶν δυτικωτέρων αὐτοῦ ἐπαρχιῶν. Κατ' ἀρχὰς κατέλαβε τὸ Δυρράχιον καὶ τὴν Καστορίαν, ἀλλὰ τῷ 1083 σύγκροτηθεῖσας μάχης ἐναγωνίου μεταξύ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν Νορμαννῶν περὶ Λαρίσσαν, κατετροπώθησαν οἱ τελευταῖοι καὶ, ἐγκαταλιπόντες τὸ κατὰ τῆς Λαρίσσης ἐπιχείρημα, ὑπεχώρησαν κακῶς ἔχοντες εἰς Καστορίαν. Μετ' ὀλίγον δὲ ἀνεκτῆθη ἡ τε Καστορία καὶ τὸ Δυρράχιον καὶ πάντα τῆς παραλίας τὰ φρούρια καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς δυσμὰς νῆσοι ὅσαι εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ ἔτους καθ' ὃ λέγεται γραφεῖσα ἡ ἐπιστολή. Τὸ κράτος ὑπὸ οὐδενὸς ἠπειλεῖτο πολεμίου· καὶ οὐ μόνον ὑπὸ οὐδενὸς ἠπειλεῖτο πολεμίου, ἀλλὰ εἶχε κατατροπώσει τοὺς ἀρίστους τῶν τότε μαχητῶν τῆς Ἑσπερίας. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἤθελε καλέσει οἰκοθεν αὐτοὺς ἐκείνους οἵτινες πρὸ μικροῦ ἐπεβουλεύθησαν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐνέβαλον ἐπὶ ἀνυποστάτοις προφάσεσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ μετὰ τοσούτων κόπων καὶ κινδύνων κατωρθώθη νὰ ἐξωσθῶσιν;

Ἄλλ' ὅτι ὁ Ἀλέξιος οὐδεμίαν ἀπηύθυνε τοιαύτην αἴτησιν καὶ εἰς οὐδεμίαν περιῆλθε συνεννόησιν προηγουμένην περὶ τῶν σταυροφοριῶν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως, καθίσταται ἔτι μᾶλλον ἀναμφισβήτητον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ὁ τότε ἀρχηγὸς τοῦ δυτικοῦ θρησκευματος Οὐρβανὸς Β', ἅμα ἀπεφασίσθη τὸ ἐπιχείρημα. Ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ῥώμης παρακαλεῖ τὸν Ἀλέξιον νὰ συνδράμῃ ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ τὸν προκείμενον ἀγῶνα, δὲν λέγει ὅμως οὐδὲ λέξιν περὶ οἰασθῆποτε αὐτοῦ αἰτήσεως πρὸς τοὺς Ἑσπερίους ἢ οἰασθῆποτε προτέρας περὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἀνταλλαγῆς ἰδεῶν μεταξύ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέως καὶ τῶν πνευματικῶν ἢ κοσμικῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως.

Ἡ ἐπιστολὴ λοιπὸν οὐδέποτε ἐγράφη· ἐπλαστογραφήθη δὲ ἐν τῇ Ἑσπε-

ρίᾳ ἵνα δικαιολογήσῃ τὰς συμφορὰς ὅσας ἐπήγαγον αἱ σταυροφορίαι εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἵνα δυσφημήσῃ τὸν Ἀλέξιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ, καὶ ἅπαντα τὸν ἀνατολικὸν χριστιανισμόν, καὶ ἵνα παραστήσῃ αὐτοὺς ὡς αἰτίους τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος. Περὶ τούτου οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία μετὰ τὴν πραγματείαν τοῦ κόμητος Riant, ἡ δὲ πραγματεία αὕτη περιποιεῖ τῷ ἀνδρὶ τόσῳ μείζονα τιμὴν, ὅσῳ εἶναι γνωστὸς διὰ τὰς συμπαιθείας αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Ῥώμης θρόνον.

Ἐπειδὴ ἐν τούτοις τὰ σπουδαιότατα τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου ἔχουσι πάντοτε ἐν ἑαυτοῖς ἀστειόν τι, συνέβη τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὴν ἐπιστολὴν ὁ Ἀλέξιος προσεκάλει τοὺς δυτικούς νὰ δράμωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, βέβαιοι ὄντες ὅτι θέλουσιν εὖρει τὰς πύλας αὐτῆς ἀνοικτάς, θέλουσιν ἴδει ἅπαντας τοὺς βραχιόνας ἐτοίμους ν' ἀσπασθῶσιν αὐτοὺς, καὶ θέλουσιν θαυμάσει πρωταγωνιστούσας ἐν τῇ προθυμίᾳ ταύτῃ τὰς λευκωλένους τῆς βασιλευούσης δεσποίνας. Ἡ τελευταία αὕτη περικοπὴ τοῦ ὑποβολιμαίου ἐγγράφου ἐνέβαλεν εἰς ἀμηχανίαν καὶ αὐτοὺς ἐκείνους ὅσοι δὲν ἔπαυσαν πιστεύοντες εἰς τὴν γνησιότητα αὐτοῦ. Τὸ πρᾶγμα ἐφαίνετο τῶντι σκανδαλῶδες· ὅθεν ἐνομίσθη ἀπαραίτητον ἂν ὄχι νὰ δικαιολογηθῆ, τοῦλάχιστον νὰ ἐξηγηθῆ. Καὶ ἰδοὺ πῶς ἐξηγήθη. «Τινὲς δὲν ἐπίστευσαν, λέγει ὁ Γάλλος ἱστοριογράφος τῶν σταυροφοριῶν Michaud, ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἡδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλοις περὶ τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος γυναικῶν. Τὸ πρᾶγμα ὅμως φαίνεται πιθανώτατον ἅμα ἀναλογισθῶμεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐπεζήτησαν μετὰ πόθου τὰς Ἑλληνίδας». Κατὰ τὴν λογικὴν λοιπὸν ταύτην, ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι ἐπεζήτησαν τὰς Ἑλληνίδας, διὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξιος ἡδύνατο νὰ ἐξευτελισθῆ ἐπὶ τοσούτον ὥστε νὰ προτείνῃ αὐτὰς εἰς τοὺς Φράγκους. Ἀλλὰ δὲν ἠκούσατε ἔτι τὸ ἔπακρον τῆς ἱλαροτραγωδίας ταύτης. Εἷς τῶν πρώτων ἐκδοτῶν τῆς ἐπιστολῆς, ὁ Robert de Nogent, ἀγανακτεῖ διὰ τὰς προτάσεις ἐκείνας τοῦ Ἀλεξίου. Ἰσως νομίζετε ὅτι δυσφορεῖ διὰ τὴν τοσαύτην ταπεινώσιν βασιλέως ὅστις πλειστάκις ἡγωνίσθη καὶ πολλάκις ἐνικηφόρησεν ἐν τοῖς πεδίοις τῆς μάχης καὶ ὅστις ἀπολογούμενός ποτε ἐνώπιον τῆς συγκλήτου περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν θησαυρῶν εἰς οὐς ἠναγκάσθη νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα ἕνεκα τῆς ἀπορίας τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀνεφώνησεν ὅτι «τὰ ἀφαιρεθέντα εἰς δέον ἀνήλωτο κατὰ τὸν Περικλέα ἐκείνον, καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν τιμῆς δεδαπάνηται». Πόσον ἠθέλετε ἀπατηθῆ ἐὰν οὕτως εὐγενῶς ἠρμηνεύετε τὴν κατάκρισιν τοῦ ἐκδότου τῆς ἐπιστολῆς. Ὁ Robert de Nogent ὠργίσθη . . . ὠργίσθη ὅμως διότι ὑπέλαθεν ὡς προσβολὴν κατὰ τῶν Γαλλίδων κυριῶν τὰς προτάσεις τοῦ Ἀλεξίου, μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ πῶς ὁ βασιλεὺς ἐφαντάσθη ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς Ἀνατολῆς ἦσαν ἱκαναὶ νὰ προξενήσωσιν ἐντύπωσιν εἰς μαχητὰς ἔχοντας πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἀμιμήτους τῆς Δύσεως χάριτας. Ὁ Γάλλος οὗτος δὲν ἐλησμόνησε τοῦλάχιστον τὴν ἔμφυτον τοῦ ἔθνους ἐκείνου πρὸς τὸ καλὸν φύ-

λον ἀβρότητα, διότι δὲν ἐπιτρέπεται βεβαίως νὰ ἐλέγξωμεν αὐτὸν δείξαντα προτίμησιν πρὸς τὰς ὁμογενεῖς καλλονάς. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ ἐκ-
 δεδομένῳ κειμένῳ τῆς ἐπιστολῆς κατὰ πρῶτον ἀναφαίνεται ἡ διαβόητος
 ἐκείνη περικοπή, πολὺ φοβούμεθα ὅτι αὐτὸς προσέθηκεν αὐτὴν ἐξεπίτηδες
 ἵνα λάβῃ ἀφορμὴν ν' ἀπευθύνῃ τὴν φιλοφροσύνην ταύτην εἰς τὰς κυρίας τῆς
 Γαλλίας.

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ.

ΠΕΡΙ ΘΕΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ*

Ὁ καθ' ἡμᾶς αἰὼν ἐκλήθη αἰὼν τῶν πραγμάτων. Καὶ δικαίως διότι ἐν
 τοῖς καθ' ἡμᾶς μάλιστα χρόνοις τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐγκαταλιπὸν πᾶς
 ὑπερνεφέλους τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τῆς ἰδανικότητος σφαίρας, ἐν αἷς ἐπὶ αἰῶ-
 νας μακροῦς μετεωρίζετο, ἐπεδόθη εἰς μελέτας πρακτικωτέρας, ἐκαλλιέργησε
 πρὸ πάντων τὰς ἀκριβεῖς λεγομένας ἐπιστήμας, καὶ δι' ἀνακαλύψεων τερα-
 στίων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυσιν τῆς γνησίας ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἀλη-
 θοῦς ἀνθρωπισμοῦ. Τίς δύναται νὰ διαφιλονεικήσῃ τὰ σωτήρια ἀποτελέσμα-
 τα, ἅτινα ἐπήνεγκεν ἐπὶ τὰς κοινωνίας ἢ πραγματικὴ αὕτη τάσις τοῦ ἀν-
 θρωπίνου πνεύματος; Ἄλλὰ καὶ τίς δύναται ν' ἀρνηθῇ, ὅτι μετὰ τῶν σω-
 τηρίων τούτων ἀποτελεσμάτων δεινὰ καὶ ὀλέθρια συνεπῆλθον κακά; Πε-
 ριωρίσθη ποτὲ ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν τοῦ πνεύματος καλλιερ-
 γίαν, ἐξελήφθη ποτὲ πᾶσα ἰδεώδης τάσις ὡς τι ἱερὸν καὶ σωτήριον, πᾶς
 δ' ἐπίγειος πόθος ὡς τι βέβηλον καὶ φθοροποιόν, ἰδοὺ νῦν εἰς ἀντάλλαγμα κα-
 τίσχυσεν ἡ ἀποκλειστικὴ περὶ τὸ σῶμα μέριμνα, πᾶν ἰδεῶδες παρεστάθη ὡς
 ἀποκύημα νοσοῦσης κεφαλῆς καὶ πᾶν τὸ ἀναγόμενον εἰς τὴν σωματικὴν εὐε-
 ξίαν ἐθεωρήθη ὡς τὸ μόνον ὑγιές καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει συναῖδον. Ἡρνήθη-
 σάν ποτε τὴν ὑπαρξίν τῆς ὕλης καθ' ἑαυτὴν, διετάθησαν ὅτι πνεύματα μόνον
 καὶ ἰδέαι ὑπάρχουσιν, ἰδοὺ νῦν διαδίδεται πανταχοῦ ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι
 ὕλη μόνον καὶ οὐδὲν πλεον ὑπάρχει. Διότι τοιοῦτον ὕλιστικὸν χαρακτῆρα φέ-
 ρει νῦν ἡ τείνει νὰ προσλάβῃ πᾶσα καθόλου τέχνη καὶ ἐπιστήμη καὶ ἐν τού-
 τῳ ἔγκειται κατ' ἐξοχὴν ἡ ἀφορμὴ τῆς γενικῆς διαταρᾶξεως καὶ ἀναστα-
 τώσεως, ἧς μοῖρα κακῆ περὶστάμεθα ἀπὸ τινος μάρτυρος ἐν τε τῷ πνευμα-
 τικῷ, ἠθικῷ καὶ κοινωνικῷ κόσμῳ.

Ἐκφανεῖς ἰδιαίτερα τῆς ὕλιστικῆς τάσεως τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς εἶναι
 καὶ ἡ καλουμένη θετικὴ φιλοσοφία, ἧτις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶ-
 νος ἀναφανείσα κατὰ τὴν ἐκφρασιν μόνον καὶ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ
 παράστασιν διαφέρει τοῦ καθαρῶ ὕλισμοῦ, καθ' ἃ παρακατιόντες θὰ ἰδω-

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῆ 28 Δεκεμβρίου.

μεν. Εἰς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς τοῦτον ὀφείλει ἡ θετικὴ φιλοσοφία τὴν εὐμε-
 νῆ ὑποδοχὴν καὶ τὴν ταχεῖαν αὐτῆς ἐξάπλωσιν. Θεμελιωτῆς τῆς θετικῆς
 φιλοσοφίας ἐγένετο ὁ Αὐγνουστός Κόντε (1798-1857), διασκευαστῆς δὲ κα
 τελειωτῆς ὁ διάσημος Λιτρέ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραμμάτων τῶν δύο τού-
 των θεμελιῶν τῆς θετικῆς φιλοσοφίας θέλω προσπαθῆσαι νὰ παραθέσω ἐνώ-
 πιον ὕμῶν σκιαγραφίαν αὐτῆς ὡς οἶόν τε ἀκριβῆ καὶ πλήρη.

* *
 *

Ἡ θετικὴ φιλοσοφία κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτῆς στοιχεῖα σύγκειται πρῶτον
 μὲν ἐκ τῆς συστηματοποιήσεως τῶν ἐπιστημῶν, εἶτα δὲ ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ
 καὶ κοινωνικοῦ νόμου, ὃν ὁ Κόντε χαρακτῆρίζει ὡς τὴν ἐξωχωτάτην τῶν ἀνα-
 καλύψεων αὐτοῦ. Ἐν ἀμφοτέροις τούτοις αἰρεταὶ ἡ ὑπαρξίς πνευματικῶν ὄν-
 των, ἅτινα εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν ἐν γένει καὶ ἰδίως
 τῆς μεταφυσικῆς καὶ ψυχολογίας.

1) Δὲν ἀπεπειράθησαν τὸ πρῶτον ἤδη νὰ ὑπαγάγῃσι τὰ διάφορα μέρη τοῦ
 ἐπιστητοῦ κόσμου εἰς ἓν ὅλον ὀργανικόν, εἰς σύστημα νόμων. Πολλὰ πρὸς
 τοῦτο ἐγένοντο ἀπόπειραι ἀπὸ τοῦ Βάκωνος μέχρι τοῦ Ampère καὶ Κόντε,
 καὶ ἡ συστηματοποίησις αὕτη δύναται νὰ γίνῃ πολλαχῶς κατὰ τὰς διαφό-
 ρους ἀρχὰς, ἐξ ὧν ὀρμῶνται οἱ ἐπιχειροῦντες τὴν συστηματοποίησιν ταύτην.
 Ἄν τις ἀποβλέψῃ κυρίως εἰς τὴν διαφορὰν τῶν ἀντικειμένων, θὰ λάβῃ ὡς
 βάσιν τῆς συστηματοποιήσεως τὴν διάκρισιν τῶν φυσικῶν ἀπὸ τῶν ἠθικῶν
 ἐπιστημῶν. Ἄν τις ἀποβλέψῃ ἰδιαίτερος εἰς τὴν διαφορὰν τῶν μεθόδων, θὰ
 διαιρέσῃ τὰς ἐπιστήμας εἰς πειραματικὰς καὶ θεωρητικὰς. Οὕτως ἔχομεν δύο
 συστηματοποιήσεως εἶδη, ὧν δύναται μὲν νὰ διαφιλονεικηθῇ ἡ συγκριτικὴ
 ἀξία, ἀλλ' ἅτινα εἶναι νόμιμα ὡς στηριζόμενα ἀμφοτέρω ἐπὶ διακρίσεων πραγ-
 ματικῶν καὶ περιλαμβάοντα τὸ σύνολον τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἡ συστηματοποίη-
 σις ἡ προτεινομένη ὑπὸ τοῦ Κόντε εἶναι ἐπίσης ἀποδεκτὴ μέχρι τοῦ σημείου
 ἐκείνου, καθ' ὃ φθάνει τὸ ὄριον τὸ χωρίζον τὸν ὕλικὸν ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ κό-
 σμου. Στηρίζεται ἐπὶ ἀρχῆς ἀπλῆς καὶ ἀληθοῦς, ἧτοι ἐπὶ τῆς συναφείας
 τῶν ἰδεῶν, τῶν γεγονότων ἢ τῶν νόμων καὶ τῆς σχέσεως ἐκάστης ἐπιστή-
 μης πρὸς τε τὰς πρὸ αὐτῆς καὶ τὰς μετ' αὐτὴν ἐπιστήμας. Ἐν πρώτοις τάσ-
 σει τὴν μᾶλλον ἀφηρημένην τῶν ἐπιστημῶν, τὴν ἀρκουμένην εἰς τὰ ἐλάχιστα
 καὶ ἀπλούστατα δεδομένα, εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ποσοῦ, τὴν μαθηματι-
 κήν. Ἐπακολουθεῖ ἔπειτα ἡ ἀστρονομία, ἧτις τοὺς ἀφηρημένους τῆς γεω-
 μετρίας καὶ μηχανικῆς νόμους ἐφαρμόζει εἰς μίαν μόνην τάξιν φαινομένων
 ἐλάχιστα συνθέτων, εἰς τὰς συγκεκριμένας τῶν ἀστέρων κινήσεις ἐν τῷ δια-
 στήματι. Ἡ τρίτη ἐπιστήμη ἡ περιλαμβάουσα ἀντικείμενα πολλῶ συνθε-
 τώτερα, ἀλλ' ἦττον γενικά, εἶναι ἡ φυσικὴ, ἧτις χορηγοῦσα εἰς τοὺς μαθη-
 ματικούς τοὺς τύπους αὐτῶν, εἰς τὴν ἀστρονομίαν τὸν μέγαν τῆς βαρύτητος

νόμον περιλαμβάνεται ἐν τῇ μελέτῃ τῶν νόμων, οἵτινες ἐνεργοῦσιν ἐπὶ πάντων τῶν ἐπιγεῖων σωμάτων, οὐχὶ ἵνα μεταβάλλωσι τὰ συστατικά αὐτῶν μέρη, ἀλλ' ἵνα ἀλλοιώσωσι τὴν κατάστασιν αὐτῶν, οἰαδήποτε ἂν ᾖ ἢ ἰδιαιτέρα αὐτῶν φύσις. Εἰς τὴν φυσικὴν προσεπιτίθεται ἡ χημεία, ἥτις ἐξετάζει τὰ σώματα οὐχὶ πλέον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν καθολικῶν ἐνεργειῶν τῶν κοινῶν εἰς πάντα, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἰδιαιτέρων ἐνεργειῶν, ἃς ἀσκοῦσι τὰ μὲν ἐπὶ τῶν δὲ δυνάμει τῆς συνθέσεως τῶν στοιχείων αὐτῶν. Κατὰ μέθοδον νέαν ἡ ἐπιστήμη μεταβαίνει ἔπειτα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν φαινομένων ἐν τοῖς ἐμφύχοις οὖσιν, ἅτινα ὑπόκεινται μὲν ὡς τὰ λοιπὰ πάντα εἰς τοὺς φυσικοὺς καὶ χημικοὺς νόμους, ἀλλὰ κυβερνῶνται ὑπὸ νόμων ἰδιαιτέρων, τῶν νόμων τῆς ζωῆς, εἴτε ζωῆς κατωτέρας ἢ φυσικῆς, εἴτε ζωῆς ἀνωτέρας ἢ ζωικῆς. Ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὀνομάζεται βιολογία..

Ἡ συστηματοποίησις αὕτη φαίνεται ἀνελλιπῆς καὶ οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ κατ' αὐτῆς ἢ ὅτι ὁ Κόντε ζητεῖ ν' ἀκολουθήσῃ ἐν τῇ ἀγωγῇ τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν, ἣν ἐτήρησεν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν ἐνστασιν τὴν ἐκ μέρους τοῦ κατ' ἐξοχὴν συγκεκριμένου πνεύματος τῶν παιδῶν κατὰ προγράμματος μελετῶν, ὅπερ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τίθησι τοὺς παιδας ἐνώπιον τῆς καθαρᾶς ἀφαιρέσεως. Ἀλλὰ φθάσας εἰς τὴν ζωικὴν ζωὴν ἀρχεται δεικνύων ὁ Κόντε τὸ ἀρνητικὸν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ πνεύμα. Δὲν ἴσταται, ἵνα ἀρχίσῃ καὶ αὖθις ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει σειρὰν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐν τῇ ὑλικῇ τάξει· μένει ἐν τῇ φυσικῇ τάξει καὶ ὑψοῦται εἰς τὸν ἀνθρώπον μόνον ὡς εἰς βαθμὸν ἀνώτερον τῆς μόνης ταύτης τάξεως.¹ Ἐκλαμβάνει τὸν κόσμον (οὐχὶ τὸν φυσικὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἠθικόν, ἀλλὰ τὰ ὄντα ἐν γένει) «ὡς συνιστάμενον ἐκ τῆς ὕλης καὶ τῶν ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμεων. Πέραν τῶν δύο τούτων ὁρίων ἡ θετικὴ ἐπιστήμη οὐδὲν οἶδεν.² Ὁ ἀνθρώπος, κατὰ τὴν θετικὴν φιλοσοφίαν, εἶναι κατὰ βαθμὸν μόνον ἀνώτερος τῶν ζώων· ἡ εἰδικὴ περὶ τοῦ ἀνθρώπου μελέτη εἶναι τὸ τελευταῖον τῆς βιολογίας κεφάλαιον, καὶ ἡ μελέτη αὕτη πρέπει νὰ ᾖ προῖον τῶν ἐξαγομένων τοῦ φυσιοδίφου καὶ φυσιολόγου. Ἐν παρόδῳ παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Κόντε φέρεται συνεπῶς πρὸς τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἀπορριπτῶς πᾶσαν ψυχολογικὴν μέθοδον καὶ μόνην τὴν φρενολογίαν θεωροῦσης ὡς τὸ μόνον νόμιμον ἀντικείμενον ἠθικῆς ἐρεύνης, ἐνῶ ὁ Λιτρέ ἀσυνεπῶς φερόμενος παραδέχεται τὴν ἄμεσον παρατήρησιν τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως, φαινομένων ὅλως πνευματικῶν, ἅτινα ὑψοῦσι τὴν ψυχολογίαν ὑπεράνω τῆς θετικῆς συστηματοποίησεως καὶ ἐπανάγουσι διὰ τῆς διακρίσεως τῶν μεθόδων εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ὄντων.

¹ Aug. Comte, Cours de Philosophie positive, 45e leçon: Des fonctions intellectuelles et morales, ou cérébrales.

² Littré, Préface du Cours de philos positive p. IX.

Ἐν τέλει ἡ μελέτη τοῦ περιληπτικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἱστορικὸς ὁρισμὸς τῶν ἀμεταβλήτων νόμων, καθ' οὓς ῥυθμίζεται ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι τὸ τέρμα τῆς συστηματοποίησεως καὶ τὸ μέγα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας πρόβλημα. Εἶναι ἐπιστήμη ὅλως νέα, ἥς τὴν ἀνακάλυψιν θέλων νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν ὁ Κόντε ὀνόμασεν αὐτὴν *κοινωνιολογίαν* (sociologie).

Βλέπομεν ἤδη ὅτι βῆσις τῆς θετικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐκ τῶν προτέρων ἀρνήσις καὶ ἀποβολὴ παντὸς ὅ,τι ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Ἐνταῦθεν προκύπτει ἡ ἀναγκαία συνέπεια, καθ' ἥς μάλιστα οἱ ὀπαδοὶ τοῦ θετικισμοῦ διαμαρτύρονται, ἥτοι ἡ ἀρνήσις τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, τῆς *λεγομένης ἠθικῆς ἐλευθερίας*, ὡς ἐκφράζεται αὐτὸς ὁ Κόντε. Ἄν ἡ δίκαιοια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπλοῦν ὀργανικὸν προῖον, ἂν ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὀρίζεται ὑπὸ τῶν αὐτῶν νόμων, ὑφ' ὧν ὀρίζονται πᾶσαι αἱ ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμεις, τότε ποῦ μένει ἡ ἐλευθερία; Ἡ ἐλευθερία, λέγουσι, συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀκολουθῶμεν πανταχοῦ ἄνευ σπουδῆς τοὺς νόμους τοὺς ἰδιάζοντας εἰς τὴν σχετικὴν περίπτωσιν. Ὅταν σῶμά τι πίπτῃ, ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ ἐκφαίνεται τείνοντος φύσει εἰς τὸ κέντρον τῆς γῆς, μετὰ ταχύτητος ἀναλόγου πρὸς τὸν χρόνον, ἂν ἡ παρέμβασις ὑγροῦ τινος δὲν μεταβάλλῃ τὴν τάσιν αὐτοῦ.¹ Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει· «ἡ νόσις ἡμῶν ἐκφράζει τὴν μεγίστην αὐτῆς ἐλευθερίαν, ὅταν γίνηται πιστὸν κάτοπτρον τῆς ἐξωτερικῆς τάξεως» καὶ ἡ θέλησις «φέρει ἐλευθερίαν ὁμοίαν πρὸς τὴν τῆς νόσεως».²

2) Ἄλλ' ἀφήσωμεν τὸν Κόντε νὰ εἰσαγάγῃ ἡμᾶς εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἐπιστήμην, ἣν ἐδημιούργησε, καὶ νὰ περιγράψῃ ἡμῖν τὸν θεμελιώδη νόμον αὐτῆς ἀποκαλυφθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἔτει 1822. «Ὁ νόμος οὗτος συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐκάστη τῶν οὐσιωδῶν ἡμῶν συλλήψεων, ἕκαστος κλάδος τῶν γνώσεων ἡμῶν διανύει διαδοχικῶς τρία διάφορα θεωρητικὰ στάδια, τὸ θεολογικὸν ἢ φανταστικὸν, τὸ μεταφυσικὸν ἢ ἀφηρημένον, τὸ ἐπιστημονικὸν ἢ θετικὸν στάδιον. Ἐνταῦθεν τρία εἶδη γενικῶν συστημάτων τῆς φιλοσοφίας ἢ συλλήψεων περὶ τοῦ συνόλου τῶν φαινομένων· τὸ πρῶτον εἶναι τὸ ἀναγκαῖον σημεῖον τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ· τὸ τρίτον ἡ ὀριστικὴ αὐτοῦ καὶ μόνιμος κατάστασις· τὸ δεύτερον προώρισται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μεταβάσις».

Ἐν τῷ θεολογικῷ σταδίῳ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ζητοῦν οὐσιωδῶς τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τῶν ὄντων, τὰς πρώτας καὶ τελευταίας αἰτίας τῶν φαινομένων, ἐκλαμβάνει τὰ φαινόμενα ὡς προϊόντα τῆς ἄμεσου καὶ συνεχοῦς ἐνεργείας παραγάντων ὑπερφυσικῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολυαριθμῶν, ὧν ἡ αὐθαίρετος παρέμβασις ἐξηγεῖ πάσας τὰς φαινομένας τοῦ σύμπαντος ἀνωμαλίας.

Ἐν τῷ μεταφυσικῷ σταδίῳ, «ὅπερ κατ' οὐσίαν εἶναι ἀπλήρη γενικὴ τροπο-

¹ Catechisme positiviste. p. 104-106.

² Ἀὐτόθι.

ποίησις τοῦ πρώτου, οἱ ὑπερφυσικοὶ παράγοντες ἀντικαθίστανται διὰ δυνάμεων ἀφρημένων, πραγματικῶν οὐσιῶν, εἰς τὰ διάφορα τοῦ παντός ὄντα ἐνυπαρχουσῶν καὶ ἱκανῶν νομιζομένων νὰ παραγάγῃσι δι' ἐαυτῶν πάντα τὰ φαινόμενα». ¹

«Ἐν τέλει, ἐν τῷ θετικῷ σταδίῳ, ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζων τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ θέσιν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς τάξεως, ἧς ἀποτελεῖ μέρος, νοεῖ ὅτι τὸ σύνολον τῶν φαινομένων ὀρίζεται διὰ τῶν ιδιοτήτων τῶν ὄντων, ἐξ ὧν προκύπτουσιν ἀμετάβλητα». ²

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων σταδίων τὸ πρῶτον, ὡς ἡ ἀναγκαία ἀφαιτηρία, καὶ τὸ τρίτον ὡς ἡ ὀριστικὴ τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασις ἐν τῷ μέλλοντι, εἶναι τὰ σπουδαιότερα, τὸ δὲ δεύτερον ἔχει ἀξίαν μόνον ὡς μετὰβασις ἀπὸ τοῦ ἐνός εἰς τὸ ἕτερον. Ἐξετάζομεν λοιπὸν ἐν πρώτοις τὸ θεολογικὸν στάδιον.

Ὁ Κόντε παραδέχεται ἐν τῷ θεολογικῷ σταδίῳ τρεῖς βαθμοὺς ἀλλήλους διαδεχομένους πανταχοῦ κατὰ τάξιν ἀμετάβλητον. Πρῶτον «ἡ ἀνθρωπότης ἐδέησε ν' ἀρχίσῃ ἐκ τοῦ καθαρῷ φετιχισμού, ὃν χαρακτηρίζει διαρκῶς ἡ ἐλευθερά ἀρχικὴ ἡμῶν τάσις εἰς τὸ νοῆσαι πάντα τὰ ἐξωτερικὰ ὄντα ὡς ζωογονούμενα ὑπὸ ζωῆς ἀναλόγου πρὸς τὴν ἡμετέραν,» ³ εἰς τὸ ἀποθεοῦν καὶ λατρεύειν αὐτά. Ἐκ τῆς πρώτης ταύτης καταστάσεως τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα διὰ μετὰβάσεων, ὧν κυρία εἶναι ἡ ἀστρολατρεία, φθάνει εἰς τὸν πολυθεϊσμόν, ὅστις ἀρχεται νὰ περιορίζῃ τὸν φανταστικὸν τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἡχῶρον εἰς ὄρια στενότερα, αἴρων τὸν θεῖον χαρακτήρα ἀπὸ τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμένων, ἐξ ὧν τὸ σύμπαν σύγκειται, ἵν' ἀναδείξῃ ἐξ αὐτῶν στενότερον κύκλον ὄντων προνομιούχων, ἐχόντων ἐκάστου εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ διαμέρισμά τι ἐν τῇ κυβερνήσει τοῦ παντός. ⁴ Τὴν τελευταίαν τοῦ θεολογικοῦ σταδίου φάσιν χαρακτηρίζει ὁ μονοθεϊσμός, ὅστις εἰσάγων ἐν τῇ συλλήψει τοῦ κόσμου τὴν γνῶσιν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς καθολικῆς τάξεως καὶ συντελῶν οὕτω εἰδικῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης προπαρασκευάζει πόρρωθεν τὴν ἔλευσιν τοῦ θετικοῦ σταδίου. Ἐκαστὸν τῶν συστημάτων τούτων ἀνταποκρίνεται εἰς γενικὴν τινα κατάστασιν ἰδεῶν, ἠθῶν καὶ πολιτευμάτων· ἕκαστον αὐτῶν ἄρα εἶναι νόμιμον καὶ ὠφέλιμον ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῶν· ἕκαστον ἐν τέλει, ἰσοδομοῦν πρόδοτον ἐν σχέσει πρὸς τὸ προηγούμενον, ἀποβαίνει ὀπιθοδρομικὸν καὶ ἐπιβλαβές, ὅταν ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μέλλοντος ν' ἀντικαταστήσῃ αὐτό. Οὕτω ὁ μονοθεϊσμός ὑπὸ τὴν τελειοτάτην αὐτοῦ μορφήν, τὸν καθολικισμόν, ὑπῆρξε καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα μοχλὸς ἰσχυροῦτος πολιτισμοῦ, καὶ παρήγαγεν ἐν τῇ δικαιοδικῇ, ἠθικῇ, πολιτικῇ καὶ οἰκονομικῇ τάξει τὴν ῥιζικὴν ἐπαναστάσιν τὴν χωρίζουσαν τὸν νέον ἀπὸ τοῦ

ἀρχαίου κόσμου. ¹ Εἶτα δὲ γενόμενος πρόσκομμα εἰς τὴν περικιτέραν πρόδοτον ἐδέησε νὰ πέσῃ.

Ἄλλ' ἐκ τοῦ θεολογικοῦ εἰς τὸ θετικὸν στάδιον τὸ ἀπολύτως πρὸς ἐκεῖνο ἀντίθετον ἢ μετὰβασις δὲν ἠδύνατο νὰ ἦναι ἀμεσος. Ἐντεῦθεν προῆλθε τὸ μεταφυσικὸν στάδιον, οὗτινος ὁ σκοπὸς οὐσιωδῶς κριτικὸς, ἀρνητικὸς καὶ ἐπαναστατικὸς συνίσταται κυρίως εἰς τὸ νὰ ἐπισπύσῃ τὴν ἀποσύνησιν τῆς ἀρχαίας τάξεως τῶν ὄντων, νὰ καθάρῃ τὰ ὑπερφυσικὰ πλάσματα καὶ νὰ προπαρασκευάσῃ οὕτω τὴν ἀνατολήν τῆς θετικῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία αὕτη εὐρίσκουσα τὸ ἔδαφος ἐλεύθερον, θὰ ἰδρυθῇ εἰρηνικῶς καὶ καρπομένη τῆς ὠφελείας ἀγῶνος, ὃν οἱ μεταφυσικοὶ ἀσυνειδήτως θ' ἀναλάβωσι πρὸς ὄφελος αὐτῆς, θὰ δυνηθῇ ἔκτοτε ἀκινδύνως ν' ἀποδώσῃ εἰς παρελθόν ἐσαεὶ διαλυθὲν δικαιοσύνην, ἣν τὸ πνεῦμα τῆς ἐπαναστατικῆς τάξεως τῷ εἶχεν ἀρνηθῆ. Αὕτη προώριται ν' ἀποχαιρετήσῃ διὰ παντός τὸν Θεόν, *χωρὶς γὰρ λησμονήσῃ τὰς προσωρινὰς αὐτοῦ ὑπηρεσίας.*

Καὶ νῦν, ποῖον εἶναι τὸ θετικὸν στάδιον, οὗ τινος ἀσυνειδήτοι πρόδρομοι ὑπῆρξαν, ὡς εἶδομεν, ἡ θεολογία καὶ ἡ μεταφυσική; Ὅ,τι οὐσιωδῶς χαρακτηρίζει τὸ στάδιον τοῦτο εἶναι ἡ ἀρνήσις καὶ ἀποβολὴ τοῦ ὄντος ἐκείνου, ὅπερ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπέδιωκεν οὕτω ματαίως ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἐπιστημονικοῦ σταδίου. «Νῦν, λέγει ὁ Λιτρέ, ἕτερα ἠνεόχθη ὁδὸς ἡ τῆς πείρας καὶ παρατηρήσεως, ἣτις δὲν δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὰς ἀπολύτους γνώσεις, καὶ ὁ ζητῶν αὐτάς παρὰ τοῦ λόγου ζητεῖ παρ' αὐτοῦ ἀνώτερα τῶν δυνάμεων του. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα οὔτε ἀπόλυτον εἶναι, οὔτε ἀπειρον, καὶ τὸ ν' ἀποπειρώμεθα νὰ τύχωμεν παρ' αὐτοῦ λύσεων ἀπολύτων καὶ ἀπείρων εἶναι ταῦτά καὶ ἐξέρχεται τῶν ἀμεταβλήτων ὄρων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὅ,τι δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ δὲν πρέπει νὰ ζητηθῆται. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα φωτιζόμενον ὑπὸ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης ἀρνεῖται τὸ ἀπόλυτον, παραιτεῖται συγχρόνως καὶ τῆς ἐρεύνης τῶν αἰτίων, ἰδίως τῶν πρώτων καὶ τελευταίων αἰτίων, ὡς ἐρεύνης ἀσκοποῦ καὶ ἀνωφελούς· αἴρει δὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ κόσμου. ¹ Αἴρει αὐτό, διότι πρῶτον τὸ πρόβλημα τοῦτο παραπλανᾷ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς τὴν ἀπρόσιτον καὶ φανταστικὴν χώραν τοῦ ἀπολύτου, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη ἀπέδειξεν ὅτι οὐδαμῶς ὑπάρχει θεὸς ἢ παρέμβασις τοῦ θείου. Αἴρει αὐτό, διότι οἰαδῆποτε ἂν ἦτο ἡ λύσις αὐτοῦ, θὰ ἔμενε κατ' ἀνάγκην καθαρὰ ὑπόθεσις, προδήλως ἀδυνάτου οὔσης τῆς πειραματικῆς ἀποδείξεως. Ἐπειδὴ ἡ πείρα εἶναι ἡ μόνη πηγὴ τῆς γνώσεως ἡμῶν, πᾶν ὅ,τι δὲν ὑπόκειται εἰς αὐτήν, εἴτε ἐν τῷ παρόντι εἴτε ἐν τῷ μέλλοντι, κεῖται ἔκτος τῆς ἐπιστήμης· πᾶσα γνῶσις ἀναπόδεικτος εἶναι γνῶσις φανταστικῆ, ² καθαρὸν πλάσμα καὶ ἄγονος τοῦ πνεύματος παιδικῆ. Διὰ τοῦ κριτηρίου τούτου πρέπει νὰ κρίνωνται πᾶσαι αἱ θεωρίαι· ἐνώπιον αὐτοῦ αἰ-

¹ Cours de philosophie positive. 2 édit. I. p. 8—9.

² Littré, conservation, révolution et positivisme. p. 18.

³ Cours de philos. positif. 52 leçon.

⁴ Littré, conservation etc. p. 19.

Littré, conservation etc. p. 39 et Cours de philos. posit. 1 leçon.

² Littré, Préface du Cours de philos. posit. p. XII—XIII.

ρεται ἢ ὑπόθεσις ὑπερφυσικοῦ ὄντος, αἴρεται ἢ ἰδέα μελλούσης ζωῆς. «Ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἠδυνήθη νὰ βεβαιώσῃ τι περὶ μελλούσης ζωῆς, ἢ εἰς αὐτὴν πίστις, ἣτις ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀληθῆς, δὲν εὐρέθη τοιαύτη.¹ Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἠγέρθη λοιπὸν ἐκ τοῦ μακροῦ ὄνειρου, ἐνῶ συνεῖχον αὐτὸ ἡ θεολογία καὶ ἡ μεταφυσικὴ· περικλείεται ἀπλῶς ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ τυχαίου καὶ σχετικοῦ.² Προσκολλᾶται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν μελέτην τῶν φαινομένων, ἔν' ἀνακαλύψῃ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς παρατηρήσεως τοὺς ἐνεργοὺς αὐτῶν νόμους, ἦτοι τὰς ἀμεταβλήτους αὐτῶν σχέσεις τῆς διαδοχῆς καὶ ὁμοιότητος. Ἡ ἐξήγησις τῶν ὄντων, ἀναγομένη εἰς τὰ πραγματικὰ ταῦτα ὄρια, οὐδὲν πλέον εἶναι ἢ ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν διαφόρων μερικῶν φαινομένων καὶ τινῶν γενικῶν πραγμάτων, ὧν ἡ πρόοδος ἢ ἐπιστημονικὴ τείνει νὰ ἐλαττώσῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν ἀριθμὸν.³

Τοιαύτη εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἡ θετικὴ φιλοσοφία· ἄρνησις ἐδραζομένη ἐπὶ συστηματοποίησεως τῶν ἐπιστημῶν, ἣτις ἐκδιώκει ἐκ τῶν προτέρων τὸ ἠθικὸν μέρος τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, καὶ ἐπὶ φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἣτις θεωρεῖ ὡς γεγονὸς τὴν προσεχῆ καὶ ὀριστικὴν κατάργησιν πάσης θρησκείας καὶ μεταφυσικῆς. Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν πολὺ εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ἱστορικῆς ταύτης θέσεως, ἣτις ἀληθῶς τακτοποιεῖ αὐθαίρετως τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν οὔτε τὸ σύνολον τῶν παραδόσεων, αἵτινες δεικνύουσιν ἡμῖν ἐν τῇ κοιτίδι τῆς ἀνθρωπότητος οὐχὶ παιδαριώδεις τοῦ φετιχισμοῦ μωρίας, ἀλλὰ τὴν ὑψηλὴν καὶ καθαρὰν τοῦ μονοθεϊσμοῦ ἰδέαν, οὔτε τὰ εὐρέα ἐκεῖνα πανθεϊστικὰ συστήματα, ἅτινα καὶ ἐπεκράτησαν καὶ ἐπικρατοῦσιν ἔτι καὶ νῦν ἐπὶ ἐκτεταμένων χωρῶν τῆς ἡμετέρας σφαιρᾶς. Ἐπειδὴ ἡ γνῶσις τοῦ ὑπερφυσικοῦ, παραμορφωθεῖσα ὑπὸ τοῦ φετιχισμοῦ, ὅστις τίθησιν αὐτὴν ἐν ἐκάστῳ ὑλικῷ ἀντικειμένῳ, κατατμηθεῖσα ὑπὸ τοῦ πανθεϊσμοῦ, ὅστις διαιρεῖ εἰς πολλὰ μέρη τὰς λειτουργίας τῆς θείας προνοίας, ἤχθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῆς θέσιν, ἐν τῷ Θεῷ, ὅστις μόνος εἶναι ὑπέρτερος τῆς φύσεως, συμπεραίνει ἡ θετικὴ φιλοσοφία παραλόγως ὅτι τὸ ὑπερφυσικὸν δὲν ἔχει πλέον χώραν εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὅτι διωχθὲν ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν, περιπεσὸν εἰς τὴν χώραν τοῦ ἀπολύτου, μέλλει νὰ ἐξαφανισθῇ ὀλοσχερῶς.⁴ Φαντάζεται μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς μεταφυσικῆς ἀνταγωνισμὸν, ὃν διαψεύδει τρανῶς ἡ ἱστορία πάντων τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν αἰώνων. Ἐπιλανθανομένη δὲ ὅτι κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀρχὰς πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένον εἶναι ἀπλή ὑπόθεσις, λαμβάνει τοὺς πόλους αὐτῆς ὡς τὸ μέτρον τῆς πραγματικότητος· καὶ ἡ ἀνικανότης μικρᾶς σχολῆς τοῦ ν' ἀνυψωθῆ μέχρι Θεοῦ, εἶναι δι' αὐτὴν ἀποδείξις ἐπαρκῆς ὅτι ἡ ἀνθρωπότης πᾶσα ἀπεφάσισε ν' ἀρνηθῆ τὸν Θεόν.

¹ Littré, conservation etc. p. 123.

² Littré, αὐτ. p. 39.

³ Littré, αὐτ. p. 39.

⁴ Littré, préface du Cours de philos. posit. p. XIII.

Δὲν ἐξετάζομεν περιπλέον τὰ καθαρὰ ἐκεῖνα τῆς φαντασίας ἀποκυήματα, ἅτινα παρίστανται ὡς νόμος θεμελιώδης τῆς κοινωνιολογίας καὶ ὡς ἀποδείξις ἱστορικὴ τῶν θετικῶν ἀρνήσεων. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ὑποδείξωμεν τὰς πρακτικὰς συνεπειὰς τῶν ἀρνήσεων τούτων, ἃς ἐνδιατρίψωμεν πρὸς μικρὸν ἐξετάζοντες τὴν ἀξίαν αὐτῶν.

Τὸ ἀπόλυτον, λέγουσιν, εἶναι ἡμῖν ἀπρόσιτον. Ἐστὼ· ἀλλὰ παρατηροῦμεν δύο τινὰ· πρῶτον ὅτι πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ πῶς ἔχομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου, ἀφοῦ δὲν ἠντλήσαμεν αὐτὴν ἐκ τῆς σφαιρᾶς τῶν σχετικῶν φαινομένων, ἐν οἷς εἶναι περικλεισμένον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα· δεύτερον ὅτι ἔπρεπεν ὡσαύτως νὰ διαγραφῆ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐπιστημῶν ἡ ἐπιστήμη ἐκεῖνη, ἣτις, κατὰ τὸν Κόντε, εἶναι ἡ βᾶσις πασῶν τῶν ἄλλων, ἦτοι ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη. Ὅποια τῶ ὄντι ἐν ἡμεῖς ἡ ψυχολογικὴ πηγὴ τῶν ὀρισμῶν καὶ ἀξιωματῶν, ἅτινα χρησιμεύουσιν ὡς ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης ταύτης, τοῦτο εἶναι βέβαιον, ὅτι αἱ ἀλήθειαι, ἃς ἡ μαθηματικὴ ἀποδεικνύει, εἶναι πᾶσαι χαρακτηριστῆρες ἀπολύτου, ἀναγκαιῶν καὶ καθολικῶν· ὅτι δὲν εἶναι γενικότητες λεηθεῖσαι ἐκ τῆς πείρας καὶ παρατηρήσεως, ὅτι ἀξιοῦσι νὰ ἐπιβάλλωνται ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὸν λόγον· ἔτι πλέον, ὅτι, αὐστηρῶς λαμβανόμεναι, δὲν εἶναι ἐπιδεκτικαὶ πειραματικῆς ἀποδείξεως· ὅθεν ἔπρεπε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι μὴ ἀνήκουσαι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς θετικῆς μεθόδου εἰς τὰς ἀποδεδειγμένας ἀληθείας, ἀνήκουσιν εἰς τὴν σφαιρὰν τῶν ὑποθέσεων. Ἡ θετικὴ φιλοσοφία, δημιουργηθεῖσα ὑπὸ γεωμέτρου, δυσκόλως βέβαια θ' ἀρνηθῆ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην. Ἀλλ' ἡ ἄρνησις τοῦ ἀπολύτου ἀπαιτεῖ ἐπιτακτικῶς τὴν θυσίαν ταύτην· διότι μὴ ἀρνούμενη τὴν γεωμετρίαν δὲν δύναται λογικῶς ν' ἀρνηθῆ τὴν μεταφυσικὴν.

Οἱ θετικοὶ ἰσχυρίζονται περαιτέρω, ὅτι πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν τῆς ἀκάρπου ζητήσεως τῶν αἰτίων καὶ νὰ ἐξετάζωμεν μόνον τοὺς ἐνεργοὺς νόμους τῶν φαινομένων. Ἐνταῦθα ἐκλαμβάνεται ὡς ἀσθένεια ἀπόλυτος τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἡ ἀσθένεια καὶ τὸ χάσμα τὸ ἰδιάζον εἰς τὰς ἐπιστήμας, ὧν ἀντικείμενον εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος.

Ναὶ, εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως εἶναι ἡμῖν κεκρυμμένα, καὶ φαίνεται ὅτι δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαλλαγῶμεν τῶν εἰκοτολογιῶν, αἵτινες δὲν διδάσκουσιν ἡμᾶς ἐπιστημονικῶς, ἀν αἱ αἰτίαι αὗται μία εἶναι ἢ πολλαί. Ἀναμφιβόλως, ἐφ' ὅσον παρατηροῦμεν ἀναλογίας στενοτέρας καὶ σχέσεις μονιμωτέρας μεταξὺ δύο τάξεων φαινομένων, μεταξὺ λ. χ. τῶν ἠλεκτρικῶν καὶ τῶν μαγνητικῶν φαινομένων, ἀγόμεθα νὰ πιστεύσωμεν μετὰ μείζονος πιθανότητος, ὅτι τὰ φαινόμενα ταῦτα προσαρτῶνται εἰς τὴν αὐτὴν δύναμιν, ἣς ἀποτελοῦσιν ἀπλῶς δύο διαφόρους ἐφαρμογὰς· ἀλλ' ἡ πιθανότης αὕτη δὲν εἶναι ἢ βεβαιότης καὶ δὲν διαλευκαίνει τὸ μυστήριον τὸ περικαλύπτον τὴν οὐσίαν τῆς δυνάμεως τῆς κοινῆς ὑποτιθεμένης. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν μετὰ

λόγου, ότι ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ ἡ ἐπιστήμη σκοπεῖ μᾶλλον τὸν ὄρισμόν τῶν νόμων ἢ τὴν ἔρευαν τῶν αἰτιῶν.

Ἐφαρμόζομεν τὰ λεχθέντα εἰς φαινόμενα ἄλλης τάξεως. Ζῶ καὶ ἐνεργῶ· αἰσθάνομαι, βλέπω ἑμαυτὸν ζῶντα καὶ ἐνεργοῦντα. Οὕτω φθάνω εἰς αἰτίαν, οὐχὶ αἰτίαν ἡρεμοῦσαν, ἀλλ' ἐν πλήρει ἐνεργείᾳ. Οἶδα ἑμαυτὸν αἰτίαν ἄμεσον τῶν πράξεών μου· οὐ μόνον αἰτίαν, ἀλλ' αἰτίαν λελογισμένην, ὀρμωμένην ἐξ αἰτίων καὶ τείνουσαν εἰς σκοπὸν ὄρισμένον· οὐ μόνον αἰτίαν λελογισμένην, ἀλλ' αἰτίαν ἐλευθέραν, ἥτοι ἰκανὴν νὰ ἐκλέξῃ καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐνεργείας αὐτῆς δυναμένην νὰ παρακωλύσῃ αὐτὴν ἢ νὰ διευθύνῃ ἀντιθέτως· οὐ μόνον αἰτίαν ἐλευθέραν, ἀλλ' αἰτίαν ἰσχυράν, ἥτοι ἰκανὴν νὰ υπερπηδήσῃ οἰαδήποτε προσκόμματα ἐσωτερικὰ ἢ ἐξωτερικὰ· οὐ μόνον αἰτίαν ἰσχυράν, ἀλλ' αἰτίαν ἀπλήν, μὴ πηγάζουσαν ἐκ πολλῶν διαφόρων δυνάμεων, διότι ἡ αἰτία αὕτη λέγει ἐγὼ καὶ ἔχει συνειδήσιν τῆς ἐνότητος αὐτῆς.

Ἐν ἐκάστη λοιπὸν τῶν ἐλευθέρων πράξεών μου βλέπω ἀνατρεπόμενον τὸν ἰσχυρισμόν περὶ τοῦ ἀπαραδέκτου τῶν αἰτιῶν. Ἔτι πλέον, εὐρίσκω ἐν τῷ λόγῳ μου ἀρχὴν ἀπόλυτον, ὑπερτάτην, ἀνωτέραν τῆς πείρας, τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος (causalité), ἣτις μὲ διδάσκει ὅτι πᾶν ὄν τυχαῖον ἔχει τὴν παραγωγικὴν αὐτοῦ αἰτίαν, καὶ ὅτι ἄρα ἡ σειρὰ ἅπασα τῶν τυχαίων ὄντων προσαρτᾶται εἰς αἰτίαν ἀναγκαίαν, ἥς ἄνευ ἡ σειρὰ τῶν τυχαίων ὄντων μὴ ἔχουσα τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν ἑαυτῇ θὰ ἔμενεν ἑσκαί ἐν τῇ καταστάσει τοῦ δυνατοῦ μὴ πραγματοποιουμένου. Κατὰ τῆς ἐπιτακτικῆς ἐνεργείας τῆς ἀρχῆς ταύτης ἡ ἐκ τῶν προτέρων ἀρνησις τοῦ ἀπολύτου εἰς οὐδὲν ἰσχύει· ἡ θετικὴ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τὸν λόγον τοῦ νὰ ἐπιδιώκῃ τὸ ἀπόλυτον μέχρι τέλους, τοῦ νὰ βεβαιῶσ, ὅτι, ἐπειδὴ ὁ κόσμος εἶναι τυχαῖος, ἔχει αἰτίαν ἀναγκαίαν, καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ κόσμος εἶναι διατεταγμένος, ἔχει αἰτίαν διατακτικὴν.

Ἴδου ἡ θέσις μεταξὺ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ θετικὴ φιλοσοφία λέγει: Ἡ πείρα τῶν αἰσθήσεων παρέχει ἡμῖν γεγόνοτα φέροντα πάντα χαρακτηρὰ τυχαῖον καὶ σχετικόν. Ἄδύνατον ἄρα ἡμῖν νὰ φθάσωμεν εἰς αἰτίαν τινὰ καὶ ἡ ὑπερτάτη καὶ ἀπόλυτος αἰτία, τιθεμένη ἐκτὸς τῆς σφαίρας τοῦ τυχαίου, εἶναι ἡ μᾶλλον πασῶν ἀκατάληπτος, ἄρα ἡ μᾶλλον χημαιρικὴ.

Ἡ μεταφυσικὴ λέγει: Ἡ πείρα τῆς συνειδήσεως φθάνει ἀμέσως εἰς αἰτίαν, ἣτις εἶναι τὸ νοητὸν καὶ ἐλεύθερον ἐγὼ· ἀνυπόστατον ἄρα ὅτι πᾶσα πρότασις βεβαιῶσα αἰτίαν τινὰ κεῖται ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως. Ὁ λόγος βεβαιῶσ κατὰ τρόπον ἀπόλυτον τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἀρχῆς ταύτης τεκμαίρεται ἀμέσως ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τυχαίου καὶ σχετικοῦ κόσμου τὴν ὑπάρξιν αἰτίας ἀναγκαίας καὶ ἀπολύτου, ἣτις εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ἐκλογὴ δὲν εἶναι δυσχερής.

Ἄλλ' ἔτι πλέον· ἀποδεχόμενοι τὴν ἀρνητικὴν τοῦ θετικισμοῦ θέσιν βαίνομεν κατ' εὐθείαν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς ἐπιστήμης, οὐ μόνον τῆς ἐπιστήμης, ἣτις ζητεῖ τὰς αἰτίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἣτις ἴσταται μέχοι τῶν νόμων. Τί εἶναι τῷ ὄντι ἡ θετικὴ φιλοσοφία; Εἶναι, ὡς βλέπομεν, καθαρὸς αἰσθητισμὸς (sensualisme), ἀρνούμενος καὶ ἀπορρίπτων Θεὸν καὶ ψυχὴν, διότι δὲν δίδονται ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως καὶ δὲν πιστοποιοῦνται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς πείρας. Ἄλλ' ὁ αἰσθητισμὸς δὲν περιλαμβάνει μόνον τὸ αἰσθητὸν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀτομικόν. Γινώσκει ὅτι σῶμά τι, ἐν δεδομένη τινὶ στιγμῇ, κέκτηται ιδιότητά τινα, π. χ. τὴν τοῦ βάρους· ἀγνοεῖ, ἂν ἡ ιδιότης αὕτη εἶναι διαρκής· ἀγνοεῖ, πρὶν ἢ πειραθῆ, ἂν ἄλλο τι σῶμα κατέχει αὐτὴν ἐπίσης. Δύναται νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι φαινόμενόν τι παράγεται κατὰ τρόπον ἐκφραζόμενον διὰ τύπου μαθηματικοῦ· δύναται νὰ ἐπαναλάβῃ ἑκατοντάκις τὴν αὐτὴν παρατήρησιν ἐπὶ ἄλλων ὁμοίων φαινομένων καὶ νὰ ἐπανεῦρῃ πάντοτε τὸν αὐτὸν τύπον· ἀλλ' ἡ ἐπισώρευσις αὕτη τῆς πείρας δὲν θὰ δώσῃ πλέον τι ἢ ἑαυτὴν, ἥτοι τὸν νόμον τῶν παρατηρουμένων φαινομένων. Ἴνα ὑπερβῶμεν τὰ φαινόμενα ταῦτα, ἵνα ἐπεκτείνωμεν τὸν νόμον τοῦτον εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς αὐτῆς τάξεως, ἵνα ἀποδώσωμεν αὐτῷ τὸν διπλοῦν χαρακτηρὰ τῆς ἐμμονῆς ἐν τῇ διαρκείᾳ καὶ τῆς καθολικότητος ἐν τῇ ἐπιγείῳ ἐκτάσει, ἔχομεν χρεῖαν τινός, ὅπερ ἡ πείρα δὲν παρέχει, ἔχομεν χρεῖαν ιδέας, ἣτις, πρὶν ἢ βεβαιωθῆ ὑπὸ τῆς πείρας, διασαφηνίζει αὐτὴν καὶ διευθύνει, ιδέας ἀπολύτου ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς καὶ λογικῆς ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς, τῆς ιδέας τῆς τάξεως. Ἀφαιρέσατε τὴν ιδέαν ταύτην, ἣτις εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ θεμέλιον τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ πᾶσα ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καταντᾷ εἰς τὴν σύνταξιν καταλόγων γεγονότων μερικῶν καὶ ἡ ἐπιστήμη ἡ ἔχουσα ἀντικείμενον τὸ καθολικὸν ἀδυνατεῖ νὰ ὑπάρξῃ.

Ἄν λοιπὸν θέλωμεν ν' ἀκολουθήσωμεν πιστῶς τὴν μέθοδον τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, δὲν ἀρκεῖ ν' ἀποβάλλωμεν ὅ,τι αὕτη ἀποβάλλει, ἀλλὰ καὶ ν' ἀπορρίψωμεν ὅ,τι ἀυθαίρετως διατηρεῖ, πρέπει νὰ περιορίσωμεν τὸν νοῦν εἰς τὴν καθαρὰν αἴσθησιν καὶ νὰ ἐξαλειψώμεν ὀλοσχερῶς ἐν αὐτῇ τῇ τάξει τῶν αἰσθητῶν γνώσεων τὸν χαρακτηρὰ τὸν διακρίνοντα τὴν ἀνθρωπίνην ἀπὸ τῆς ζωικῆς νοήσεως.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἠθικὴ πρέπει νὰ ἐξαλειφθῇ. Καὶ ἂν ὑποθεθῇ ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας ἐπιτρέπουσιν αὐτῇ τὴν παραδοχὴν τῶν φυσικῶν νόμων, ἀπαγορεύουσιν ὅμως αὐτῇ τὴν παραδοχὴν τοῦ νόμου τοῦ καθήκοντος. Οὐ μόνον ἀδυνατεῖ ἡ θετικὴ φιλοσοφία νὰ δώσῃ λόγον τοῦ ἐπιτακτικοῦ χαρακτηρῶς, μεθ' οὗ ὁ νόμος οὗτος ἐπιβάλλεται εἰς τὴν συνειδήσιν, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ ὀρίσῃ αὐτὸν, διότι ὁ ὀρισμὸς, κατὰ τὸν Κόντε, εἶναι τὸ τέρμα, μέχρι τοῦ ὁποίου φθάνουσιν αἱ νόμιμοι ἡμῶν ἔρευνοι. Τὸ καθῆκον δὲν εἶναι «σχεσίς ἀμετάβλητος διαδοχῆς καὶ ὁμοιότητος μεταξὺ φαινομένων», δὲν εἶναι ἡ ἔκφρασις τοῦ ὄντος, ἀλλὰ τοῦ ὀφείλοντος εἶναι· καὶ ἐπει-

δὴ ἡ πραγματικότης δεικνύει ἡμῖν τὸ καθῆκον πολλάκις παραβινομένον, δὲν εἶναι ἐπιδεικτικὸν πραγματικῆς ἀποδείξεως καὶ βεβαιώσεως. Καθὼς λοιπὸν ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία εἶναι ἡ τοῦ λίθου, ὅστις βαίνει φύσει πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς, οὕτω ὁ ἀληθὴς ἠθικὸς νόμος εἶναι μερικὴ τις μόνον περίπτωσις τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὅστις ἀμετατρέπτως καὶ μοιραίως διευθύνει τὴν διαδοχὴν τῶν φαινομένων.

Ἐν τούτοις οἱ ὀπαδοὶ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας διατείνονται ὅτι τηροῦσι τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅτι μάλιστα καθιστῶσιν αὐτὸν τελειότερον καὶ δραστηώτερον ἢ ὑπὸ τὸ θεολογικὸν καὶ μεταφυσικὸν κράτος. Οὐδὲν κατ' αὐτοὺς δύναται νὰ δώσῃ ὀρθὴν ἰδέαν τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἰσχύος τῶν ἠθικῶν νόμων, ὅσον ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἀποτελεῖ τὸ ἰδεώδες καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας λατρείας, καὶ ὅτι αἱ πράξεις ἡμῶν, δημόσιαι ἢ ἰδιωτικαί, ἐξασκοῦσι μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄλλ' ἂν ἦναι εὐκόλον νὰ πανηγυρίξῃ τις ἐκ τῶν προτέρων τὰς ἰδεώδεις ἀρετὰς κοινωνίας μὴπω ὑφισταμένης, δὲν εἶναι ὅμως ἐπίσης εὐκόλον νὰ συμβιβάζῃ τις καὶ αὐτὰ τὰ μετριώτατα τῆς ἠθικῆς παραγγέλματα πρὸς φιλοσοφίαν, ἣτις αἴρει ἀφ' ἑαυτῆς πᾶν μέσον, δι' οὗ φθάνει ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ καθήκοντος. Τὸ ἀπόλυτον εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἠθικῆς, καὶ τὰ τυχαῖα καὶ σχετικὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. τότε μόνον τυγχάνουσιν εἰσόδου εἰς τὸ ἄδυστον τῆς συνειδήσεως καὶ περιβάλλονται ὑπὸ τοῦ κύρους αὐτῆς, ὅταν ἦναι σύμφωνά πρὸς τινὰ ἀμετάβλητον κανόνα. Ἡ ἀρνήσις τοῦ ἀπολύτου εἶναι ἡ οὐσία τῆς θετικῆς φιλοσοφίας. Διὸ ὁ θετικισμὸς κατεδικάσθη ὡς ὁ ὁμότιμος αὐτῷ ὕλισμος ν' ἀρνήθῃ τὸ καθῆκον, ὡς ἠρνήθη τὸν Θεὸν καὶ τὴν ψυχὴν, τὸν λόγον καὶ τὴν ἐλευθερίαν.

Πρὶν ἢ καταστρέψω τὸν λόγον, ἐπισυνάπτω ἐνταῦθα τὰς ἐμβριθεῖς περὶ θετικῆς φιλοσοφίας σκέψεις τοῦ Poitou. «Δὲν βκίνω περαιτέρω, λέγει. Κατέδειξα, τί εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ θετικὴ φιλοσοφία· ὑπὸ μορφήν καταλληλοτέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ ὕλισμος. Τοῦτο εἶναι τόσον ἀληθές, ὥστε ὁ θετικισμὸς ἀγωνίζεται νὰ καλυφθῇ ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς ἐπιστημονικῆς ἀμφιβολίας καὶ νὰ καταστήσῃ πιστευτὸν ὅτι ἀκολουθεῖ τὸ παράγγελμα τοῦ Βάκωνος: *μελέτα τὰ φαινόμενα καὶ ἀνάβαλλε τὴν ζήτησιν τῶν αἰτιῶν*· παράγγελμα, ὅπερ ἐφαρμόζεται μὲν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἀλλ' ἀπολύτως λαμβανόμενον εἶναι ἡ ἀρνήσις πάσης φιλοσοφίας. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη, ἐν τῷ φαινομένῳ τούτῳ σκεπτικῶς ἐγκτεται ἡ ἰσχύς τοῦ θετικισμοῦ. Ἡ εὐχερὴς αὕτη φιλοσοφία, ἣτις συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀπορρίπτῃ ὡς ὑποθέσεις τὰς συλλήψεις τοῦ λόγου, ἣτις ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχεται τῆς θετικότητος, ἦτοι παντὸς ὁρατοῦ καὶ ψηλαφητοῦ, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν νόμων αὐτῶν· ἡ φιλοσοφία αὕτη, ἣτις εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ὁ σκεπτικισμὸς, εὐρίσκει σήμερον πολλοὺς προθύμους ὀπαδοὺς. Ἐλκύει εἰς ἑαυτὴν οὐ μόνον ἐκείνους, οἵτινες ἀποκλειστικῶς περὶ τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας

ἀσχολούμενοι· ἐσυνείθισαν νὰ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ ὁρατὰ καὶ ψηλαφητὰ, μόνον τὴν πεῖραν, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους, οἵτινες μυκτηρίζουσι τὴν μεταφυσικὴν (ὅπερ ἀπαλλάσσει αὐτοὺς τοῦ κόπου τοῦ νὰ νοήσωσιν αὐτὴν) καὶ οἵτινες τὴν περιφρονητικὴν ἀμφιβολίαν ἐκλαμβάνουσιν ὡς δεῖγμα δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς. Ἡ ἀπὸ πεντηκονταετίας τεραστίαι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀνάπτυξις συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ συστήσῃ μέθοδον ἀρμόζουσαν αὐταῖς, ἣτοι τὴν μέθοδον τῆς παρκτηρήσεως καὶ νὰ πείσῃ τοὺς ἐπιπολαίους ὅτι μόνη ἡ μέθοδος αὕτη δύναται νὰ φέρῃ εἰς ἐξαγόμενα θετικά. Προσθετόν δὲ ὅτι ἡ ἀποτυχία τῶν μεγάλων μεταφυσικῶν συστημάτων, ἅτινα ἀνεφάνησαν καὶ ἐξηφανίσθησαν κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα συνέτειναν εἰς τὴν μείζονα ἐξάπλωσιν τοῦ θετικισμοῦ καὶ ἐμείωσαν, τό γε νῦν, τὸ κύρος τῆς φιλοσοφίας.¹

Τελευτῶν ἐκφράζω, κύριοι, ἀνεπιφυλάκτως τὴν πεποίθησίν μου, ὅτι σύστημα τοιοῦτο φιλοσοφικόν, ὅπερ ἀποκόπτει ῥιζήδον τὰς πτέρυγας τῆς φαντασίας, περιορίζει τὸν ἄπειρον τοῦ ἀνθρώπου νοῦν ἐντὸς τοῦ στενοῦ τῶν πέντε αἰσθήσεων κύκλου, ὑποσκάπτει αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τίθησι τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὰ ἄλογα ζῶα βαθμίδα, ὅτι σύστημα τοιοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατισχύσῃ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, ἣτις ἐγέννησε τοὺς ἀθανάτους ἰδρυτὰς τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, τοὺς Σωκράτους, τοὺς Πλάτωνα, τοὺς Ἀριστοτέλεις.

I. ΜΟΣΧΑΚΗΣ.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ΗΘΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

Αἰσθημάτων τῶν ζῶντων πρὸς τοὺς νεκροὺς

(Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ τοῦ Francisque Bouillier).

Τρεῖς στιγμὰς πρέπει νὰ διακρίνωμεν, ἐὰν ἐπιτρέπεται μοι τοιαύτη ἐκφρασις, ἐν ταῖς πάθεσι, ταῖς διαδεχομένοις ἐν ἡμῖν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι ὅτι ὁ δεῖνα, μᾶλλον ἢ ἤττον γνωστὸς ἡμῖν, ἀπεδίωσεν. Κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν κυριεύομεθα ὑπὸ ἐκπλήξεως καὶ ἐκστάσεως· κατὰ τὴν δευτέραν ἔρχονται αἱ μέμψεις καὶ ἀντεγκλήσεις κατὰ τοῦ τεθνεῶτος, ἐνόχου διότι ἀφῆκεν ἑαυτὸν ἀποθανεῖν· ἡ δὲ τρίτη ὅπως ἀφιεροῦται τῷ οἴκῳ καὶ τῷ ἐλέῳ.

¹ Poitou, les philosophes français contemporains. σ. 120.

Α'

Ἐν πρώτοις, ὡσεὶ προσβολὴν δεχόμεθα ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ καὶ εἰδός τι ἀπορίας καταλαμβάνει ἡμᾶς. Ἐκπληττόμεθα, ἐπιμεμφόμεθα. Πῶς, πρὸ τινων ἐβδομάδων, πρὸ τινων ἡμερῶν, συνητηθήμεν ἐν τῇ δεῖνα οἰκίᾳ, ἐν τῇ δεῖνα ἐσπερινῇ συνομιλίᾳ, ἐν τῇ Λέσχῃ, ἐν τῷ περιπάτῳ, συνδιελέχθημεν μετ' αὐτοῦ, ἤσθιτε καλῶς, ἦτο φαιδρὸς, ἐβλάδιζεν εὐθέτως καὶ στερεῶς, ἐφαίνετο ὑγιέστατος, οὐδὲν προαισθανόμενος, καὶ ἰδοὺ ἀπεβίωσε.

Μετὰ πόσον ἰσχυρᾶς καὶ εὐγλώττου οἰκειότητος ὁ Βοσσοῦετος περιέγραψε τὴν βαθεῖαν ἐκπληξίν τῆς πρώτης ταύτης στιγμῆς: «Ἐν πάσαις ταῖς κηδεύσαις ἄλλο δὲν ἀκούετε εἰμὴ λόγον ἐκπλήξεως, διότι ὁ θνητὸς οὗτος ἐξέλιπεν ἕκαστος ὑπομιμνήσκεται πρὸ πόσου χρόνου συνδιελεχθη μετ' αὐτοῦ, περὶ τίνος ὁ μακαρίτης ὠμίλησεν αὐτῷ, καὶ αἴφνης ἀπέθανε».

Ἀνευλάβειά τις ὑφίσταται μετὰ τοὺς λόγους τοῦ Βοσσοῦετου ν' ἀναφέρωμεν τὸ ἀσμάτιον τοῦ Mr de la Palisse, ἀλλ' ἡ κατάπληξις ἦν αἰσθανόμεθα ἐπὶ τῇ μεταβιβάσει τινὸς ἀπὸ τῆς ζωῆς εἰς τὸν θάνατον, εὐρίσκειται τόσον ζωηρῶς ἐκπεφρασμένη, εἰ καὶ ὑπὸ σχῆμα δημῶδες καὶ κωμικόν, ὥστε παραβλέπω τὰ πρέποντα. Ἐκ τῶν στροφῶν πρὸς τιμὴν τοῦ γελοίου τούτου προσώπου, μία τῶν περιφημοτέρων εἶναι ἡ ἑξῆς:

«Ἐν τέταρτον τῆς ὥρας πρὸ τῆς τελευτῆς του,
«εὐρίσκετο ζῶν ἔτι».

Οἱ στίχοι οὗτοι προκαλοῦσι γέλωτα, ἀλλὰ μεθ' ὁποίας σοβαρότητος, ἀνευ οὐδεμιᾶς ὀρέξεως πρὸς γέλωτα ἢ πρὸς πρόκλησιν γέλωτος, καὶ δι' ὕψους ὅλως πεπεισμένου ἀναλαμβάνομεν δι' ἑαυτοῦς, ἀναπτύσσομεν ἠδέως αὐτὸ τοῦτο τὸ γελοῖον ἀξίωμα μετ' ἀπείρων ποικιλιῶν, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν πάντοτε τὸ αὐτὸ! Ποσάκις ἀκούομεν μικροῦς ἐπιταφίους λόγους πρὸς χρῆσιν τοῦ κοινοῦ, οἵτινες εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ἡ ἀνάπτουσι αὐτοῦ! Τῇ ἀληθείᾳ κλίνομεν σχεδὸν νὰ πιστεῦσωμεν, ὡς ἄγριαί τινες φυλαὶ τοῦ ἐνδοτέρου τῆς Ἀφρικῆς, περὶ ὧν γίνεται μνεῖα ἐν τῇ περιηγήσει τοῦ Marquis de Compiègne, ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι φυσικὸν πρᾶγμα, ἀλλ' ἀποτέλεσμα κακῆς τινος μοίρας, μαγγανείας τινός, ἢς βεβαίως ἐγένετο θῦμα ὁ ἐξαίφνης ἐξαφανιζόμενος ἀπὸ τοῦ μέσου τῶν ζώντων.

Ὅπως δὴποτε, μετὰ τῆς πρώτης ταύτης συναίσθησιν, ἄλλη διαδέχεται αὐτὴν μόλις δὲ ἀνενήψαμεν ἐκ τῆς πρώτης προσβολῆς, μόλις συνήλομεν ἐκ τῆς ἐκπλήξεως εἰς ἣν ἐνέβαλεν ἡμᾶς ἡ λυπηρὰ ἀγγελία, καὶ ἀφοῦ, οὕτως εἰπεῖν, ἐψηλαφίσθημεν ἵνα καλῶς πεισθῶμεν ὅτι δὲν προσέβαλεν ἡμᾶς τὸ πλησίον ἡμῶν δυστυχὲς συμβᾶν, τότε ἐπέρχεται ἐν ἡμῖν εἰδός τι αἰφνιδίως ἀντιδράσεως. Διὰ ταχυτάτης παλιμβουλίας στρεφόμεθα κατὰ τοῦ

δυστήνου ὅστις διὰ τοῦ ἐπαχθοῦς θανάτου του, εἰ καὶ πάντῃ ἀθῶως, τοσοῦτον ἐτάραξεν ἡμᾶς, ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως αὐτὸν τότε αἰτιώμεθα ὡς ὑπεύθυνον μετὰ ἐκτάκτου ζωηρότητος, καὶ τὴν περίοδον τῆς ἐκπλήξεως καὶ τῆς ἀθυμίας διαδέχεται ἡ τῶν ἀντεγκλήσεων καὶ τῶν μομφῶν.

Πόθεν προήλθεν ὁ θάνατος; τί ἐποίησεν ἢ μᾶλλον τί δὲν ἐποίησεν ἵνα περιπέσῃ τῇ νόσῳ, ἵνα ἀνοήτως ἀφήσῃ αὐτὴν νὰ προοδεύσῃ, καὶ τέλος ἵνα καστῆ θανατηφόρος; ὅποια λεπτομερεῖς καὶ αὐστηραὶ ἀπολογίαι ζητοῦνται παρ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ νεκρικοῦ του κραμβάτου! ὅποια ἀνάγκησις ἤττον εὐνοϊκῆ, ἐμπαθῆς καὶ μετριῶς εἰλικρινῆς ἐπὶ τῶν ἐλαχίστων πράξεων, τῶν ἐλαχίστων διαθημάτων, τῶν ἐλαχίστων ἀμαρτημάτων πρὸς τὴν ὑγιεινὴν καὶ τὴν ὀρθὴν δίκαιαν, τῶν ἐλαχίστων παραβάσεων τῶν ἱατρικῶν συνταγῶν, αἵτινες προηγήθησαν τῆς ἀσθενείας καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ; ἤθελέ τις εἰπεῖν ὅτι τὸν ἐχθαίρομεν, ὅτι μνησικακοῦμεν κατ' αὐτοῦ, ἢ ὅτι προτιθέμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν παντὶ σθένει τὸ ἔγκλημα καὶ τὸν ἔνοχον.

Καὶ ἀληθῶς, εἰ καὶ λεληθότως, ἀπεχθῶς ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ἐπειδὴ διὰ τοῦ παραδείγματός καὶ ἐν τῷ ἀτόμῳ αὐτοῦ, προέδωκεν οὕτως εἰπεῖν τὸ μυστήριον τῆς ἡμετέρας ἀδυναμίας, τῆς ἡμετέρας θνητῆς φύσεως. Ἐχθαίρομεν αὐτὸν διότι αἰφνιδίως διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πεπρωμένου ἐφώτισε τὸ ἡμέτερον διὰ φωτὸς δυσσοιῶνου.

Τὸ ὅτι ἀπέθανε, ἰδοὺ τὸ πλημμέλημά του, ἰδοὺ τὸ πταῖσμα του ἐνώπιον ἡμῶν, ὅθεν ἡ ἡμετέρα δυσθυμία ἐκδηλοῦται κατ' αὐτοῦ καὶ φθάνει ἐνίοτε μέχρι ἀγανακτήσεως ὄντως κωμικῆς. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων ἡ ἡμετέρα εὐήθεια κατ' οὐδὲν ἐλαττοῦται τῆς πρὸ μικροῦ, οἰαδῆποτε καὶ ἂν ὦσι τὰ σοφίσματα οἰαδῆποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ ἐπίβουλος ἐπιτηδειότης, ὧν κατηγοροῦμεν τὰδέξια ταῦτα θύμακα, μὴ γνωρίζοντα ἐπιτυχέστερον νὰ φυλαχθῶσι τὸν θάνατον ἐκ τούτου νέα ὅλη πηγάζει σειρὰ αἰσθήσεων, ἅς ὡσαύτως θέλομεν ἀναλύσειν φυσικῶς καὶ ἀκριβῶς.

Χωρὶς νὰ νοήσωμεν τοῦτο, φρονοῦμεν ἐν τῷ μυχιαϊκῷ τῆς ἡμετέρας καρδίας ὅτι ὀφείλομεν τῇ ἡμετέρᾳ ἡσυχίᾳ, τῇ ἡμετέρᾳ ἀσφαλείᾳ, ν' ἀποδείξωμεν τοῖς πᾶσιν, καὶ πρῶτον ἑαυτοῖς, ὅτι ὁ τεθνεὺς ἀπεβίωσε ἕνεκα ὅλως ἐιδικῶν αἰτιῶν, οὐδόλως ἀποβλεπουσῶν εἰς ἡμᾶς, ὅτι εἶχεν ὀργανικὸν ἐλάττωμα ἢ ἀδύνατον κατασκευῆν, ὅτι ἀφεύκτως ἔπταισεν εἰς τοὺς ἀπλουστάτους κανόνας τῆς ὑγιεινῆς, ὅτι τέλος πάντων ἐγένετο ἔνοχος λίαν ἀνοήτου πράξεως.

Διὰ τοῦτο, τὰ πάντα, ὡς δ ἦλον γίνεται, μεταχειριζόμεθα ὅπως ἐπιβάλλωμεν ἑαυτοῖς τοιαύτην πεποίθησιν: Ἐξετάζομεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του καὶ ἀνατρέχομεν, ἐὰν ἡ χρεια τὸ καλέσῃ, καὶ μέχρι τῶν προγόνων του, ἀκολουθοῦμεν αὐτῷ κατ' ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ μετροῦμεν ἀνηλεῶς τὰ ἔτη καὶ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ, καὶ μέχρι τῶν φαρμάκων, αἵτινα ἐδέξατο ἢ ἀπεποιήθη νὰ δε-

χθῆ. Ὅποίας ἡλικίας ἦτο; εἶναι ἢ πρώτη γενομένη ἐρώτησις καὶ ἢ πρώτη ἔρρινα· ἢ ἀπάντησις μᾶς ἀφίνει σχετικῶς ἡσυχωτέρους ἢ ἀνησυχωτέρους; ὅταν ἀκούσωμεν ὅτι ἦτο νεώτερος ἢ πρεσβύτερος ἡμῶν.

Ἐὰν ἡ διαφορά τῆς ἡλικίας ἔτυχε πρὸς ὄφελος ἡμῶν, ἐὰν ὁ προηγηθεὶς εἰς τὸν τάφον ἦτο κατὰ τινα ἔτη πρεσβύτερος ἡμῶν, τότε κάλλιον ὑποφέρομεν τὸ παρασύμπτωμα τοῦ ἀλλοτρίου θανάτου, καὶ δεικνύομεν μείζονα ἀσφάλειαν, ἡρεμίαν καὶ ἐπιείκειαν. Μετὰ πόσης εὐαρεσκείας μηκύνομεν τὴν ἀπόστασιν τὴν χωρίζουσαν τὰς ἡμετέρας ψυχὰς τρίχας ἀπὸ τῶν λευκῶν ἐκείνου τριχῶν! ἤθελέ τις νομίσειν ὅτι αἰὼν ὅλος δίστάται, καὶ ὅτι ἐνώπιον ἡμῶν ἔχομεν εὐρὺ μέλλον, ὥστε νὰ μὴ περιμένωμεν παρομοίαν δυστυχίαν. Φαίνεται ἡμῖν ὅτι ὁ ἀτυχὴς νεκρὸς, καὶ ἂν εἶχε φωνήν, ἀδίκως ἤθελε μεμψιμοιρεῖν, ζήσας τὰ ἔτη τῶν πατριαρχῶν, ἐνῶ ἡμεῖς εἰσέτι εὐρισκόμεθα, εἰ μὴ εἰς τὴν πρώτην νεότητα, ἀλλὰ τοῦλάχιστον εἰς τὴν δευτέραν. Οὕτω, μᾶλλον εὐκόλως ἀποδεχόμεθα τὸν θάνατον ἀνδρὸς πλήρους ἡμερῶν· ἢ ἔκπληξιν δὲν εἶναι μεγάλη, ὁ φόβος καὶ ἡ συγκίνησις μέτριαι· περὶ δὲ τοῦ νεκρικοῦ ἐγκωμίου του, τῆ ἀληθείᾳ ταχέως ἐγένετο, καὶ ἀνευ πολλῆς προσοχῆς τοῦ νὰ τὸ στολιζώμεν διὰ πολλῶν ῥητορικῶν σχημάτων, ἦτο ἤδη προβλεπτικῶς τὴν ἡλικίαν, ἐξεπλήρωσε τὸ στάδιόν του· ἦτο ἤδη καιρὸς ν' ἀφήσῃ τὴν θέσιν εἰς ἄλλους· πρὸ πόσου ἤδη χρόνου ὁ δεῖνα τὸν περιέμενε; οὐχ ἦττον, καὶ πρὸς πλείονα ἀσφάλειαν, δὲν παραλείπομεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἐὰν ἐπεμελεῖτο περισσότερο τῆς υἰγείας του, διὰ καταλληλοτέρας διαίτης, ἴσως ἠδύνατο εἶτι πλέον νὰ ζήσῃ ὀλίγους ἐνιαυτούς.

Ἐὰν ὅμως ἡμεῖς τύχωμεν πρεσβύτεροι, ἢ καὶ τῆς αὐτῆς ἡλικίας, τότε μετὰ σπουδῆς ἀλλάσσομεν γλῶσσαν, διότι ἄλλως ἠθέλομεν ἡμεῖς αὐτοὶ ψηφίσειν τὴν ἡμετέραν καταδίκην· ὅθεν ἀμέσως τῶν πραγμάτων ἐπιλαμβανόμεθα ὑπ' ἄλλην ἔποψιν· ἀλλὰ πρὶν ἢ προβῶμεν, πικρατηρεῖον αὐτῆς ὅπως τὸ ὕστατον τέρμα τοῦ βίου εἶναι εὐμετάβολον καὶ ἄστατον, συμφῶνως πρὸς τὴν φαντασίαν, τοὺς φόβους, τὰς ἐλπίδας ἡμῶν, κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ κατὰ τὸ σημεῖον ἐξ οὗ θεωροῦμεν αὐτό, ὦ! πόσον προάγομεν ἢ πόσον ἀναποδιζόμεν ἐπίσης τὸν ὠροδείκτην τοῦτον τοῦ χρόνου, τοσοῦτον στενωῶς ὠρισμένου τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, καθόσον ἐνδιαφερόμεθα ἡμεῖς ἢ ξένοι, καθ' ὅσον εἴμεθα μᾶλλον ἢ ἦττον προωδευμένοι εἰς τὴν ζωὴν! Εἰς τοὺς ξένους μετ' ἀμειλίκτη καὶ ἀταράχου αὐστηρότητος ἐφαρμόζομεν τοὺς λογιστικὸς κανόνες τῆς πιθανῆς διαρκείας τῆς ἀνθρωπίνου ζωῆς, καὶ οὐδὲν φαινόμεθα αἰσθανόμενοι ὅτι οἱ κανόνες οὗτοι ἐπίσης ἐφαρμόζονται εἰς ἡμᾶς αὐτούς.

Πῶς σκώπτομεν τὸν ἐξηκοντούτην, τὸν συλλαβόντα τὴν ἀλλόκοτον ιδέαν νὰ ὑπογράψῃ μακρὸν συμβόλαιον! πῶς μεμψόμεθα ταχέως καὶ μετὰ παρησιας, τὴν ἀπρονοήσιαν του! Μόλις καὶ μετὰ βίας, εἰ καὶ φίλοι αὐτοῦ, δὲν τῷ δίδομεν νὰ νοήσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἔμφρων, καὶ ὅτι πολὺ δὲν ἀπέχει, εἰ καὶ τοῦτο δὲν συνέβη ἤδη, τοῦ νὰ γείνη παλίμπαις· μυκτηρίζομεν τὸ τολμηρὸν

τοῦτο συμβόλαιον, ἐν ᾧ ἐξ ἄλλου πλάττομεν ἡμεῖς αὐτοὶ σχέδια ὡς ἂν εἴχομεν συμφωνήσει μετὰ τῆς ζωῆς νὰ μᾶς χάρισῃ ὀλόκληρον αἰῶνα! Ἐν ἐλλείψει τῆς ἡλικίας, αἰτιώμεθα τὴν ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὴν υἰγεινὴν κατάστασιν αὐτοῦ· ἦτο ἀσθενὴς καὶ ἄτονος, ἐν ᾧ ἡμεῖς εἴμεθα εὐρωστοί, τοῦλάχιστον τοῦτο φρονοῦμεν, καὶ πάντῃ ἀπηλλαγμένοι παρομοίου συμβόλαιου· ἦτο καχεκτικὸς, φιλάσθενος, εἶχε κακὴν ὀργάνωσιν· νῦν ἀνακαλύπτομεν ἐν αὐτῷ ἐλαττώματα κράσεως, ὀργανισμοῦ, ἀρρωστίας, ἄτινα οὐδέποτε πρότερον ἐφροντιζόμεν ἰδεῖν· ἐφαίνεται τῷ ὄντι υἰγῆς, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὴν ὄψιν· παρετηρήσατέ ποτε πόσον εἶχε παχὺν τὸν λαμῶν, ἢ τὸ στῆθος στενὸν ἢ πόσον ἦτο πληθωρικός; οὗτος ἦτο λίαν ἐρυθροπρόσωπος, ὁ ἕτερος σφόδρα ὠχρὸς· ὁ εἷς ἦτο ἰσχνός, ἐκεῖνος δὲ τόσον εὐτραφής, ὥστε οὐδὲν καλὸν προεμήνηεν ἢ τοιαύτη πολυσαρκία. Τέλος, ἐὰν μὴ ἐπετύχομεν ν' ἀνακαλύψωμεν ἐν αὐτῷ σημεῖόν τι ἢ σύμπτωμα προαγγέλλον μᾶλλον ἢ ἦττον πλησίον τὸν θάνατον, μένει ἔτι ἡμῖν ὡς τελευταῖον βοήθημα οἱ προπάτορές του, καὶ ἀναζητοῦμεν θανατηφόρον τινα ἀσθένειαν μέχρι τῶν παρελθουσῶν γενεῶν του· ἀρχή γε ὁ πάππος ἢ ὁ προπάτωρ αὐτοῦ, ἢ ἄλλος τις τῶν συγγενῶν αὐτοῦ δὲν ἀπεβίωσεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ νοσήματος; ἦτο οἰκεῖον καὶ ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ· ὅθεν, ἐὰν ἀπέθανεν, ὁ θάνατος ἐπῆλθε διότι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τρωτόν τι μέρος, ὅπερ κολακευόμεθα ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἐν ἡμῖν, ἐν ᾧ ἐγένετο ὁ αἴτιος τοῦ κακοῦ τοῦ ἀκραπάσαντος αὐτόν· ἡμεῖς δὲ χάριτι θεῆς ἔσχομεν προγόνους υἰγεστάτους καὶ ἐκληρονομήσαμεν παρ' αὐτῶν στερεὰν κρᾶσιν, καὶ καλὸν ὀργανισμόν, οὕτω τοῦλάχιστον φανταζόμεθα· διὸ καὶ δὲν ὑποκείμεθα τοσοῦτον ταχέως εἰς τοιαύτην δυστυχίαν.

Καὶ τοῦτο εἶναι ἀπλῶς τὸ πρῶτον μέρος τῆς δίκης ταύτης τῆς ἐρήμην ὑπὸ τῶν ζώντων πρὸς ἴδιον αὐτῶν ὄφελος κινουμένης κατὰ τῶν ἀποβιωσάντων· μετὰ τὴν ἡλικίαν, μετὰ τὴν κακὴν ἢ καχεκτικὴν κρᾶσιν, αἰτιώμεθα τὰς ἀπὸ τῆς υἰγεινῆς παρεκτροπὰς, τὴν ἔλλειψιν τακτικῆς διαίτης, προφυλάξεως, φρονήσεως ἐκ μέρους τοῦ θανόντος. Τώρα ἀληθῶς ἐξετάζομεν αὐτὸν ὡς ὑπόδικον, καὶ αἰ μομφαί, αἰ κατηγορίαι ἐπισωρεύονται μετὰ πλείστης ὀσης σφοδρότητος. Ἐξαπτόμεθα, ἐπιτιμῶμεν, ἀγανακτῶμεν. Διατί ν' ἀποθνήσκωμεν; ἂν ὑπάρχωσι μετὰ τὸν τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν φυσιολόγων διάφοροι περὶ τῆς ζωῆς θεωρίαι, ὡσαύτως ὑφίστανται διάφοροι καὶ περὶ τοῦ θανάτου. Μία βεβαίως τῶν παραδοξοτέρων εἶναι ἡ τοῦ Στάλ (Stahl), ὀπαδοῦ τῆς ψυχοκρατείας· αὕτη ἡ ψυχὴ, κατὰ τὸν Στάλ, ἢ ψυχὴ νοητικὴ καὶ λογικὴ, ἐποίησε τὸ σῶμα, διέπει τὰς λειτουργίας αὐτοῦ, ἐπιτηρεῖ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς ιδιότητας μετὰ θαυμαστῆς σοφίας. Ἀλλὰ εἰ οὕτως εἶχεν, δὲν ἔπρεπε νὰ συνεπάγηται, ὅτι ὑπὸ τόσον συνετὴν ὁδηγίαν ἔδει νὰ ὤμεν ἀθάνατοι, ἐξαιρουμένων τῶν ἀπροσοκῆτων συμβεβηκότων, ἢ τοῦλάχιστον προπεφυλαγμένοι ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν, εἰ μὴ τοῦ θανάτου; Τοῦτου ἕνεκα ὁ Στάλ αἰσθάνεται ἑαυτὸν περιπεπλεγμένον ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου καὶ ἰδίως τῶν συχῶν

ἀσθενειῶν. «Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν φυσικὴν ἀνάγκην τοῦ θανάτου», τοιαύτην ἐπιγραφὴν φέρει κεφάλαιον τοῦ μεγάλου συγγραμμάτος του «Theorica Medica Vera». Οὐδεὶς φυσικὸς λόγος πηγάζων ἐκ τῆς ὕλης, ἐξηγεῖ, κατὰ τὸν Στάλ, διατὶ αἱ ζωτικαὶ κινήσεις παύουσιν ἐντὸς ὀρισμένου διαστήματος χρόνου. Ἐὰν, ἐπὶ τινὰ καιρὸν, ἡ νοσητικὴ ἀρχὴ κατάρθωσεν κατὰ τὴν ἐντολὴν αὐτῆς νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ὑλικὴν φθορὰν, ἐὰν ἐπὶ τινὰ καιρὸν ἀνεζωπύρῃσεν ὅ,τι ἐκινδύνευεν νὰ καταστραφῇ, πῶς παύεται ἐνεργοῦσα; διατὶ, κατὰ τινὰ στιγμήν ἀφίνει, ὡς ἀπονεναρκωμένος σκοπός, νὰ φθειρῆται καὶ ἔπειτα ν' ἀπόλλυται ἡ μηχανὴ αὐτὴ ἡ ἐμπειστευμένη εἰς τὴν ἀγρυπνον αὐτῆς φυλακὴν; ὁ Στάλ περιέρχεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταστείλῃ ὀλίγον τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῆς συνετῆς ταύτης ψυχῆς, τῆς ἐπιτηρούσης τὸ σῶμα, καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἀποπλανᾶται, χωρὶς καλῶς νὰ γινώσκῃ τὸν λόγον, κατὰ διαφόρους περιπτώσεις. Ἐὰν λοιπὸν συνεχῶς ἀσθενῶμεν, ἐὰν ἀποθνήσκωμεν, πταίει ἡ ψυχὴ, ἐγκαταλείπουσα τὸ καθήκον της, δυστυχῶς ἐξασθενοῦσα, ἀποσπωμένη, ὀλιγωροῦσα, ἀπαυδῶσα, ἀνιωμένη.

Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὰς πλείστας τῶν ἡμετέρων κρίσεων περὶ τῶν αἰτιῶν τοῦ θανάτου τινὸς εἴμεθα, λεληθῶτως πως, μᾶλλον ἢ ἤττον μαθηταὶ τοῦ Στάλ, ὅταν αἰτιώμεθα τὴν ἔλλειψιν ἐπιμελείας, διαγωγῆς, ἐπαγρυπνήσεως, φρονήσεως, ἀντὶ νὰ αἰτιώμεθα τοὺς νόμους τῆς φύσεως, ὅταν φαινόμεθα πιστεύοντες ὅτι τέλος πάντων δὲν παύει τις τοῦ ζῆν εἰμὴ ἐξ ἰδίας ἀπρονοήσιας, τί ἄλλο πράττομεν ἢ νὰ προβάλλωμεν τὴν ἀκηδῖαν τῆς ψυχῆς; δὲν εἶναι αὕτη ἡ θεωρία τοῦ Στάλ περὶ τοῦ θανάτου, ἣν ἐφαρμόζομεν τοῖς ἄλλοις μετὰ πλείστης ὀσης προθυμίας; ἐπειδὴ συνάμα δὲν ὀκνοῦμεν νὰ τὴν ἀναστρέψωμεν πρὸς ἡμέτερον ὄφελος, πεπειθότες ὅτι σωφρονέστεροι ἐκείνου ὄντες, δὲν θέλομεν ὑποπέσειν εἰς τὰ αὐτὰ ἀμαρτήματα, καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ διδασθέντες θέλομεν ἀποφύγειν τοὺς σκοπέλους καθ' ὧν ἄλλοι ἀπερισκέπτως προσέκρουσαν καὶ ἐναυάγησαν;

Οἱ τεθνεῶτες ἔχουσι τῇ ἀληθείᾳ τοῦτο τοῦλάχιστον τὸ πλεονέκτημα, τὸ νὰ μὴ παρευρίσκωνται, καὶ νὰ μὴ ἀκούωσι τὰς ἀνοήτους, παρακαίρους καὶ ἀνωφελεῖς μεψιμοιρίας; δὲν εἶναι παρόντες, ὅπως μᾶς δώσωσιν ἀπάντησιν καὶ τούτῳ εὐκόλως καταχρῶμεθα ἄνευ τῆς ἐλαχίστης εὐλαβείας, βέβαιον ὄντες ὅτι ἡμεῖς θὰ ἔχωμεν τὸν τελευταῖον λόγον. Ὅθεν πόσον ὀλίγον κηδόμεθα ἀπόντος, οὐδέποτε πλέον ἐπανελευσομένου, καὶ τί δὲν ἐπινοοῦμεν ἵνα καλῶς πεισθῶμεν, ὅτι ἐὰν ἀπέθανεν, ἐκεῖνος εἶναι ὁ αἴτιος, ὁ μόνος αἴτιος τοῦ θανάτου του! ἤθελεν ἔτι εἶναι πλήρης ἡμερῶν ἐὰν μὲ ἤκουεν, ἐὰν ἔδιδε προσοχὴν εἰς τὰς συμβουλὰς τῶν φίλων του, ἐὰν μετεχειρίζετο τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φάρμακον, ἢ τὰνάπαλιν, ἐὰν προσεκάλει τὸν ἰατρὸν τοῦτον καὶ οὐχὶ ἐκεῖνον, ὡς ἐγκαίρως ἐνουθετήθη. Ἴδου τί ἕκαστος λέγει περί τῶ φερέτρου αὐτοῦ.

Ἐν ταυτῷ καὶ ὁ ἰατρὸς γίνεται ὑπεύθυνος; δὲν ἔκαμεν ὀρθὴν διάγνωσιν,

ἢ ἐθεράπευσε τὴν νόσον ἐναντίον τῶν κανόνων; ἔδειξεν ἀμέλειαν ἢ ἀμάθειαν; ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀπὸ τοῦ ἰατροῦ ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν μακαρίτην, αἰτιώμενοι αὐθις αὐτὸν, καὶ ἐπιμένοντες ἵνα ἐξελέγξωμεν αὐτὸν αὐτοκτόνον, εἰ μὴ ἐκουσίως τοῦλάχιστον ἐξ ἀφροσύνης.

Ἡ ἰδιοτροπία αὕτη βεβαίως δὲν διέλαθε τὸ διορατικόν, τὴν γνώσιν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας τῶν μεγάλων ἱεροκλήρων: «Οὕτω, λέγει ὁ Massillon, ἀπέθανον οἱ πλησίον, οἱ φίλοι ὑμῶν, πάντες ὅσων εἶδετε τὴν τελευταίην ἢ ταχύτητος τοῦ θανάτου πάντων ἐξέπληξε τὰ μέγιστα ὑμᾶς; ἐξητήσατε τὰ αἴτια αὐτοῦ ἐν τῇ ἀπερισκεψίᾳ τοῦ ἀσθενοῦς, ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν φαρμάκων, κτλ.», ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τινὰς ἀναπτύξεις εἰς ὅσα μόλις ἐπετρέπετο τῷ ἱεροκλήρῳ νὰ ἐνδείξῃ ἕνεκα τῆς σεμνοπρεπείας τοῦ ἀμβωνος.

Ἐνδεχόμενον εἶναι ὅτι μέρος τῶν ἀποθνησκόντων ὀλιγόωρησαν τῆς ὑγείας αὐτῶν, καὶ εἶναι μᾶλλον ἢ ἤττον ἀξιοὶ τῶν προσαπτομένων αὐτοῖς ἐλέγχων; πλὴν οὐδεὶς μένει ἀπηλλαγμένος αὐτῶν; οὐδὲν ὠφελεῖ οἰονδήποτε τὸ ν' ἀποφεύγῃ πᾶσαν ἀκολασίαν καὶ τὰς καταχρήσεις ἐν τῇ διαρκείᾳ βίου λιτοῦ, ἡρέμου καὶ σώφρονος; πάντες ἀνεξαιρέτως θὰ φανῶσιν ἐνοχοὶ ἐνώπιον δικαστῶν πολλῶ μᾶλλον αὐστηρῶν, διότι τρέμουσι μὴ πάθωσι τὴν αὐτὴν τύχην. Καὶ ἂν εἶχον πρὸς ὑπεράσπισίν των τοὺς ἀρίστους τῆς οἰκουμένης δικηγόρους, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξέλθωσιν ἐκ τῶν ἀφορήτων τούτων διαποριῶν, ἐκ τῶν δολίων τούτων διλημμάτων, ἐν οἷς περικλείονται, χωρὶς ν' ἀφήται αὐτοῖς οὐδεμίᾳ διεξόδος; πᾶν τι ἰσχύει ἐπίσης κατ' αὐτῶν, καὶ τὸ ὑπὲρ καὶ τὸ κατὰ, τὰ ὅπλα ὧν ποιοῦμεν χρῆσιν εἰσι πάντα δίστομα; ἦτο ἀδηφάγος, ἢ ἦσθιε μόνον ἵνα μὴ ἀποθάνῃ τῆς πείνης; δὲν ἐψυχῶγετο ἀκοῦντως, ἢ ἐθήρευε τὰς διασκεδάσεις ὑπὲρ τὸ δέον; εἰργάζετο ὑπερμέτρως, ἢ ἔζη ἐν ἀργίᾳ. Εἰς τὴν ἡλικίαν του, καὶ μάλιστα ὑπόνοσος ὧν, τίς ἡ ἀνάγκη, ἐρωτῶσας, νὰ ἐξέλθῃ καὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν λέσχην, εἰς τὸ συμπόσιον, εἰς τὴν ἐσπερίδα; διατὶ δὲν ἔμενεν ἡσυχος ἐν τῷ κοιτῶνί του, πλησίον τῆς θερμάστρας, ἀντὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ θεάτρον, ἢ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐν τοσοῦτῳ ψυχρῷ ἢ θερμῷ καιρῷ, ἐν τόσῳ ξηρῷ ἢ ὑγρῷ ἀτμοσφαίρᾳ; ὅταν γηράσῃ τις, ἢ ὅταν φθάσῃ εἰς τινὰ ἡλικίαν δὲν διανοεῖται πλέον τὸ νεανιεύεσθαι; ἄλλοι πάλιν θὰ εἴπωσι διατὶ ἐκλείετο ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ δὲν ἐκινεῖτο διόλου; ὁ εἰς τὸν ἐλέγχει διὰ τοῦτο, ἕτερος δι' ἄλλο, ἕκαστος κατὰ τὴν φαντασίαν, κατὰ τὸ δοκοῦν, κατὰ τὴν ἰδιοτροπίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντες ὀνειδίζουσι τὴν αὐτῷ.

Αὕτη εἶναι ἡ ἐπίτομος καὶ λίαν ἐξημβλημένη σκιαγραφία τῶν πικρῶν ἐλέγχων, δι' ὧν διώκομεν τοὺς δυστυχεῖς πράξαντας τὸ ἀσυγχώρητον ἔγκλημα, οὕτως εἰπεῖν, κακούργημα, καθ' ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ ν' ἀποθάνωσι, καὶ νὰ ἐπιδείξωσιν ἡμῖν τὸν θάνατον, ὃν τόσον ἀποστρεφόμεθα.

Ἄν καὶ τοιαῦτα τὰ αἰσθήματα ἡμῶν, οὐχ ἤττον δὲν προσέρχονται

ἐξ ἔνδομούχου τινὸς μίσους ἢ μνησικακίας κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπιστρέφοντες περιφιλαύτως ἐπὶ ἑαυτοὺς, ἀπλῶς χάριν τῆς φιλοζωίας, ἐν τῷ κρυπτῷ σκοπῷ τοῦ νὰ διαμαρτυρηθῶμεν κατὰ λυπηροῦ προκαθεστῶτος, κατὰ κακοῦ παραδείγματος, καὶ νὰ ἐξασφαλίσωμεν ἑαυτοῖς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ τὴν προνομίαν μακρᾶς ἀναβολῆς ἢ ἐξαίρεσέως τινος, εἰμὴ ἀορίστου τοῦλάχιστον προσωρινῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ προσωρινὸν τοῦτο κολακευόμεθα νὰ ἦ πολυχρόνιον.

B'

Ὅσον μοχθηραὶ καὶ ἂν ὦσιν αἱ τοιαῦται φιλονικεῖαι, δὲν οἰκτεῖρω πολὺ τοὺς ἀποβιώσαντας, οὐδὲν φθάνει μέχρις αὐτῶν ἐν τῷ βῆθει τοῦ τάφου, οὐδὲν οὐκέτι ταράττει τὴν αἰώνιον ἀνάπαυσιν αὐτῶν· περισσότερον πρέπει νὰ οἰκτεῖρωμεν τοὺς νοσοῦντας, οὓς μεταχειρίζομεθα διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Οὗτοι ἀληθῶς ἀκούουσι πάνυ καλῶς, καὶ οὐχὶ ἄνευ θλίψεως καὶ πικρίας, αὐτὴν ταύτην τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν γνωρίμων καὶ φίλων των, εὖ ἐχόντων, ἀλλὰ ζητούντων νὰ ἐνθαρρυνθῶσι διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου, καὶ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ ἀτυχοῦς ἀσθενοῦς, κατὰ τοῦ φόβου τῶν αὐτῶν δεινῶν καὶ τῶν αὐτῶν ὀδυνῶν. Ὅπως δὲν ἐπιθυμοῦμεν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, νὰ εὐρεθῶμεν εἰς τὴν θέσιν τοῦ τεθνεῶτος, οὕτως ἐπίσης δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ εὐρεθῶμεν εἰς παρομοίαν τοῦ πάσχοντος κατάστασιν· ὅθεν ἐπιμελούμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν κατὰ τί ἔπταισεν ὁ ἀσθενής, ὡς καὶ ὁ ἀποθανὼν, πάντοτε ἕνεκα τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ διακρίνωμεν τρόπον τινὰ τὸ ἡμέτερον συμφέρον ἀπὸ τοῦ συμφέροντος ἐκείνου, καὶ ἵνα διατηρήσωμεν, εἰ δυνατόν, τὴν αὐταπάτην μακροῦ τινος προνομίου.

Ἡ συμπάθεια πρὸς τοὺς πάσχοντας ἔχει τι δυσφορώτερον ἢ ἡ πρὸς τοὺς ἤδη μεταστάντας· ἐνώπιον τοῦ ἀσθενοῦς αὕτη ἐπιβάλλεται ἡμῖν ζωηρότερα, ἵνα μὴ ἐκληφθῶμεν ὡς ἀνάισθητοι, ὡς χωρεῖ ἀπόφθεγμα τοῦ Vanuenaergues, οὐχὶ λίαν κολακευτικὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, ἀλλ' ἐκφράζον ἱκανῶς τὴν ἀλήθειαν: «ὄνειδίζομεν τοὺς δυστυχεῖς, λέγει ὁ ὄζινους οὗτος ἠθογράφος, ἵνα ἀπέχωμεν ἀπὸ τοῦ οἰκτεῖρειν αὐτούς». Ὅπόσας ἐφαρμογὰς λαμβάνει τὸ λυπηρὸν τοῦτο ἀπόφθεγμα κατὰ πάσας τὰς τάξεις τῆς ἡμετέρας κοινωνίας, κατὰ πάντα τὰ εἶδη τῶν συμφορῶν, ἀπὸ τοῦ ἐκθρονισθέντος ἡγεμόνου, μέχρι τοῦ λιμώττοντος ἐπαίτου, μέχρι τοῦ ἀσθενοῦς, τοῦ πάσχοντος ἐν τῇ κλίνῃ του! Εἰς πόσας συζητήσεις ἐμπίπτει ὁ ἐκπτωτος βασιλεὺς, ὁ πρῶην ὑπουργός, τοῦ ὁποίου πάσας τὰς πράξεις, πρὸ τῆς πτώσεώς του, ἐπεδοκιμάζομεν, τοῦ ὁποίου ἐξελιπαροῦμεν καὶ ἀπελαύομεν τὰ εὐεργετήματα, προσκολληθέντες εἰς τὴν τύχην του!

Ἦδη πόσα σφάλματα τοῖς προσάπτομεν ὕστερον, ἵνα δικαιολογηθῶμεν ἐνώπιον ἡμῶν αὐτῶν ὅτι τοὺς ἐγκατελίπομεν ζητήσαντες τύχην ἀλλαχοῦ

πρόκειται ὁ λόγος περὶ πλουσίου ἐκπεσόντος εἰς πενίαν; πόσον εἴμεθα ἀνάλγητοι, μεμφόμενοι τὴν παλαιὰν του πολυτέλειαν, τὴν προτέραν περὶ τὸν βίον παρασκευὴν, τὰ παίγνια ἅτινα ἔπαιζε, τὰς κερδοσκοπίας ἃς ἐπεχειρήσατο! οὐχ ἤττον αὐστηροὶ φαινόμεθα πρὸς δυσπραγίας ἤττον περιφανεῖς· ἂν δυστυχῆσθαι ταπεινὸς ἀστὸς ἢ μικρέμπορος, μετὰ πώσης δομιότητος ἐλέγχωμεν αὐτὸν ὡς αὐτουργὸν τῆς δυστυχίας του! κατηγοροῦμεν αὐτὸν ἐπὶ ἀταξίᾳ, ἀκρισίᾳ καὶ σπατάλῃ· μεμφόμεθα ὡς πλημμέλημα τὴν ἐλαχίστην τέρψιν, τὴν παραμικρὰν δαπάνην, ἀθυρμα ἀγορασθὲν διὰ τὰ τέκνα του, καὶ ταῦτα ἵνα μὴ ἀναγκασθῶμεν νὰ τὸν οἰκτεῖρωμεν, ἰδίως δὲ ἵνα μὴ βοηθήσωμεν αὐτῷ· πρὸς τούτοις, διατὶ ἐνυμφεύθη, διατὶ ἐγέννησε τέκνα καὶ τόσον πολλὰ τέκνα; ὅταν δὲν εἶναι τις πλούσιος, οὕτω δὲν προσφέρεται.

Ἡ αὕτη ἀγωγὴ, οἱ αὐτοὶ λογισμοὶ παρασύρουσιν ἡμᾶς καὶ πρὸς τὴν ἄλλην τάξιν τῶν ταλαιπώρων, δηλαδὴ τῶν ἀσθενῶν· ζητοῦμεν καλῶς νὰ τοῖς ἀποδείξωμεν, νὰ τοὺς ἀναγκάσωμεν ὅπως αὐτοὶ ὁμολογήσωσι, πρὶν ἢ ἀποχωρισθῶμεν, ὅτι ἔπραξαν μεγίστην τινὰ ἀσυνεσίαν, ἀσύγγνωστον τινὰ ἀπερισκεψίαν, ὅτι ἐκουσίως ἐφθειραν τὴν ὑγίειαν αὐτῶν, καὶ τέλος πάντων, ἐὰν ἀσθενῶσιν, ἐὰν εὐρίσκωνται ἐπὶ ὀδυνῆς κλίνης, τοῦτο προήλθε, καθὼς καὶ διὰ τοὺς ἐν τῷ τάφῳ κεμένους, ἐξ ἰδίου ἀμαρτημάτος καὶ ἀποκλειστικῶς αὐτοὶ οὗτοί εἰσιν αἴτιοι τοῦ κακοῦ. Διὸ τοὺς ἐπιπλήττομεν μᾶλλον ἢ ἤττον σκληρῶς ὡς ἀφρονα παιδιὰ, ὑποπεσόντα εἰς μεγάλην τινὰ ἀνοησίαν, ἧς δικαίως δίκην δίδουσιν, ἀλλ' ἤδη ὅψε ἵνα μετανοήσωσι δι' αὐτήν.

Ὁ αὐτὸς ἠθογράφος ἄριστα ἐπίσης ἀπεικόνισε τὴν ἰδιοτροπίαν ταύτην δι' ὀλίγων λόγων, ἀλλὰ ζωηρῶν καὶ λίαν δηκτικῶν: «ἂν ἀνθρωπὸς τις συχνὰ ἀσθενῇ, καὶ φαγῶν ἐν κεράσιον καταρροίζεται, τὴν ἐπαύριον, βεβαίως δὲν θέλομεν λείψει νὰ τῷ εἴπωμεν πρὸς παρηγορίαν του ὅτι ἐκεῖνος πταίει»· οὕτω συχνότατα ἀναμιγνύονται μετὰ τῶν ἡμετέρων παραμυθιῶν, μετὰ τῆς διαλειπούσης ἐκφράσεως τῆς ἡμετέρας συμπαθείας, ἐπιπλήξεις καὶ ἐπιτιμησεις ὅπως ἄτοποι κατὰ τοιαύτην περίστασιν, ἔστω καὶ ἂν ὦσιν ἐντελῶς δεδικοιολογημένοι· πόσον αὐστηροὶ φαινόμεθα δι' ἐν κεράσιον, ἀκαίρως φαγωθέν, ἢ δι' ἐν ποτήριον σακχαρῶδους ὕδατος ἐν κακῇ ὥρᾳ ληφθέν! τί δὲ θέλομεν εἰπεῖν ὅτε πρόκειται περὶ παγωτοῦ!

Ἐν τούτοις ὁ δύσμοιρος νοσῶν, ἀκούων παρομοίας ὁμιλίας, μᾶλλον ἢ ἤττον ταράττεται· εὐρίσκεται ἐξησθενωμένος, κακῶς ἀπολογεῖται· ὅθεν ἀρκετὰ εὐκόλως κατορθοῦμεν νὰ τὸν πείσωμεν ὀλοσχερῶς, ἢ ὡς ἔγγιστα, ὅτι πταίει· ὥστε, ἀντὶ παραμυθίας, τὸν ἀφίνομεν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ιδέας ταύτης, μεστῆς ἀνίας, ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐξήρητο τὸ καλῶς ἔχειν, καὶ δὲν πάσχει ἄλλο κακὸν ἢ ὅ,τι ἐκουσίως ἐβουλήθη νὰ πάθῃ. Τότε ἀπερχόμεθα ἐντεθαρρημένοι, αὐτάρεσκοι, ὡς ὅτε πρόκειται περὶ τῶν νεκρῶν, παραβάλλοντες πρὸς τὴν ἀφροσύνην τῶν ἀλλοτρίων τὴν φρόνησιν τῶν ἡμετέρων πράξεων, τὴν δίκαιαν ἢ ἀκολουθοῦμεν, καὶ τὴν καῖσιν ἡμῶν. Οὕτω λοιπὸν τὸ οὐαὶ τοῖς

νερικημένοι συνθίζεται μάλλον ἢ ἤττον οὐχὶ μόνον πρὸς λαοὺς ἡττημένους, ἀλλὰ πρὸς πάντας τοὺς δυστυχεῖς, πρὸς πάντα τὰ θύματα, οἰαδήποτε, τῶν μεταβολῶν τῆς τύχης. Πλὴν, χάρις εἰς τὴν μακρίαν νὰ μὴ βλέπωμεν πανταχοῦ εἰμὴ νεκροὺς καὶ νοσοῦντας συνεπιεῖς ἀμαρτημάτων ἅτινα ἦτο τόσον εὐκολον, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ν' ἀποφύγωσι, καταντᾷ τις σχεδὸν νὰ χάριση ἐνδομύχως ἑαυτῷ εἰδὸς τι διπλώματος ἀσυλίας καὶ αἰωνιότητος, ἢ τοῦλάχιστον φθάνομεν εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ νόσος καὶ ὁ θάνατος, ἅτινα εἰς τοὺς λοιποὺς εἶναι σύνηθες καὶ καθημερινὸν συμβάν, δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν εὐκολον λαβὴν ἐπὶ ἀνθρώπων ἰσχυρῶν καὶ ῥωμαλέων ὡς ἡμεῖς:

Ἡ τῶν ἄλλων ἀποβίωσις παρουσιάζεται ἡμῖν ὡς φυσικώτατον φαινόμενον τοῦ κόσμου τούτου· δι' ὅσον δὲ ἀφορᾷ ἡμᾶς, καὶ προβεβηκότας τὴν ἡλικίαν, φαίνεται ἡμῖν ὁ θάνατος ὅλως ἐναντίος εἰς τὸν τακτικὸν ῥοῦν τῶν πραγμάτων, καὶ ὡς ἀληθῆς ἀναστροφή τῶν νόμων τῆς φύσεως. Ἄστυα εἶναι, ἀλλὰ καὶ πόσον ἀληθῆς, ἡ εὐφυῆς αὕτη ὀξυπέπεια τοῦ Xavier de Maistre, τοῦ συγγραφέως τῆς ἀνυκτερινῆς ὁδοπορείας κύκλῳ τοῦ κοιτῶνός μου! «Καὶ πῶς! θ' ἀποθάνω νῆγ' ὁ λαλῶν, ἐγὼ ὁ κατανοῶν ἑμαυτὸν, ὁ ἀπτόμενος ἑμαυτοῦ, ἐνδέχεται ν' ἀποθάνω; δυσκολεύομαι κάπως νὰ πιστεύσω τοῦτο, διότι τέλος πάντων νὰν οἱ λοιποὶ ἀποθνήσκωσι, τοῦτο εἶναι φυσικώτατον, καὶ τοῦτο καθημερινῶς ὠβλέπομεν· τοὺς βλέπομεν διαβαίνοντας, καὶ συνθίζομεν, ἀλλὰ ν' ἀποθάνω νῆγ' αὐτός, ν' ἀποθάνω ἐν τῷ ἐμῷ ἀτόμῳ, τοῦτο φαίνεται μοι σχεδὸν ἀκατανόητον».¹ Εἰς τῶν καλλίστων Γάλλων μυθιστοριογράφων, (Cherbuliez, L' Idée de Jean Téterol), γράφει ὡσαύτως περὶ ἐνός τῶν προσώπων του, ἤκιστα διατεθειμένου ν' ἀποθάνῃ καὶ πρὸ πάντων, ν' ἀφήσῃ εἰς ἄλλας χεῖρας τὴν διαχείρισιν τῆς οἰκίας του, τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς περιουσίας του. Ἐπίστευεν ἀδιστακτικῶς εἰς τὸν θάνατον ὅλου τοῦ κόσμου, τοῦτο ἐννοεῖται, ἀλλ' εἰς τὸν θάνατον ἑαυτοῦ . . . !»

Ἄν φαίνεται, ἐάν τις ὀρθῶς σκέπτηται, ὅτι ἀπ' ἐναντίας πρέπει νὰ ἐκπλήττηται ζῶν, ἐνῶ περίξ ἡμῶν τόσοι ἀποθνήσκουσιν; Καὶ πρῶτον τί παραδοξότερον τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, τοῦ γινώσκειν τὴν ἡμετέραν ταυτέτητα, τοῦ ζῆν, τοῦ αἰσθάνεσθαι, τοῦ διαλογίζεσθαι ἐν μέσῳ τοῦ σύμπαντος; «Εἶδον, λέγει ὁ St Martin, ὅτι οἱ ἄνθρωποι θαυμάζουσι διότι ἀποθνήσκουσιν, οὐδ' ὅλως δὲ θαυμάζουσι διότι ἤλθον εἰς τὸν κόσμον· ἀλλὰ τοῦτο ἰδίως ἔπρεπε νὰ διεγείρῃ τὴν ἐκπληξίν καὶ τὸ θαύμασμον αὐτῶν»· πρὸς τοῦτοις, δὲν εἶναι ἐπίσης ἄξιον ἀπορίας τινός τὸ νὰ εὐρισκώμεθα ἔτι ἐν πλήρει ὑγείᾳ, ἐνῶ τόσοι ἄλλοι γνωστοὶ ἡμῖν, σύντροφοι, φίλοι, συγγενεῖς, νεώτεροι ἡμῶν, καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον εὐρωστώτεροι, ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπον; πῶς ἢ ἀσθένεια αὕτη, ἢ ἀφαρπάσσαπα ἐκείνους, ἐφείσθη ἡμῶν; πῶς ἀπεφύγομεν τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν κίνδυνον; χάριν ποίας θαυμασίας τύχης ὑπερέβημεν τὴν ἡλικίαν ταύτην, ἣν τόσοι ἄλλοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσιν;

¹ Xavier de Maistre: Expédition nocturne autour de ma Chambre.

Γ'

Οὐχ ἤττον ἢ δυσθυμία αὕτη κατὰ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν ἐπιθανάτων δὲν διαρκεῖ ἐπὶ πολὺ. Ἀφοῦ ἀπαξ διακοινωσάμενοι αὐτὴν, μάλλον ἢ ἤττον ἀπηλλάγημεν τῆς δυσαρέστου ταύτης ταραχῆς ἧς ἐγένοντο πρόξενοι, μετ' οὐ πολὺ νέον αἰσθημα διαδέχεται πάντα τᾶλλα· τὸ τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ τοῦ οἴκτου. Θρηνοῦμεν τοὺς ἀποθανόντας· καὶ πῶς νὰ μὴ θρηνητῶμεν αὐτούς, στερηθέντας τὴν ζωὴν, ἣν τόσον φοβούμεθα ν' ἀπολέσωμεν; τὸ αἰσθημα τοῦτο εἶναι βαθύτατον καὶ ἐπὶ πάντας ἐκτείνεται, ἀδιαφόρως καὶ ἀνεξαρτήτως παντός ἰδιαιτέρου δεσμοῦ ὡς καὶ πάσης θρησκευτικῆς θεωρίας· τὸ σέβας καὶ ὁ οἶκτος συμβαδίζουσι· δὲν ὑπάρχει τι ἀναιδιμηονέστερον, χλευαστικώτερον καὶ κυνικώτερον μέρους τινός τοῦ παρισιακοῦ ὄχλου· οὐδὲν ἤττον ὁμῶς ἐτήρησεν ἔτι σεβασμὸν τινα, εἰμὴ πρὸς τοὺς ζῶντας, τοῦλάχιστον πρὸς τοὺς τεθνεῶτας· μακρόθεν ἄμα ἰδὸν κηδείαν, δὲν ὑπάρχει παιδάριον τῶν τριόδων τῶν Παρισίων, ὅπερ νὰ μὴ ἀφαιρέσῃ τὸν πῖλόν του. Κατὰ τινὰς ἑορτὰς τὰ κοιμητήρια βρῖθουσιν πλήθους ἀπείρου καὶ συνεσταλμένου, εἰς τὸ ὅποιον, κατὰ πλεῖστον μέρος τοῦλάχιστον, οὐδεμία ἄλλη ἀπέμεινεν εὐλάβεια ἢ ἡ πρὸς τοὺς νεκροὺς λατρεία. Ὀμιλοῦντες περὶ τινος τεθνεῶτος, αὐτομάτως λέγομεν: «ὁ δυστυχῆς δεῖνα»· ἡ συνήθης αὕτη ἔκφρασις καλῶς δείκνυσιν τὴν εὐσπλαγχνίαν ἧς οἱ νεκροὶ εἰσι τὸ ἀντικείμενον ἐκ μέρους πάντων, καὶ αὐτῶν τῶν μάλα ἀδιαφόρων.

Τὸ κύριον αἷτιον, ἡ φιλοζωία, ἡ ὁ φόβος τοῦ θανάτου, εἶναι κάλλιστα ἡμῖν ἐγνωσμένον· ἀλλὰ συνοδεύεται πρὸς τούτοις ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ ὑπὸ διαφορῶν εἰκόνων καὶ πενήμιων περιστάσεων, συμβαλλουσῶν εἰς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ὡς εἰ οἱ νεκροὶ ἠδύναντο νὰ συγκινηθῶσιν ἐξ αὐτῶν. Ἐν ὅλαις ταῖς βδελυγμαῖς δι' ὧν περιβάλλεται ὁ θάνατος, ἡ φαντασία μάλλον πρόσχει τοῦ λόγου. Οἰκτείρομεν τοὺς νεκροὺς διὰ δεινὰ καὶ στερήσεις, οὐκέτι ὑπάρχοντα εἰς ἐκείνους, ἀλλὰ μόνον ἐνώπιον τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ ἡμετέρου νοῦ· ἐλεεινολογοῦμεν αὐτούς ἕνεκα τῆς ψυχρᾶς γῆς ἐν ἣ κείνται, ἕνεκα τῶν σκολήκων τῶν καταβιβρωσκόντων αὐτούς, εἰ καὶ τόσον βλέπτονται ἐξ αὐτῶν, ὅσον αὕτη ἢ πλάξ ἢ καλύπτουσα τὸν τάφον. Τοιαῦτα αἰσθηματὰ εἰσι μόνον, καὶ δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν εἰμὴ μόνον ἐν ἡμῖν, πλὴν τὰ μεταφέρομεν ἐκτὸς ἡμῶν, ἐν αὐτῇ τῇ καρδίᾳ τῶν νεκρῶν, ὡς ἂν ἡ καρδία αὐτῶν ἐπαλλεν ἔτι, ὡς ἂν εἴχομεν τὴν ἐξουσίαν νὰ ἐμψυχώσωμεν τοὺς ἐν ταῖς μνημείοις. «Οἰκτείρομεν αὐτούς, λέγει ὁ St Evremont, διὰ πάσας ταύτας τὰς περιστάσεις, αἵτινες ἂν ὠμιλοῦμεν φρονίμως, δὲν ἀναφέρονται νῆμῃ εἰς μόνους τοὺς ἐπιζῶντας.» Ἀφελῶς ὑποθέτομεν ὅτι ὑπὸ τούτων ἀλγοῦσιν οἱ ἀποθανόντες ἤδη, ὡς ἂν ἦσαν ζῶντες, ἐκ τούτου ἢ κυριωτάτη αἰτία τῆς συμπαθείας ἣν αἰσθανόμενα πρὸς ἐκείνους.

Ἐν ταῖς ἠθικοῖς αἰσθήμασι τοῦ Ἀδάμ Σμιθ, εὐρίσκεται κεφάλαιον ἐπιγραφόμενον «περὶ τῆς συμπαθείας πρὸς τοὺς νεκροὺς», ἐνθα ἀναλύονται μετὰ τελείας γνώσεως τῆς ἡμετέρας καρδίας καὶ φαντασίας οἱ διάφοροι ἀνθρώπινοι λόγοι τῆς συμπαθείας ταύτης. «Προσβαλλόμεθα, λέγει, ὑπὸ περιστάσεων προξενουσῶν λυπηρὰς ἐντυπώσεις ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων, εἰ καὶ οὐδὲν δυνάμεν νὰ βλάψωσι τοὺς μεταστάντας. Θεωροῦμεν αὐτοὺς δυστυχεῖς, διότι ἐστερήθησαν τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου, τῆς ὄψεως καὶ τῆς συναναστροφῆς τῶν ἀνθρώπων, διότι εἰσι κεκλεισμένοι ἐντὸς ψυχροῦ μνήματος, ἔρμιοι τῆς φθορᾶς, ἀμνημόνευτοι παρὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ βαθμηδὸν ἐκλείποντες ἀπὸ τῆς διακονίας καὶ τῆς ἀγάπης τῶν πλησιισταίων φίλων. Ὅσα μείζων φαίνεται ἡμῖν ὁ κίνδυνος τοῦ νὰ ἔλθωσιν ἐν βραχεῖ χρόνῳ εἰς τελείαν λήθην, τόσα μείζων φαίνεται ἡμῖν ὁ ὀφειλόμενος αὐτοῖς ἄγρος ἀγάπης· ὅθεν προσπαθοῦμεν δι' ὄλων τῶν ματαίων τιμῶν καὶ ἐπιδείξεων, ἃς ἀποδίδομεν εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν, νὰ διεγείρωμεν, νὰ διακωνίσωμεν οὕτως εἰπεῖν, ἐν ἡμῖν τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. Αὕτη ἡ ἀδυναμία πάντων τῶν ἡμετέρων συμπαθητικῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ὄσων δυνάμεθα πράξαι ὑπὲρ αὐτῶν, τὸ ἀνωφελὲς τῆς θλίψεως, τῆς ἀγάπης, τῶν δακρύων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, παντὸς ὅ,τι ἐν ταῖς λοιπαῖς συμφοραῖς γίνεται παραμυθία, οὐδὲν ἄλλο προξενεῖ ἢ ν' αὐξάνῃ τὴν ιδέαν ἣν συνελάβομεν τῆς οἰκτρᾶς τῶν τύχης· ἀλλ' ὅπως ὀπίσθη, ταῦτα πάντα κατ' οὐδὲν δύνανται νὰ μεταβάλλωσι τὴν κατάστασιν αὐτῶν, οὐδὲ νὰ ταράξωσι τὴν βαθεῖαν εἰρήνην ἐν ἣ ἀναπαύονται· ἡ ιδέα τῆς ζοφώδους καὶ αἰωνίας μελαγχολίας, ὑφ' ἧς ἡ ἡμετέρα φαντασία παριστᾷ αὐτοὺς περικυκλωμένους, δὲν ἔχει ἄλλην ἀρχὴν ἢ τὴν πλάνην τοῦ νοῦ, συνενοῦντος τῇ ἐπελθούσῃ μεταβολῇ τὴν ἐνδελεχῆ συνείδησιν τῆς μεταβολῆς ταύτης. Τιθέμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον ἐκείνων, καὶ μεταφέροντες τὰς ἡμετέρας ψυχὰς, πλήρεις ζωῆς ἐν τοῖς ἀψύχοις ἐκείνων σώμασι, φανταζόμεθα τὰς συγκινήσεις ὧν ἠθέλομεν πειραθῆ ἐν παρομοίᾳ καταστάσει». Ἰδοὺ ἀκριβῶς τι αἰσθανόμεθα πρὸς τοὺς μεταστάντας.

Ὁμιλῶν περὶ τῶν νεκρικῶν τιμῶν, τῶν ἀποδοθειῶν τῷ πρίγκιπι Κονδαίφ ὁ Βοσσοῦετος μετὰ πολλῆς εὐγλωττίας λέγει: «Οὐδὲν ἄλλο λείπει ἢ ἐκεῖνος πρὸς ὃν ἀποδίδονται». Οὕτως ἐπίσης δύναται τις νὰ εἴπῃ περὶ τῆς λύπης, τῶν τκαίπωριῶν, τῶν φρικτῶν καὶ ἀηδῶν εἰκόνων τοῦ τάφου: «Οὐδὲν ἄλλο λείπει εἰμὴ ὁ αἰσθανόμενος αὐτῶν».

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ ἀποβίωσις καὶ αὐτῶν τῶν ἀδιαφόρων ἢ ἀγνώστων ἀνθρώπων δὲν ἀφίνει ἡμᾶς ἀπαθεῖς, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν θάνατον ἐχθροῦ, ὁ ἔλεος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπερισχύει ἐν τῇ ἡμετέρᾳ καρδίᾳ παντὸς ἄλλου αἰσθημάτων· ἀπέθανεν, ἃς μὴ γαίην πλέον λόγος περὶ αὐτοῦ, εἰρήνη τῇ μνήμῃ αὐτοῦ, εἰρήνη τῇ σποδῇ αὐτοῦ! διὰ παρομοίων λέξεων συνήθως συγχωροῦμεν εἰς ἐχθρὸν καταδάντα εἰς τὸν τάφον, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσι καὶ λυπηραὶ τινες ἐξαιρέσεις, ὅτε θρησκευτικῶς ἢ πολιτικῶς πάθη παρεμβάλλονται, ὅτε τὰ

κόμματα παρατείνονται καὶ περισώζονται διὰ τῆς ἱστορίας· τότε οὐδ' αὐτὸς ὁ θάνατος, οὐδ' ἡ παρέλευσις μακροῦ χρόνου ἰσχύουσι νὰ καταπραΰνωσι μίση πάντοτε ἀναγεννώμενα καὶ ἀναδεικνυόμενα αἰώνια, ἀνευ οὐδεμιᾶς αἰδοῦς τοῦ θανάτου, ὁ θρησκευτικὸς ἢ ὁ πολιτικὸς φανατισμὸς μένει ἀδιάλλακτος πρὸς ἀποτρόπαια λείψανα· ἀνοίγει, βεβηλοὶ τάφους, ρίπτει εἰς τοὺς ἀνέμους τὴν κόριν ἀνθρώπων ἤδη ἀποθανόντων πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἢ καὶ πρὸ πολλῶν αἰώνων· ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἢ τοῦ πανθέου μέγα διάστημα δὲν ὑπάρχει μέχρι τοῦ βαράθρου.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων σειρῶν αἰσθημάτων, ἅτινα προκαλοῦσιν ἐν ἡμῖν οἱ νεκροὶ καὶ ἅτινα ἀνωτέρω ἀνελύσαμεν, μία μόνη, ἡ τοῦ οἴκτου, δικαιολογεῖται· εἰς δὲ τὰς δύο ἄλλας ἐπιτιμώμεθα ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα τρόμου, μικροψυχίας, ἐγωισμοῦ καὶ ἀπερισκεψίας· διό, κάλλιον ἀρμόζουσι εἰς παιδία ἢ εἰς ἀνδρας· ἄρα γε δὲν γνωρίζωμεν ἀρκούτως τὸ πρόσκαιρον τῆς ἡμετέρας φύσεως, ὅπως ὁ θάνατος ἀλλοτρίου μὴ προξενήσῃ ἡμῖν τοιαύτην ἐκπληξιν, ἣτις γίνεται αἴτιον, ὡς εἶδομεν, τόσον ἀνοήτων παραλογισμῶν; ἔτι μᾶλλον ἀνυπόστατοί εἰσι αἱ μομφαὶ ἃς ὕστερον ἐπισωρεύομεν κατὰ τῶν ἀποθανόντων καὶ τῶν νοσούντων, ἀλλὰ μήπως πάντοτε αἰτίοι ἐσμεν τοῦ ἰδίου ἡμῶν θανάτου, καὶ μήπως ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐξήρτηται νὰ ζῶμεν ἀθάνατοι;

Στῶμεν ὀλίγον ἐπιεικέστεροι, ἤττον ἐριστικοὶ πρὸς τοὺς δυστυχεῖς νεκροὺς καὶ πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς ἀρρώστους, καὶ ἂν τῷ ὄντι ἔπραξάν τι ἄβουλον, καὶ ἂν ἀπερισκέπτως παρέβησαν κανόνα τινὰ τῆς ὑγιεινῆς, καὶ ἂν ἔπταισαν ψυχροποτήσαντες, ἐνῶ θερμῶς εἶχον, ἢ ἂν ἔτυχεν ἐσπέρας νὰ ἐξέλθωσιν ἀνευ ἐπενδύτου, ἐὰν, φεῦ, ἡμαρτον, λίαν αὐστηρὰν ποινὴν τοῦ ἀμαρτήματος ἀπέτισαν· ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν θέλομεν λάβει χρεῖαν, ἡμέραν τινὰ, ἐπιεικειᾶς; καίτοι δὲ φρονούντες ὅτι ἐσκεμμένως καὶ φρονίμως λαμβάνομεν πρόνοιαν περὶ τῆς ὑγείας ἡμῶν, εἴμεθα τόσον βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ εὐρεθῶσι φίλοι οἵτινες θὰ ἐξεῦρωσι τὸν τρόπον ἵνα ὀνειδίωσιν ἡμᾶς, καὶ θὰ ζητήσωσι νὰ ἐλέγξωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς ἀμαρτήσαντας, ὅταν φθάσῃ ἡ ἡμετέρα σειρά τοῦ νὰ κείμεθα ἀσθενεῖς, ἐπιθάναιοι ἢ νεκροί; ἄλλως τε δὲ δὲν εἶναι καθήκον ἐκάστου τὸ σπουδάζειν πάντοτε καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ ἔτι ὅτε πρόκειται περὶ τῶν κοσμικῶν τοῦ θανάτου ἐπόψεων, ἵνα τόσον ἥκιστα παραληρῶμεν, ὅσον ἐνοχλητικῆ καὶ φοβερᾶ καὶ ἂν ἢ ἡ εἰκὼν θανάτου ἀλλοτρίου, ἰδίως δὲ τοῦ προκειμένου ἡμῖν αὐτοῖς;

Ἐν Μασσαλίᾳ, κατὰ Ἰανουάριον 1880.

Σ. Α. Β.

Μαῖμος = μιμῶ. **Πίθηκος** και ἀδοκίμως **πίθηξ**.

Ὁ καλούμενος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ *πίθηκος* προσαγορεύεται κατὰ τὴν ἰδιωτικὴν ἡμῶν συνήθειαν *μαῖμου* εἶνε δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο προφανῶς παρεφθαρμένος τύπος τοῦ *μιμῶ*, ὅπερ παντελῶς ἄγνωστον τοῖς παλαιοῖς ὃν ἐπλασαν οἱ μεταγενέστεροι ἀποδλέψαντες εἰς τὸ μιμητικὸν τοῦ ζώου.

Εὐστάθ. Ὑσμίν. και Ὑσμίν. Θ', γ', 2 «καλὴ μὲν κατὰ παρθένον ἀπλῶς, πρὸς δὲ γε τὴν ἐμὴν ἐκείνην Ὑσμίνην ὡς πρὸς Ἀφροδίτην *μιμῶ*».

Αἰσώπ. Μῦθ. σελ. 177 Κορ. «τοὺς πίθηκους φασὶ δύο τίκτειν» και «δύο γενεᾶ τέκνα *μιμῶ*».

Τζέτζ. Σχολ. εἰς Λυκόφρ. σελ. 740 «και ἐκεῖ κατόκισε πίθηκους ἦτοι *μιμοὺς*, τοὺς και σατύρους και ἀρκοῖζανούς» και σελ. 901 «τῷ ἐξ Αἰτωλίας Θεοσίτῃ τῷ *μιμοὺς* μορφήν ἔχοντι» και σελ. 903 «πίθηκομόρφῳ: τῷ δυσμύρφῳ Θεοσίτῃ πίθηκος γὰρ ἡ *μιμῶ* και ὁ λεγόμενος παρ' ἰδιώταις ἀρκοῖζανός» και Ἀλληγορ. Ἰλιάδ. σελ. 250 Βοισσ. «ὄρατε τὸν Ἡράκλειτον και τὴν *μιμῶ* σὺν τούτῳ». Πρβ. και σελ. 397 «Ad *μιμῶ* glossa in A, ἦγουν τὴν *μαῖμου* — Aesopia Fabula χυδασιότερος scripta: εἰς μίαν *μάζωξιν* τῶν ἀλόγων ζῴων ἐχόρεψεν ἡ *μαῖμου*».

Ἀχμέτ Ὀνειροκρ. 135 «πίθηκον ἦτοι *μιμῶ*» και 282 «ἐάν τις ἴδῃ ὅτι ἐπολέμει *μιμοῖ* οἰκεία», κτλ.

Σουῖδ. «Πίθηκος: ἡ *μιμῶ*» και «Πίθηκος: τὸ ζῴον ἡ *μιμῶ*» παρὰ τὸ *πιθῶ* *πιθήτω* πείθει γὰρ ἡμᾶς» και «Πίθηξ: ἡ *μιμῶ*». Ἐν τῷ Μεγάλῳ Ἑτυμολογικῷ σελ. 671, 48 φέρεται «πείθει γὰρ ἡμᾶς τὸ ζῴον εἰδεχθὲς ὃν προσέχειν αὐτῷ».

Ψευδοηρωδιαν. Ἐπιμερ. σελ. 84 «*μιμῶ* θηλυκόν, ὁ ἀρκοβουζιανός, και κλί- νεται *μιμοῦς*» και σελ. 228 «οἶον Σαπφῶ, Λητώ, *μιμῶ* και τὰ ὅμοια τούτοις».

Κραμ. Ἄν. Ὁξ. Τόμ. Β', σελ. 401, 30 «Πίθηξ: σημαίνει τὴν *μιμῶ*, και γίνεται παρὰ τὸ *πιθῶ*». Πρβ. και Μοσχόπουλ. «*Μιμῶ*: ζῴον».

Κοραῆς Πλουτ. Παρ. Π. Μέρ. Γ', σελ. ιη' «διότι παράγεται ἀπὸ τοῦ Ἄλωπῶ, τοῦ ὁποίου τὸ τελευταῖον ω ἐτρέψαμεν εἰς τὴν ου διφθογγον, καθὼς και ἀπὸ τοῦ *Μιμῶ* ἐσηματίσθη πρῶτον τὸ *Μιμοῦ*, ἔπειτα τὸ χυδασι-
"Ἰδ. σελ. 21.

στερον *Μαῖμου*» και *Μύθ. Αἰσωπ. Συραγ.* σελ. 431 «*Μιμῶ*: Οὕτως ἐκά- λουν τὸν πίθηκον, διὰ τὸ ἄγαν μιμητικὸν τοῦ ζώου. Μιμῆται γὰρ ὅτι, περ ἂν ἴδῃ ἄλλ' ἐπὶ τὸ γελοϊότερον ἅπαντα, ἀτεχνῶς ὡς περ και οἱ διχα φιλο- σοφίας πιθηκίζοντες γραμματικοί. Ἔστι δὲ τοῦ παρακμᾶζοντος ἑλληνισμοῦ τοῦνομα (Σουῖδ. λέξ. *Πιθῶ*, και *Πίθηκος*), ἐξ οὗ τὸ ἐν τῇ συνηθείᾳ *Μαῖμου*, ὅπερ οἱ Τοῦρκοι *Μαῖμου*ν προφέρουσι». Πρβ. Αἰλιαν. π. Ζῴ. Ε', 26 «*μιμη- λώτατον* ἐστὶν ὁ πίθηκος ζῴον» και Πλούτ. Ἠθ. σελ. 52, 6' «ὁ μὲν γὰρ πίθηκος, ὡς εἴοικε, *μιμῆσθαι* τὸν ἄνθρωπον ἐπιχειρῶν ἀλίσκεται συγκινού- μενος και συνορχούμενος» και Ἐπικτ. Ἐγχειρ. ΚΘ', 3 «ἀλλ' ὡς πίθηκος πᾶσαν θεῶν, ἣν ἂν ἴδῃ, *μιμῆ*» και Νεμέσ. σελ. 588, α' «πᾶς λύκος ὁμοίως πκνουργεῖ και πᾶς πίθηκος ὁμοίως *μιμῆται*» και Μύθ. Αἰσωπ. σελ. 203 «καταβᾶς δὲ ἀπὸ τοῦ δένδρου (ὁ πίθηκος) ἐπειράτο *μιμῆσθαι* αὐτοῦς: φασὶ γὰρ μιμητικὸν εἶναι τὸ ζῴον τοῦτο». Ἐν τῇ πρὸς Ἀντιοχεῖς ἐπιστολῇ τοῦ Ἰγνατίου Σ' ἀναγινώσκειται «οὗ γὰρ εἶπι θῶες ἄλωποί, *ἀνθρωπόμιμοι* πίθη- κοι». Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην Μυνίσκος ὁ ὑποκριτὴς ἀπεκάλει Καλλιπί- δην τὸν ὑποκριτὴν *πίθηκον* ὡς μεγάλην ὑπερβολὴν ποιούμενον ἐν τῇ μιμή- σει (Ποιητ. κεφ. ΚΣ', § 2. Πρβ. και § 3. Ἴδε Sommerbrodt *Scaenic.* σελ. 295).

Τὸ ὄνομα, οὗ ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐγένετο χρῆσις, ἐξ- φέρετο κατὰ τὴν ἰσοσύλλαβον κλίσει, οἷον ὁ *πίθηκος*, τοῦ *πιθήκου*, τῷ *πι- θήκῳ*, τὸν *πίθηκον*, ὃ *πίθηκε* οἱ *πίθηκοι*, τῶν *πιθήκων*, κτλ. Πολλὰ τοῦ τύπου τούτου παραδείγματα ἔχει τις νὰ καταλέξῃ ἐκ τῶν δοκίμων ποιητῶν τε και συγγραφέων, πάμπολλα δ' ἐκ τῶν ἀδοκίμων, παρ' οἷς συχνότατα τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὄνομα ἅπαντα.

Εὐρίσκειται δὲ και ἐν συνθέσει, οἷον *δημοπίθηκος* και *χοιροπίθηκος* και *κερκοπίθηκος*. Ἀριστοφ. Βατρ. 1085 «και βωμολόχων *δημοπιθήκων* ἐξ- πατώντων τὸν δῆμον αἰεί». Ἀριστοτ. π. Ζῴ. Ἰστ. Β', ια', 1 «τὸ δὲ πρό- σωπον ὁμοιότατον τῷ τοῦ *χοιροπιθήκου*». Στράβ. σελ. 703 «*κερκοπιθήκους* δὲ μείζους τῶν μεγίστων κυνῶν» και σελ. 710 «*πετροκυλιστάς* δ' εἶναι *κερκοπιθήκους*». Πρβ. και Κοραῆν Ἀτάκτ. Τόμ. Β', σελ. 420 «Τὸ δὲ *Μοῦνα* λέξις Ἰσπανικὴ (Μονα), ἡ μάλλον περάσασα ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν εἰς τὴν Ἰσπα- νίαν, σημαίνει γένος *πιθήκων* μὲ οὐραν (guenon, mone), τὸ ὀνομαζόμενον ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην (Περὶ ζ. Ἰστορ. II, 2, § 8) *Κῆβος*, και ἀπὸ τοὺς Ῥω- μαίους, μὲ Ἑλληνικὸν ὄνομα, *cercopithecus* (Κερκοπίθηκος)».

Φέρεται δὲ και *αἰγοπίθηκος* και *ἀρκοπίθηκος* και *λεοντοπίθηκος*. Φιλο- στόργ. Ἐκκληστ. Ἰστορ. Γ', 11 «Παρ' αὐτοῖς δὲ ἐστὶ και ὁ λεγόμενος *αἰγο- πίθηκος*, *πίθηκος* τις ὢν' μυρία γὰρ ἐστὶ γένη *πιθήκων* ἀρκοπίθηκοι γὰρ εἰσιν ἐν αὐτοῖς και *λεοντοπίθηκοι* και κυνοκέφαλοι».

Ἐν τῇ Σοφιστικῇ Προπαρασκευῇ τοῦ Φρυνίχου ἀναγινώσκειται οὐ μόνον «*Δημοπίθηκος*: ὁ ἐξαπατῶν τὸν δῆμον και θωπεύων κολακικῶς» (σελ. 34,

18) ἀλλὰ καὶ «Δειπνοπιθήκος: ὁ δειπνοῦ ἕνεκα πιθηκίζων καὶ ὑποθωπεύων κόλακος τρόπον» (σελ. 34, 29), περὶ οὗ ποιούμενος λόγον ὁ αἰοιδίμος Κοραῆς ἐν τοῖς Ἀτάκτοις γράφει (Τόμ. Ε', σελ. 47) «Ἐπειδὴ σῶζεται εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ τὸ Δειπνον καὶ τὸ Πίθηκος, συμφέρει νὰ προσλάβωμεν καὶ τὸ σύνθετον Δειπνοπιθήκος. Τώρα μάλιστα μᾶς χρειάζονται αἱ τοιαῦται κωμικαὶ λέξεις, ὅποτε ἡ ταλαίπωρος Ἑλλάς ὑποταγμένη εἰς μόναρχον, φοβέριζεται νὰ γεμισθῇ καὶ ἀπὸ Δειπνοπιθήκους. Εἰς τὰς μοναρχίας μάλιστα γεννῶνται οἱ δειπνοπιθήκοι· αἱ ἰσάνομοι ἐλεύθεροὶ πολίται βδελύσσονται καὶ τοὺς μόνάρχους καὶ τοὺς πιθήκους αὐτῶν».

Παρὰ μόνοις τοῖς ἐσχάτως βαρβαρίζουσι τῶν μεταγενεστέρων λέγεται ἐνίοτε κατὰ τὴν περιττοσύλλαβον κλίσειν ὁ πίθηξ, τοῦ πίθηκος, τῷ πίθηκι, κτλ.

Γρηγόρ. Ναζιανζ. Τόμ. Γ', σελ. 1057, α' (Πατρολ. Ἑλλην. Τόμ. ΛΖ'):

λέοντες ἦμεν ἐχθές, ἀλλὰ σήμερον
πίθηξ ἔγωγε, σοὶ δὲ μικρὸν καὶ ὁ λέων.

Πρβ. καὶ πυγμαῖος πίθηξ ἐν ἐπιγρ. παρὰ Βανδίν. Καταλ. Τόμ. Β', σελ. 116 (Ἴδε Θεοκωρ. Στεφ. Τόμ. Γ', σελ. 1072 Παρ.).

Μυθ. Αἰσώπ. σελ. 241 «Ἀλώπηξ καὶ πίθηξ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὄδοιπόρου. Παρρηχόμενοι δὲ διὰ τινων μνημείων, ἔρη ὁ πίθηξ τῇ ἀλώπεκι — Ἡ δὲ ἀλώπηξ λέγει τῷ πίθηκι. Ἀλλὰ κατ' ἄλλον κώδικα φέρεται ἡ Ἀλώπηξ καὶ πίθηκος ἐν ταῦτῳ ὄδοιποροῦντες περὶ εὐγενείας ἤριζον. Πολλὰ δὲ ἐκατέρων διεξιόντων, ἐπειδὴ ἐγένοντο κατὰ τινὰ τρόπον, ἐνταῦθα ἀποβλέψας ἀνεστέναξεν ὁ πίθηκος. Τῆς δ' ἀλώπεκος ἐρομένης τὴν αἰτίαν, ὁ πίθηκος ἐπιδείξας αὐτῇ τὰ μνήματα ἔφη». Πρβ. σελ. 22 «Ἐν συνόδῳ ποτὲ τῶν ἀλόγων ζῶων ὠρχήσατο πίθηκος» καὶ σελ. 295 «Ἐν συνόδῳ τῶν ἀλόγων ζῶων ὠρχήσατο πίθηξ» καὶ σελ. 396 «Τοὺς πίθηκας φασὶ δύο τίκτειν» καὶ «Δύο τέκνων μητέρα τὸν πίθηκον εἶναι ἀκήκοα». Κατὰ τὴν δόκιμον χρῆσιν λέγεται ἐν σελ. 51 «Ἐθους ὄντος τοῖς πλέουσι Μελιταῖα κυνίδια καὶ πιθήκους ἐπάγεσθαι πρὸς παραμυθίαν τοῦ πλοῦ, πλέων τις εἶχε σὺν ἑαυτῷ καὶ πίθηκον — Τῆς δὲ νεῶς περιτραπίσης καὶ πάντων διακολυμβῶντων, ἐνήχετο καὶ ὁ πίθηκος — Ὡς δὲ κατὰ τὸν Πειραιᾶ ἐγένετο τὸ τῶν Ἀθηναίων ἐπίγειον, ἐπυθάνετο (ὁ δελφίς) τοῦ πίθηκου εἰ τὸ γένος ἐστὶν Ἀθηναῖος — Ὑπολαβῶν δὲ ὁ πίθηκος περὶ ἀνθρώπου αὐτὸν λέγειν ἔφη». Πρβ. καὶ σελ. 123 καὶ 177 καὶ 203 καὶ 247 καὶ 248.

Σχολ. Πινδ. σελ. 323 «ὡς πίθηκες τοῖς παισίν». Ἄλλ' ἐν τοῖς πρὸ αὐτοῦ ἀναγινώσκεται «πρὸς τὸν πίθηκον οὐκ ὄντα καλόν» καὶ «ἀνοίκειον γὰρ ἐστὶ τὸν μὲν πίθηκον παισὶν ἀεὶ εἶναι καλόν» καὶ «παρὰ τοῖς παισὶ καλὸς ἐστὶν ὁ πίθηκος» καὶ «παρὰ τοῖς παισὶ μὲν δοκεῖ καλὸς εἶναι ὁ πίθηκος» καὶ «ὡςπερ ὁ πίθηκος σπουδάζεται παρὰ τοῖς παισίν» καὶ «παρὰ δὲ σοὶ σοφῶ

ὄντι πίθηκος ἔστω» καὶ ὡς ὁ πίθηκος ἀκούων παρὰ τῶν παιδῶν ὅτι καλὸς ἐστὶν ἐπαίρεται».

Ζωναρ. Λεξ. σελ. 1551 «Πιθήκειον βλέμμα: τὸ τοῦ πίθηκος· πιθήκειον δὲ τὸ μικρὸν ἰῶτα».

Κραμ. Ἄν. Ὁξ. Τόμ. Β', σελ. 401,30 «Πίθηξ: σημαίνει τὴν μιμῶν». Πρβ. καὶ Βερνάρδον Σουῖδ. Τόμ. Β', 6', σελ. 271.

Ψευδοηρωδικῶν. Ἐπιμερ. σελ. 109 «πίθηξ ὁ πιτῆξ: πίθηκος ὁ ἀρκοβυζικανός». Πρβ. Κοραῆν Ἀτάκτ. Τόμ. Ε', σελ. 298: ΠΙΤΖΑΣ. Δ. ὁ νόμος (nain) ἀπὸ τῆς Πίθηξ (singe) καὶ πέμπει εἰς τὸν Σουῖδαν «Πιθῶ, ἡ μιμῶ Πίθηξ δὲ παρὰ τισὶν ὁ βραχὺς ἀνθρωπίσκος κ.τ.λ.» Ζ. Πιτῆξ. Σφάλλεται ὁ Κοραῆς γράφων γάνος. Τὸ ὀρθῶς ἔχον εἶνε γάνος, ἀνθ' οὗ συνήθως εὐρίσκεται γεγραμμένον γάννος.

Συντίπ. σελ. 59 Βοισσ. «ὄρα τινὰ πίθηκα» καὶ «ὁ δὲ γε πίθηξ τὸν χοῦρον θεασάμενος» καὶ «ἄλλο σῦκον ἐκ τοῦ πίθηκος καταλαβεῖν ἤλπιζεν» καὶ «ὡς δ' ὁ πίθηξ ἄλλο σῦκον οὐκ ἔρριψεν» καὶ «βλέπων ἀδιαλείπτως τὸν πίθηκα» καὶ σελ. 71 «ὡςπερ κατὰ τινος λέοντος καὶ πίθηκος πεποιηκέναι λέγεται» καὶ σελ. 72 «ὄπου καὶ ὁ πίθηξ αὐτῷ συναντᾷ» καὶ σελ. 73 «καὶ ὁ πίθηξ· ποῦ ἐστὶν ἐκεῖνος; ἔρη» καὶ «ὁ δὲ πίθηξ εὐθὺς ἐπ' ἐκεῖνο τὸ δένδρον ἀπῆλθε» καὶ «ὁ δὲ πίθηξ ὑπῆρχεν ἔχων ὄρχεις λίαν μεγάλους» καὶ «ἐξάκρην σφικτῶς πιάσας τοὺς ὄρχεις τοῦ πίθηκος ἔδησε» καὶ «μα ὁ πίθηξ ἀπέθανε πεσὼν κάτω».

Ἐν τοῖς Ἱερογλυφικοῖς τοῦ Ὁραπόλλωνος Β', 76 φέρεται κατὰ ἀντίγραφου «φαγῶν πίθηκον ὑγιαίνει» καὶ «φαγῶν πίθηκα ὑγιαίνει». Οὐδεμία δὲ δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία ὅτι ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐγένετο χρῆσις τοῦ πίθηκον, ὡς ἐν βιβλ. Β', § 66 «πίθηκον ἔχοντα ὀπίσω ἕτερον μικρὸν πίθηκον ζωγραφουστίν· ἐκεῖνος γὰρ γεννᾷ δύο πιθήκους». Κεῖται δὲ καὶ ἐν § 67 «πίθηκον οὐροῦντα ζωγραφουστίν· οὗτος γὰρ οὐρῶν κρύπτει τὸ ἴδιον οὐρον», ἀλλ' ἀποδεκτοτέρα φαίνεται ἡ γραφὴ ἀλλουρον. Ὁ Δημόκριτος σημειοῦται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ὁραπόλλωνος σελ. 364 «Cod. Paris. C. Ald. et alii πίθηκα; utroque modo vocatur πίθηξ et πίθηκος». Ὁλωσ ἀνωφελής, ἵνα μὴ τι βαρύτερον εἴπωμεν, εἶνε ἡ σημείωσις αὕτη οὐδὲν ἀκριβὲς διδάσκουσα ἀλλ' ἀορίστως παριστῶσα ὅτι καὶ πίθηξ καὶ πίθηκος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ λέγεται. Δεινῶς δ' ὁ Σνειδῆρος σφάλλεται γράφων (Ἀριστοτ. π. Ζφ. Ἱστορ. Τόμ. Γ', σελ. 75) «Unus codex Reg. πίθηκας habet, quae forma videtur solis poetis in usu fuisse». Τὸ κατὰ τὴν περιττοσύλλαβον κλίσειν ἐκφερόμενον πίθηξ, πίθηκος, πίθηκι, κτλ. εἶνε τοῦ ἐκβεβαρβαρωμένου ἑλληνισμοῦ ἴδιον, οὐδεὶς δὲ τῶν παλαιῶν οὐτ' ἐν πεζῷ λόγῳ οὐτ' ἐν ἐμμέτρῳ χρῆσιν αὐτοῦ ἐποιήσατο.

Ἀηδέστατα διατιθέμεθα ἀναγινώσκοντες ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Χρηστομαθείᾳ τοῦ Ῥαγκαβῆ (Τόμ. Α', σελ. 4) «Τῶν τετραπόδων εὐμαθέστατον μὲν ἐλέ-

φας, μιμητικώτατον δὲ πίθηξ, πονηρότατον δ' ἀλώπηξ, θηριωδέστατον δὲ τίγρις».

Ἀντὶ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος *μαῖμοῦ*, ἐξ οὗ τὸ ὑποκοριστικὸν *μαῖμουδίτσα* καὶ τὸ ἐπίθετον *μαῖμουδιστικός* (*μαῖμουδιστικο πρόσωπο ἢ μοῦτρο*, κτλ.), γίνεται ὑπὸ τῶν νέων Ἑλλήνων ἐν τῇ καθαρᾷ γλώσσῃ χρῆσις τοῦ παλαιοῦ *πιθηκος*, ὡς καὶ τοῦ ῥήματος *πιθηκίζω* καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ παρηγμένου ὀνόματος *πιθηκισμός*. Ὁ αἰδιμος Κοραῆς γράφει ἐν τοῖς Ἀτάκτοις (Τόμ. Β', σελ. 420) «ΠΙΘΗΚΙΩ. Μὴν ἔχοντες λέξιν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τῶν Γάλλων τὸ *singer*, συγχωρεῖται νὰ εἰσάξωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν λέξιν Ἑλληνικὴν, τὸ *Πιθηκίζω*. Ἡ εἰσαγωγή της εἶναι τόσον πλέον εὐλογος, ὅσον ἔχομεν καὶ τὸ πρῶτότυπον αὐτῆς *Πιθηκος* (*singe*) θησαυρισμένον εἰς τὸν Σομαυέραν. Πιθηκος, ὁ. μούνα, ἢ. μαῖμοῦ, κ.τ.λ.». Πρβ. Ἀριστοφ. Σφ. 1290 «ταῦτα κατιδῶν ὑπὸ τι μικρὸν ἐπιθήκισα» καὶ Θεσμ. 1133. Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Σουῖδα φέρεται «*Διαπιθηκίαι*: τὸ διαπαίζει· ἀπὸ τῶν πιθήκων· φιλοπαιγμονέστατον γὰρ τὸ ζῖον» (Πρβ. καὶ Ἐτυμ. Μέγ. σελ. 269, 28 καὶ Βεκκ. Ἄν. σελ. 238, 13). Τὸ ὄνομα *πιθηκισμός* βλέπει τις παρ' Ἀριστοφάνει Ἰππ. 887 καὶ παρὰ Μάρκω Ἀντωνίω Θ', 37. Πρβ. Φρόνιχ. Σοφιστ. Προπ. σελ. 60, 10 «*Πιθηκισμοί*: πανουργίαι».

Καὶ σφόδρα μὲν ἐγκρίνομεν τὴν εἰς τὴν ἡμετέραν φωνὴν ἐπινόητον τοῦ καλοῦ ὀνόματος, ἰσχυρῶς δ' ἀποδοκιμάζομεν τὴν παρὰ πολλοῖς κυκλομένην ἐκφορὰν κατὰ τὴν περιτοσύλλαβον κλίτην *πίθηξ* καὶ *πίθηκες*, νομίζοντες ὅτι ἀτοπώτατον πρᾶγμα εἶνε νὰ παραλαμβάνηται μὲν πικραὶ λέξεις εἰς τὴν νέαν ἡμῶν γλῶσσαν, νὰ προκρίνηται δ' ὁ μοχθηρὸς αὐτῆς τύπος, ὅστις παρὰ μάνοις τοῖς ἐσχάτως βαρβαρίζουσι τῶν μεταγενεστέρων ἀπαντᾷ ἐνίοτε.

Ἐν τῷ παρεφθαρμένῳ ἑλληνισμῷ εὐρίσκονται καὶ ἄλλα κατὰ τὴν περιτοσύλλαβον κλίτην προενηνεγμένα παρὰ τὴν τῶν παλαιῶν συνήθειαν, οἷον *κατήγωρ* ἀντὶ τοῦ *κατήγορος* (Ἰωάνν. Ἀποκλ. 1Β', 10),

διάκωρ ἀντὶ τοῦ *διάκωρος* (Κωνστ. Πορφυρογ. Τόμ. Α', σελ. 219, 16. Πρβ. Χοιροβ. σελ. 92, 8 καὶ Στούζιον π. *Διαλ. Μακεδ. καὶ Ἀλεξ.* σελ. 161), *ἀρχιδιάκωρ* ἀντὶ τοῦ *ἀρχιδιάκωρος* (Κωνστ. Πορφυρογ. Τόμ. Γ', σελ. 138, 23. Πρβ. καὶ Κεῖλιον *zur Syllog.* σελ. 641),

ἐγγωρ ἀντὶ τοῦ *ἐγγωρος* (Κωνστ. Πορφυρογ. Τόμ. Α', σελ. 644, 19 καὶ Τόμ. Γ', σελ. 153, 23 καὶ Θεοφάν. Τόμ. Α', σελ. 582, 21. Πρβ. καὶ Κοραῆν Ἀτάκτ. Τόμ. Α', σελ. 52 «Οὕτω λέγομεν *Διάκωρ* καὶ *Ἐγγωρ*, ὅχι κατὰ συγχοπὴν, ὡς ἤθελε τις φαντασθῆναι, ἀπὸ τοῦ *Διάκωρος* καὶ *Ἐγγωρος*, ἀλλὰ κατὰ μετασχηματισμὸν ἀπὸ τοῦ *Διάκωρ* καὶ *Ἐγγωρ*, λέξεων Γραικορωμαϊκῶν. Ἰδ. Δουκάγγ. σελ. 294 καὶ 342» καὶ Τόμ. Β', σελ. 113 «Τὸ *Ἐγγωρ*, *petit-fils*, δὲν εἶναι συγχοπὴ τοῦ *Ἐγγωρος*, ἀλλὰ διαφορὰ καταλήξεως πρὸς τὸ *Ἐγγωρ* κατὰ τὰ διττοκατάληκτα εἰς *ος* καὶ *ων*, ἐπειδὴ οἱ Γραικορωμαῖοι ἔλεγαν καὶ *Ἐγγωρ* καὶ *Ἐγγωρ* ἀντὶ τοῦ *Ἐγγωρος*, ὡς ἔλε-

γαν καὶ *Διάκωρ* καὶ *Διάκος*, *diacre*, ἀντὶ τοῦ *Διάκωρος*. Ἄλλ' ἀντὶ τοῦ *Διάκος* γραπτέον *Διάκος*),

ἡμίονος ἀντὶ τοῦ *ἡμίονοι* (Θεοφύλ. Σιμοκ. σελ. 59, 4),

αὐτόκτονος ἀντὶ τοῦ *αὐτοκτόνοι* (Σχολ. Αἰσχύλ. σελ. 57, 31),

σφενδάωρ ἀντὶ τοῦ *σφενδόνη* (Χρονικ. σελ. 558),

ἀνεψιαδεῖς ἀντὶ τοῦ *ἀνεψιαδοῖ* (Ἰδε Δινδόρριον *Ζωγράφ. Ἐπιτ. Ἰστ.* Τόμ. Ε', σελ. XLV).

Ἄλλ' οὐδεὶς εὖ φρονῶν οὐδὲν τῶν ἐξαμβλωμάτων τούτων θ' ἀξιώσῃ ποτὲ ἀποδοχῆς. Δὲν γελῶμεν ἀκούοντες ἐκάστοτε ἢ ἀναγινώσκοντες ἐν ἐφημερίαις τὰ ὅμοια τούτοις ἐπιμῶν καὶ εἴζων;

Ὁ *πίθηκος* ἢ ὁ μικρὸς *πίθηκος* ἐκαλεῖτο καὶ *πίθων*, οἷον Πίνδαρ. Πυθ. Β', 72 «καλὸς τοι *πίθων* παρὰ παισίν, αἰεὶ καλὸς» καὶ Σώστρατ. παρ' Εὐσταθ. σελ. 1665, 54 «μετὰ δὲ ταῦτα τοῦ ἐν Ἀργεὶ ἀγάλματος τῆς Ἦρας καταγελῶσαν εἰς ἄνδρα μεταβληθῆναι αἰδιῆ, ὡς καὶ *πίθωνα* λέγεσθαι» καὶ Βάβρ. ΝΣ', 3 «ἤλθεν δὲ καὶ *πίθηκος* ὡς καλοῦ μήτηρ *πίθωνα* γυμνόν, σιμὸν ἡρμένη κόλποις». Παρ' Ἀρκαδίω π. Τόν. σελ. 11, 24 εἶνε πλημμελῶς γεγραμμένον «*πήθων* ὁ *πίθηκος* ὑποκοριστικῶς» ἀντὶ τοῦ *πίθων*. Πρβ. Θεόγν. Καν. σελ. 33, 28 «*ῥώθων ῥώθωνος, πίθων πίθωνος*» καὶ Βεκκ. Ἄν. σ. 59, 13 «*Πίθων*: ὁ *πίθηκος* ὑποκοριστικῶς» καὶ Χοιροβοσκ. σελ. 77, 32 «*πίθων πίθωνος*· οὕτως ὁ *πίθηκος* ὑποκοριστικῶς (Γρ. ὑποκοριστικῶς)».

Ἄλλὰ καὶ *καλλιᾶς* ὠνομάζετο ἐνίοτε τὸ δύσμορφον τοῦτο ζῖον κατ' εὐφημισμὸν, ὡς παρεστήσαμεν ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Ἀθηναίω Τόμ. Ζ', σελ. 352 κέξ. Δὲν ἐγκρίνομεν τὴν γνώμην τοῦ Βεργίου *Griech. Literatur.* Τόμ. Α', σελ. 128.

Ἐλέγετο δὲ συνήθως κατ' ἀρσενικὸν γένος ὁ *πίθηκος*, σπανίως δὲ κατὰ θηλυκὸν ἢ *πίθηκος* ἦτοι ὁ θῆλυς *πίθηκος*, οἷον Συνέσ. Ἐπιστ. Α', σελ. 157, γ. ατὰς *πιθήκους* γὰρ φασιν, ἐπειδὴν τέκωσιν, ὥσπερ ἀγάλμασιν ἐνατενίζειν τοῖς βρέφεσιν ἀγαμένεος τοῦ κάλλους» καὶ Βάβρ. ΑΕ', 1 «δύω μὲν υἱοῦς ἢ *πίθηκος* ὠδίνει, τεκοῦσα δ' αὐτοῖς ἐστὶν οὐκ ἔση μήτηρ» (Πρβ. καὶ ΝΣ', 3). Φέρεται δὲ παρὰ τῷ Βαβρίω κατὰ τινὰς ἐκδόσεις καὶ «Κερδοὶ *πίθηκος* εἶπεν ἦν ὄρεξ στήλην ἐμοὶ πατρῶν τ' ἐστὶ κατὶ παππῶν. Κερδὼ *πιθήκω* φησίν· ὡς θέλεις ψεύδου ἔλεγχον οὐκ ἔχουσα τῆς ἀληθείας» (ΠΑ', 1). Ἄλλ' ὁ κωδὶξ ἔχει «Κερδὼ *πιθήκω* φησίν· ἦν ὄρεξ στήλην ἐμὴ πατρῶν τ' ἐστὶ κατὶ παππῶν. Κερδοὶ *πίθηκος* εἶπεν· ὡς θέλεις ψεύδου ἔλεγχον οὐκ ἔχουσα τῆς ἀληθείας» (Πρβ. καὶ Σουῖδ. λ. *πίθηκος*). Παραλαμβάνεται δὲ τὸ θηλυκὸν ἢ *πίθηκος* καὶ ἐπὶ δυσειδοῦς γυναικός, οἷον Ἀλκίφρ. Ἐπιστ. Α', γγ', 5 ἀβρέσκειν γὰρ τοῖς ἐρασταῖς, οὐχὶ Μεγάρα καὶ Εὐξίππη βούλομαι ταῖς *πιθήκοις*.

Ὡς δὲ τὰ νῦν ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι τρέφοντες ἐν ταῖς οἰκίαις *πιθήκους*,

οὕτως ὑπῆρχον καὶ τὸ πάλαι, οὐς χαριέντως ἔσκωψεν ὁ κωμικός Εὐβούλος εἰπὼν (παρ' Ἀθην. σελ. 519, α') :

καὶ γὰρ πόσῳ κάλλιον, ἱκετεύω, τρέφειν
ἄνθρωπον ἔστ' ἄνθρωπον, ἂν ἔχη βίον,
ἢ χῆνα πλατυγίζοντα καὶ κεχηνότα
ἢ στρουθὸν ἢ πῖθῆκον, ἐπίβουλον κακόν.

Ἀξιομνημόνευτον δ' εἶνε τὸ ὑπὸ Μασσανάσσου τοῦ βασιλέως τῶν Μαυρουσίων λεχθὲν πρὸς τοὺς σπουδῆν ποιουμένους περὶ κτῆσιν πιθήκων « Παρ' ὑμῖν, ὧ οὗτοι, αἱ γυναῖκες οὐ τίκτουσι παιδιά ; » (παρ' Ἀθην. σελ. 518, σ'). Πρὸς καὶ Πλούταρχ. Περικλ. 1 « Ἐένους τινὰς ἐν Ῥώμῃ πλουσίους κυνῶν τέκνα καὶ πιθήων ἐν τοῖς κόλποις περιφέροντας καὶ ἀγχιπῶντάς, ἰδὼν ὁ Καῖσαρ, ὡς ἔοικεν, ἠρώτησεν εἰ παιδιά παρ' αὐτοῖς οὐ τίκτουσιν αἱ γυναῖκες, ἡγεμονικῶς σφόδρα νουθετήσας τοὺς τὸ φύσει φιλητικὸν ἐν ἡμῖν καὶ φιλόστοργον εἰς θηρία καταναλίσκοντας ἀνθρώποις ὀρεϊλόμενον ». Τὸ ἩΓεμονικῶς μετέγραψεν ὁ Κόβητος ΚΗΔεμονικῶς (Μνημοσ. 1873, σελ. 128 καὶ 1878, σελ. 153).

Ὁ Θεόφραστος (Χαρὰκτ. κεφ. 21) λέγει περὶ τοῦ μικροφιλοτίμου Ἀμῆλαι δὲ καὶ πῖθηκοι θρέψαι δεινὸς καὶ τίτυρον κτήσασθαι καὶ Σικελικὰς περὶστεράς κτῆ. ».

ΤΟ ΝΕΩΣΤΙ ΕΥΡΕΘΕΝ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ

ΚΑΙ Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ, ΕΙΣ ΗΝ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ.

Πρό τινος χρόνου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἑνρίκου Weil ἐν Παρισίοις πάπυρος περιέχων ἐν μέγα ἀπόσπασμα ἀπολεσθείσης τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου, ὅκτω στίχους ἐκ τοῦ προλόγου τῆς Μηδείας, ἐν ἀπόσπασμα τοῦ Αἰσχύλου, ἕτερον κωμικοῦ ποιητοῦ, δύο ἐπιγράμματα, καὶ τέλος κατάλογον τινὰ ἐξόδων (Διδυμῶν λόγος). Ὁ πάπυρος οὗτος, κτῆμα τὴν ἀρχὴν τοῦ Champollion-Figeac, ἠγοράσθη μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου φιλέλληκος Φερμίνου Διδότου. Ὁ ἀείμνηστος ἀνὴρ ποθῶν νὰ μάθῃ τὸ περιεχόμενον ἔδωκεν αὐτὸν εἰς τινὰ βιβλιοθηκᾶριον πρὸς ἀνάγνωσιν, ὅστις καίπερ κατέχων αὐτὸν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον οὐδὲν κατώρθωσε. Ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς Ἀλφρέδος Διδότος, ὁ πλὴν τῶν ἄλλων ἀρετῶν κληρονομήσας καὶ τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα τοῦ πατρὸς ἄπερ καὶ πολλαχῶς διετρέψωσεν, ἀφ' οὗ μετὰ πολλὰς δυσκολίας κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὸν πάπυρον ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Ζηλοτύπου βιβλιοθηκᾶριου ὅστις μὴ δυνάμενος ν' ἀναγνώσῃ αὐτὸς τὸν πάπυρον δὲν ἤθελε καὶ ἄλλος νὰ δοκιμάσῃ, ἀνέθηκεν εἰς τὸν διαπρεπῆ ἑλληνιστῆν

κ. Ἑνρίκον Weil τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἔκδοσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν ἐν Παρισίοις συλλόγου. Ὁ κ. Weil ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἀναγνοῦς ἐδημοσίευσεν αὐτὸν μετὰ δύο φωτογλυπτικῶν πινάκων.

Ὁ πάπυρος ἔχει 1,08 μ. μήκος καὶ 0,165 μ. πλάτος. Ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος εἶνε γεγραμμένον πρῶτον μὲν ἐν τρισὶ στήλαις τὸ ἐκ 44 στίχων ἀπόσπασμα τοῦ Εὐριπίδου, εἶτα ἐξ ἄλλης χειρὸς ἐν δυσὶν ἄλλαις στήλαις, αἷς προστέθειται καὶ τρίτη λίαν στενὴ καὶ ὀλιγόστιχος, 46 στίχοι τρίμετροι. Ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ στήλῃ ὑπάρχει κατάλογος ἐξόδων (Διδυμῶν λόγος). Ἐκ τοῦ καταλόγου τούτου γενομένου τῷ 161 μ. Χ. ὀρίζεται ἡ ἐποχὴ τοῦ πάπυρου γράφεντος πιθανώτατα κατὰ τὸν δεύτερον μ. Χ. αἰῶνα. Τῆς δευτέρας σελίδος τῆς ὀπισθεν εἶνε μόνον τέσσαρες στήλαι γεγραμμέναι, ἀλλ' ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἀντιθέτως πρὸς τὰς τῆς πρώτης σελίδος. Αἱ μὲν τρεῖς πρῶται παρέχουσιν δεύτερον ἀντίγραφον τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου ἀποσπάσματος τοῦ Εὐριπίδου, ἡ δὲ τετάρτη τὰ δύο δεκάστιχα ἐπιγράμματα.

Εἰ καὶ πλεῖστα μέχρι τοῦδε ἐγράφησαν περὶ τῶν ἀποσπασμάτων τούτων, οὔτε ὅμως τὸ κείμενον αὐτῶν ἐπληρωθῆεν ἐντελῶς — πολλοῦ γε καὶ δεῖ —, οὔτε ἄλλα σχετικὰ ζητήματα ἐλύθησαν ἐπαρκῶς. Κυρίως δὲ ἀπησχόλησε τοὺς φιλόλογους τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀπολεσθείσης τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ πρῶτον, μέγιστον, σπουδαιότατον δὲ κατὰ πάντα λόγον καὶ πλῆρες, ὡς εἶπεῖν, ἀπόσπασμα. Ὁ μόνος ὅστις διετύπωσε γνώμην σαφῆ καὶ καθαρὰν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἶνε ὁ πρῶτος ἐκδότης Weil. Τὴν γνώμην αὐτοῦ δὲν ἀποδέχονται μὲν οἱ ἄλλοι οἱ πραγματευθέντες περὶ τούτου, οἷον ὁ Cobet, ὁ Ch. Graux καὶ ἐν μέρει ὁ Blass, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχουσι πῶς ν' ἀντικαταστήσωσιν αὐτήν. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου μέλων καὶ ἐγὼ νὰ πραγματευθῶ σήμερον ἐπικαλοῦμαι τὴν ὑμετέραν προσοχὴν καὶ ἐπιείκειαν. Πρὸς διασφῆσιν δὲ τῶν ῥηθησομένων κρίνω καλὸν ν' ἀναγνώσω ὑμῖν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπόσπασμα.

ὦ πάτερ, ἐρχῆν μὲν οὐς ἐγὼ λόγους λέγω,
τούτους λέγειν σέ· καὶ γὰρ ἀρμόζει φρονεῖν
σέ μᾶλλον ἢ μὲ καὶ λέγειν ὅπου τι δεῖ.
ἐπεὶ δ' ἀφῆκας λοιπὸν ἔστ' ἴσως ἐμὲ
ἐκ τῆς ἀνάγκης τά γε δίκαι' αὐτὴν λέγειν.

Ἐκεῖνος εἰ μὲν μείζον ἠδίκηκέ τι,
οὐκ ἐμὲ προσήκει λαμβάνειν τούτων δίκην·
εἰ δ' εἰς ἐμ' ἠμάρτηκεν, αἰσθέσθαι μ' ἔδει.
ἀλλ' ἀγνοῶ δὴ τυχὸν ἴσως ἄφρων ἐγὼ
οὐδ', οὐκ ἂν ἀντείποιμι· καίτοι γ', ὦ πάτερ,
εἰ τᾶλλα κρίνειν ἔστιν ἀνόητον γυνή,
περὶ τῶν γ' ἑαυτῆς πραγμάτων ἴσως φρονεῖ.

Ἔστω δ' ὁ βούλει· τοῦτο τί μ' ἀδικεῖ, λέγε.
ἔστ' ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ κείμενος νόμος,
τῷ μὲν διὰ τέλους ἦν ἔχει στέργειν ἀεὶ,
τῇ δ' ὄσ' ἂν ἀρέσκη τάνδρῳ ταῦτ' αὐτὴν ποιεῖν.
γένονεν ἐκεῖνος εἰς ἔμ' ὅσον ἤξιουν,
ἔμοι δ' ἀρέσκει πάνθ' ἃ κἀκείνῳ, πάτερ.
Ἄλλ' ἔστ' ἔμοι μὲν χρηστός, ἠπέρηκε δέ.
σύ δ' ἀνδρὶ μ', ὡς φῆς, ἐκδίδως νῦν πλουσίῳ,
ἵνα μὴ καταζῶ τὸν βίον λυπούμενη.
καὶ ποῦ τοσαῦτα χρήματ' ἐστίν, ὦ πάτερ,
ἢ μᾶλλον ἀνδρὸς εὐφρανεὶ παρόντα με;
ἢ πῶς δίκαιόν ἐστιν ἢ καλῶς ἔχον
τῶν μὲν ἀγαθῶν με τὸ μέρος ὧν εἶχεν λαθεῖν,
τοῦ συναπορηθῆναι δὲ μὴ λαθεῖν μέρος;

Φέρ', ἦν δ' ὁ νῦν με λαμβάνειν μέλλων ἀνὴρ
(ὁ μὴ γένοιτο, Ζεῦ φίλ', οὐδ' ἔσται ποτὲ
οὐκ οὖν θελαύσης οὐδὲ δυναμένης ἔμοῦ),
ἦν οὗτος αὐτὸς ἀποβάλλη τὴν οὐσίαν,
ἐτέρῳ με δώσειε ἀνδρὶ; κἄτ' ἐάν κάλιν
ἐκεῖνος, ἐτέρῳ; μέχρι πόσου τὴν τῆς τύχης,
πάτερ, δὲ λήψει πείραν ἐν τῷ μῶ βίῳ;
ὄτ' ἦν ἐγὼ παῖς, τότε σ' ἐχρῆν ζητεῖν ἔμοι
ἄνδρ' ὅ μ' ἐδώσειε· σὴ γὰρ ἦν τόθ' ἀφραδῶς·
ἐπεὶ δ' ἄπαξ δέδωκας, ἤδη ἔστιν, πάτερ,
ἔμὸν σκοπεῖν τοῦτ'· εἰκότως, μὴ γὰρ καλῶς
κρίνας' ἑμαυτῆς τὸν ἴδιον βλάψω βίον.

Ταῦτ' ἐστίν· ὥστε μὴ με, πρὸς τῆς Ἑστίας,
ἀποστερήσης ἀνδρὸς ὅ σ' ἀνέκτισας.
χάριν δικαίαν καὶ φιλόανθρωπον, πάτερ,
αἰτῶ σε ταύτην, εἰ δὲ μὴ, σὺ μὲν βίᾳ
πράξεις ἢ βούλει, τὴν δ' ἐμὴν ἐγὼ τύχην
πειράσομαι ὡς δεῖ, μὴ μετ' αἰσχύνης, φέρειν.

Ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων ὀλίγα δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸ ἡμέτερον κατὰ τὴν χάριν, τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, τὴν ῥητορικὴν διατύπωσιν τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τὴν εὐγένειαν τῶν αἰσθημάτων. Ἡ σκηνὴ παρίστανται γυναικὰ ἀποκρούουσαν ἀξιοπρεπῶς καὶ εὐγλώττως τὰς ἀξιώσεις τοῦ πατρὸς αὐτῆς θέλοντος ν' ἀποχωρίσῃ αὐτὴν τοῦ γενναίου καὶ χρηστοῦ, ἀλλὰ δυστυχῆσαντος ἀνδρὸς, ὃν αὐτὴ ἀγαπᾷ, νὰ ἐκδώσῃ δὲ εἰς ἄλλον πλοῦσιον, ἵνα μὴ διαχῆ τὸν βίον λυπούμενη. Δύο κυρίως εἶνε αἱ κατηγορίαι, α) ἐκφέρει ὁ πατὴρ κατὰ τοῦ γαμβροῦ, α) ὅτι διέπραξε μέγα τι ἀδίκημα καὶ β) ὅτι περιέπεσεν εἰς ἀπορίαν. Ἀμφοτέρως ταύτας τὰς κατηγορίας ἀποκρούει λίαν εὐτυχῶς ἢ εὐγενῆς καὶ φιλανδρὸς γυνή. Ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν ἀρκοῦσιν αἱ ὀλίγα αὐταὶ νύξεις, διότι θὰ ἐπανέλθωμεν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Νῦν με-

ταβαίνουμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, ἐκ ποίας τραγωδίας εἶνε εἰλημμένον τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο. Περὶ τοῦτου ἦν γνώμη ἔχει ὁ Weil συνοψίσας παρατίθημι. Πρῶτον ὅτι τὸ ἀπόσπασμα τὸ ἐν τῷ παπύρῳ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Εὐριπίδην ἀνήκει εἰς τραγωδίαν καὶ ὄχι εἰς κωμωδίαν δεικνύουσι πλὴν τοῦ ὕφους καὶ τοῦ καθόλου χαρακτῆρος αὐτοῦ κυρίως ἢ στιχουργία καὶ ἢ χρῆσις τοῦ ἰάμβου. Δεύτερον ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ χώρᾳ παρατηρεῖται ὁ ἀνάπαιστος ἢ μόνον ἐν τῷ πρώτῳ ποδί· τοῦτο δὲ, προκειμένου περὶ ἀποσπασματος ἐκ 44 στίχων, ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ ἀπόσπασμα εἶνε εἰλημμένον ὄχι ἐκ κωμωδίας ἀλλ' ἐκ τραγωδίας.— Ἐκ τῆς στιχουργίας, ἐξακολουθεῖ ὁ Weil, ὀρίζεται ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἐγράφη τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπόσπασμα. Ἡ χρῆσις τοῦ τριβράχους καὶ ἐν ταῖς περιτταῖς χώραις τοῦ δακτύλου ἀντὶ τοῦ ἰάμβου δεικνύει ὅτι τὸ ἀπόσπασμα ἐγράφη μετὰ τὴν 89 ὀλυμπιάδα.— Ἐκ τῶν ἠρωϊδῶν, λέγει παρακατιῶν, τῶν ἀπολεσθεισῶν τραγωδιῶν μία μόνη ὑπάρχει ἣτις εὐρέθη εἰς παρομοίαν θέσιν πρὸς τὴν ἐν τῷ ἀποσπασματι, ἢ Ὑρνηθῶ ἢ ἐν τῇ τραγωδίᾳ τῶν Τημενιδῶν. Ἡ δὲ Ὑρνηθῶ ἦτο τὸ πρῶτον πρῶτον πρόσωπον τοῦ δράματος, διότι κατ' ἐπίγραμμα τοῦ Διοσκορίδου (Ἄνθολ. Παλ. XI, 195) ταύτην ὑπεκρίνατο ὁ πρωταγωνιστής. Ὁ δὲ Πausanias (II, 19. 28.) ἀναφέρει ὅτι ἡ Ὑρνηθῶ, ἡ θυγάτηρ τοῦ Τημένου, ἀντέστη γενναίως πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς βιάζοντας αὐτὴν νὰ ἐγκαταλίπη τὸν σύζυγον Δηϊφόντην καὶ ἐπαγγελλομένους νὰ δώσωσιν αὐτὴν εἰς ἀνδρὰ κατὰ πάντα ἀμείνονα τοῦ Δηϊφόντου καὶ ἀρχοντα καὶ ἀνθρώπων πλειόνων καὶ γῆς εὐδαιμονεστέρως. Εἶνε ἀληθές ὅτι οὐ μόνον ὁ Πausanias, ἀλλὰ καὶ ὁ Διόδωρος (Fragm. Hist. Graec II, σ. VIII) καὶ Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός (Fragm. III, σ. 376) καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος (II, 8, 5) ἐκ συμφώνου λέγουσιν ὅτι ὁ Τήμενος στέργων τὴν τε Ὑρνηθῶ καὶ τὸν γαμβρὸν πολὺ μᾶλλον ἢ τοὺς υἱοὺς τοσοῦτον διήγειρε τούτων τὴν ζηλοτυπίαν, ὥστε καὶ ἐδολοφονήθη ὑπ' αὐτῶν. Ἐπειδὴ ὁμοίως ὁ Εὐριπίδης καὶ ἐν ἄλλαις τραγωδίαις μετέβαλε τοὺς παραδεδομένους μύθους, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐν τοῖς Τημενιδῶν παρέστησε τὴν Ὑρνηθῶ ὡς θυγατέρα ὄχι τοῦ Τημένου, ἀλλ' ἐνὸς τῶν Τημενιδῶν. Καθ' ὁμοίον τινα τρόπον προσπαθεῖ νὰ προσεγγίση καὶ τοὺς στίχους τοὺς ἀποδιδόμενους εἰς τὸν Ἐννιον (Rhet. ad Herennium II, 24, 38) :

Iniuria abs te afficior indigna, pater.

Nam si improbum esse Cresphontem olim existimas,

Cur me huic locabas nuptiis? Sin est probus,

Cur talem invitam invitum cogis linquere?

ὑποθέτων ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι ἐλήφθησαν ὄχι ἐκ τοῦ Κρεσφόντου, τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλ' ἐκ τῶν Τημενιδῶν. Ἄν δὲ ἀντὶ τοῦ Δηϊφόντου ἀναφέρεται ἐν τοῖς στίχοις ὁ Κρεσφόντης, τοῦτο, λέγει, εἶνε διαφορὰ ἐπουσιώδης.

Τοιαύτη εἶνε ἐν συντόμῳ ἡ γνώμη τοῦ Weil, ἦν καὶ ἄλλοι ἀποδοκιμάζουσιν, ὁ δὲ πολὺς Cobet ἀποκρούει διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους, α) διότι ἡ ὑπόθεσις αὕτη

ἐναντιοῦται πρὸς τὴν παράδοσιν καὶ β) διότι εἰς τὸν ἡρωϊκὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἡρώων δὲν ἀρμόζουσιν οὔτε ἀνὴρ ὑπὸ ἀπορίας συνεχόμενος οὔτε γυνὴ ἐν λύπῃ τὸν βίον διάγουσα διὰ τὴν οἰκειακὴν ἀπορίαν. Διὰ ταῦτα φρονεῖ ὅτι τὸ ἀπόσπασμα ἐλήφθη ἔκ τινος ἀγνώστου σατυρικοῦ δράματος. Ὁ πρῶτος λόγος τοῦ διαπρεποῦς κριτικοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐφεξῆς, εἶνε ὀρθότατος, ὅχι ὁμῶς καὶ ὁ δεῦτερος· διὸ καὶ τὸ συμπέρασμα μοι φαίνεται ἡμαρτημένον. — Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων κριτικῶν μία τῶν μεγίστων διαφορῶν τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου ἀπὸ τῶν προγενεστέρων εἶνε αὕτη, ὅτι ὁ Εὐριπίδης περικόψας τὸ μεγαλεῖον, τὴν πομπὴν καὶ τὸν ὄγκον τῶν τραγικῶν ἡρώων κατεβίβασεν αὐτοὺς εἰς τὴν τάξιν τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, ἐξητέλισε τὰ μυθικὰ πρόσωπα καὶ τοὺς χαρκακτῆρας τῶν ἡρώων καὶ ἀπέδωκεν εἰς αὐτοὺς πάθη καὶ ἐλαττώματα μικροπρεπῆ, π. χ. τὸν Βελλεροφόντην καὶ Ἰξίωνα παρέστησεν ὡς φιλαργύρους καὶ μικρολόγους, τὸν Τήλεφον εἰσήγαγεν ὡς ἐπαίτην ῥάκη ἐνδεδυμένον καὶ φέροντα πῆραν καὶ πτωχικὸν βακτῆριον· παρεμφερῆ δὲ ἐποίησε καὶ τὸν Φιλοκλήτην (πρβ. Ἀριστοφ. Θεσμοφ. 547. Βατρ. 1043, 1063, 1079. Ἀχαρ. 412. Νεφ. 1371. Εἰρ. 147). Ἡ δὲ διαφορὰ αὕτη καταφαίνεται μάλιστα ἐν ταῖς κοιναῖς τραγωδίαις· πόσον ὑψηλοφρων καὶ μεγαλοπρεπῆς εἶνε π. χ. ἡ Ἡλέκτρα παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ, πόσον δὲ ταπεινὴ, εὐτελής καὶ τοῦτ' αὐτὸ δημότις ἢ κόρη τοῦ Ἀγκυμέμονος παρὰ τῷ Εὐριπίδῃ! Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὀρθῶς ἔλεγεν ὁ Σοφοκλῆς, ὅτι αὐτὸς μὲν ποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους οἷους δεῖ, Εὐριπίδης δὲ οἷοί εἰσιν (Ἀριστ. Ποιητ. 25). Ἄλλ' οὐ μόνον δρῶντες εἶνε τοιοῦτοι οἱ πλεῖστοι ἥρωες καὶ ἡρωίδες τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ καὶ διαλεγόμενοι. Ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐριπίδου ἐν τῷ διαλόγῳ, παρατηρεῖ ὁ Müller (κατὰ τὴν μετάφρασιν Κυπριανοῦ II, σελ. 165. πρβ. καὶ σελ. 155), δὲν διαφέρει πολὺ τῆς συνήθους κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐν τε τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου καὶ τοῖς δικαστηρίοις. Διὸ καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἀποκαλεῖ αὐτὸν ποιητὴν δικανικῶν λόγων καὶ ὁμολογεῖ ὅτι πᾶς ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ εὐδοκιμήσῃ δημοσίᾳ ἐν λόγοις, πρέπει νὰ λαλῇ κομψευριπιδικῶς· — πρὸς δὲ τοὺς μεμφομένους αὐτὸν ὅτι καίπερ ἐχθρὸς παρέλαβε πολλὰ τοῦ Εὐριπίδου ἀπαντᾷ ὅτι μιμεῖται μὲν τὴν εὐστομίαν αὐτοῦ, ἀλλὰ φεύγει τὸ εὐτελές καὶ ἀγοραῖον τῶν νοημάτων·

Χρῶμαι γὰρ αὐτοῦ τοῦ στόματος τῷ στρογγύλῳ,
τοὺς νοῦς δ' ἀγοραῖους ἤττον ἢ κείνος ποιῶ

Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι καὶ ἄλλοι κωμικοὶ, ἀλλὰ μάλιστα ὁ Ἀριστοφάνης παρώδησε χαριέστατα καὶ αὐτὰς τὰς καλλίστας τοῦ σκηνηκοῦ φιλοσόφου τραγωδίας. Ὁ δὲ Weil λίαν εὐστόχως παρατηρεῖ ὅτι χωρὶα τινὰ τῆς ἐν Αὐλίδι Ἰφιγενείας (335—375), τοῦ Ὀρέστου (544—604) καὶ αὐτῆς τῆς τραγικωτάτης Μηδείας (869—893) εἶνε γεγραμμένα εἰς γλῶσσαν λίαν προσεγγίζουσαν πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου ἀποσπάσματος. Ἐν γένει δὲ ὁ τε χαρακτῆρ

καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ ἀποσπάσματος τούτου ἀνευρίσκονται καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς καλλίσταις τραγωδίαις τοῦ Εὐριπίδου.

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Weil. Ἐγὼ θεωρῶ τὴν γνώμην αὐτοῦ λίαν ἀπίθανον κυρίως διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους, α) κατὰ πάντας τοὺς προμνημονευθέντας συγγραφεῖς ἢ Ὑγνηθῶ εἶνε θυγάτηρ τοῦ Τημένου οὐχὶ δὲ ἐνὸς τῶν Τημενιδῶν. β) οὐδεὶς οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ἀπορίας, εἰς ἣν περιέπεσον ὁ Δηϊφόντης. γ) διὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δὲν μεταβάλλεται μόνον ὁ πατήρ, ἀλλ' ὅλος ὁ μῦθος εἶνε ἀνάγκη νὰ συµμεταβληθῇ· ἄπορος δ' ὅπως εἶνε ὁ τρόπος τῆς συµμεταβολῆς ταύτης. Ἡ ἐν τῷ μύθῳ παρατηρουμένη πλοκὴ προέρχεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Τήμενος προτιμῶν τὸν γαμβρὸν Δηϊφόντην τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκίνησε τὴν ζηλοτυπίαν αὐτῶν μέχρι δολοφονίας. Νῦν δὲ πῶς θὰ διατηρηθῇ ἡ πλοκὴ αὕτη, ἂν ὁ εἰς τῶν Τημενιδῶν γείνη πατήρ; Ὁ νέος οὗτος πατήρ θὰ ἀγαπᾷ ἢ θὰ μιτῇ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ, καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν; Τί ἄρα γε ἐπήνεγκε τὴν μεταβολὴν ταύτην; Τοιαῦτα καὶ πλεῖστα ἄλλα δύναται τις νὰ ἐρωτήσῃ. Ἴνα ἐξηγηθῇ ἡ ἐχθρικὴ διάθεσις τοῦ πατρὸς πρὸς τὸν γαμβρὸν, δὲν ἀρκεῖ ἡ μετᾶσσις τῆς πατρότητος ἀπὸ τοῦ Τημένου εἰς ἕνα τῶν Τημενιδῶν. Ἄλλως δὲ τοῦ ἐνὸς τούτου μέρους τοῦ μύθου μεταβαλλομένου εἶνε ἀνάγκη νὰ συµμεταβληθῶσι καὶ πάντα τὰ ἄλλα· ὅπερ εἶνε δυσκολώτατον καὶ νὰ φαντασθῇ τις. Ἐν γένει δὲ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὀφείλομεν ν' ἀναπλάσωμεν μῦθον ὅπως διόφορον τοῦ πικραδεδομένου. Τούτοις δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι καὶ οἱ στίχοι (32, 33) :

μέχρι πόσου τὴν τῆς τύχης,
πάτερ, δὲ λήψει πείραν ἐν τῷμῳ βίῳ;

προϋποτιθέντες γυναῖκα καὶ πρότερον ὑποβληθεῖσαν εἰς πειράματα τῆς τύχης δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπόθεσιν.

Ἄλλ' ἄρα γε ἐν τοσαύταις τραγωδίαις, ἄς ἐποίησεν ὁ σκηνηκὸς φιλόσοφος, οὐδεμία ὑπάρχει ἧς ἡ ἡρωὶς νὰ εὐρέθῃ εἰς παρομοίαν θέσιν πρὸς τὴν ἡμετέραν; Κατὰ τὴν γνώμην μου ὑπάρχει τοιαύτη τραγωδία ἐξ ἐκείνων μάλιστα, ἄς οἱ ἀρχαῖοι ἐξετίμων ὡς καλλίστας (ἴδ. Σχόλ. Ἀριστοφ. Βατρ. 53). Ἐν ταύτῃ ὑπάρχουσι πάντα ὅσα εἰς μάτην ἀναζητοῦμεν νὰ εὐρωμεν ἐν τοῖς Τημενιδαῖς. Πρῶτον ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν ἐδιδάχθη, Ὀλυμπ. 91, 4 (ἴδ. ἐνθά ἀν.), συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὴν τοῦ ἡμετέρου ἀποσπάσματος. Δεύτερον ὑπάρχει ἡρωὶς, ἧτις ἐμπνεομένη ὑπὸ γενναίων φρονημάτων προτιμᾷ τὸν χρηστὸν αὐτῆς ἄνδρα τοῦ πατρὸς. Τρίτον ἐκ τῶν ἄλλων ἀποσπασμάτων τοῦ δράματος τούτου φαίνεται ὅτι ὁ πρῶτον ὄλιβος ἀνὴρ περιέπεσον ὕστερον εἰς ἀπορίαν καὶ ἄλλας δεινὰς συμφορὰς. Καὶ ἐν γένει δύναμαι νὰ εἶπω ὅτι ἡ ἡρωὶς τῆς τραγωδίας ταύτης εὐρέθῃ εἰς θέσιν ὁμοιοτάτην πρὸς τὴν τῆς ἡμετέρας. Ἡ τραγωδία καὶ ἡ φερώνυμος ἡρωὶς εἶνε ἡ Ἀνδρομέδα, ἡρωὶς δὲ ὁ Περσεύς.

Τὸν μῦθον τοῦτον ἀφηγοῦνται πλεῖστοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ Ἀπολ-

λόδωρος, ὁ Λουκιανός, ὁ Φιλόστρατος, ὁ Ὀβίδιος καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἄλλ' οἱ συγγραφεῖς οὗτοι διηγοῦνται τὸν μῦθον ὅχι ὅπως ὁ Εὐριπίδης ἐπραγματεύθη αὐτὸν, ἀλλ' ὅπως πρὸς αὐτοὺς καὶ συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν ἂν ἕκαστος προετίθετο. Ὁ δὲ Φιλόστρατος καὶ ὁ Λουκιανός ἀφηγοῦνται ἐκ τοῦ μύθου τούτου κυρίως μόνον ὅσα εἶχον σχέσιν τινὰ πρὸς τὰς ὑπαρχούσας τότε γραφὰς τοῦ Περσέως καὶ τῆς Ἀνδρομέδας. Ὡς δὲ εἶνε γνωστὸν πολλαὶ τοιαῦται ἀνευρέθησαν καὶ ἐν τῇ Πομπηίᾳ καὶ ἐπὶ ἀγγείων. Πρὸς τὸ παρὸν λοιπὸν θεωρῶ περιττὸν καὶ ἄσκοπον νὰ ἐνδιατρίψω περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν τούτων ἀφηγήσεων, ἀφ' οὗ ὑπάρχουσι δύο ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, οἵτινες ῥητῶς λέγουσιν ὅτι ἀφηγοῦνται τὸν μῦθον τοῦτον, ὅπως ἐπραγματεύθη αὐτὸν ὁ Εὐριπίδης. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι εἶνε ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ῥωμαῖος Ὑγίνος ὅστις καὶ ἀντέγραψε σχεδὸν τὸν Ἑλληνα. Οὐδένα δὲ λανθάνει ὅτι οἱ μῦθοι τοῦ Ὑγίνου ὡς τὸ πολὺ οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ σύντομοι ὑποθέσεις τραγωιδιῶν. Ὁ Ἐρατοσθένης ἐν Καταστερισμῶν 17 λέγει: «Ἀνδρομέδα. Αὕτη κεῖται ἐν τοῖς ἄστροις διὰ τὴν Ἀθηναίων τῶν Περσέως ἄθλων ὑπόμνημα, διατεταμένη τὰς χεῖρας, ὡς καὶ προετίθη τῷ κήτει ἀνθ' ὧν σωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Περσέως οὐχ εἴλετο τῷ πατρὶ συμμένειν οὐδὲ τῇ μητρὶ, ἀλλ' αὐθαίρετος εἰς Ἄργος ἀπῆλθε μετ' ἐκείνου εὐγενές τι φρονήσασα. Λέγει δὲ καὶ Εὐριπίδης σαφῶς ἐν τῷ περὶ αὐτῆς γεγραμμένῳ δράματι». Ὁμοῖα καὶ ὁ Ὑγίνος (Poet. Astron. X. XI.): De hac (Cassiopeia) Euripides et Sophocles et alii complures dixerunt, ut gloriata sit, se forma Nereidas praestare. Ἐφεξῆς δὲ περὶ τῆς Ἀνδρομέδας ταῦτα: Haec dicitur Minervae beneficio inter astra collocata propter Persei virtutem, quod eam ceto propositam a periculis liberarat. Nec enim ab ea minorem animi benevolentiam pro beneficio accepit. Nam neque pater Cepheus neque Cassiopeia mater ab ea potuerunt impetrare quin parentes et patriam relinquens Persea sequeretur. Sed de hac Euripides hoc eodem nomine fabulam commodissime scribit. Πρὸς τούτους κατὰ τὸ μέγιστον μέρος συμφωνεῖ καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος ὅστις ἀφηγεῖται τὸ δεύτερον μέρος τοῦ μύθου ὧδε (II, 4. 3): «Ταύτην θεασάμενος ὁ Περσεὺς καὶ ἐρασθεὶς ἀναίρησεν ὑπέσχετο Κηφεῖ τὸ κῆτος, εἰ μέλλοι σωθεῖσθαι αὐτὴν αὐτῷ δώσειν γυναῖκα. Ἐπὶ τούτοις γενομένων ὄρκων ὑποστὰς τὸ κῆτος ἔκτεινε καὶ τὴν Ἀνδρομέδα ἐλυσεν».—Ἐν τοῖς μύθοις τούτοις συντομώτατα γεγραμμένοι οὐδὲν λέγεται περὶ τῆς πτωχεύσεως τοῦ Περσέως. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ σαφῶς μὲν ὁ Ἡσύχιος ἐν τῇ λέξει *περισχάδον* λέγων ταῦτα: *τὸν ὑποκρινόμενον τὸν Περσέα ὡς πτωχὸν καὶ φθισίμορον*. ἐμμέσως δὲ ὁ Λουκιανός (πῶς δεῖ ἰστ. συγγράφειν κεφ. 1): «ἅπαντες γὰρ ἐς τραγωιδίαν παρεκινούντο καὶ ἱαμβεῖα ἐφθέγγοντο καὶ μέγα ἐβόων, μάλιστα δὲ τὴν Εὐριπίδου Ἀνδρομέδα ἐμονώδουν καὶ τὴν τοῦ Περσέως ῥῆσιν ἐν μέρει διεξήσαν καὶ μεστή ἦν ἢ πόλις ὠρχῶν ἀπάντων καὶ λεπτῶν τῶν ἐβδομαίων ἐκείνων τραγωιδῶν» κτλ. Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τῆς μαρτυρίας τούτων τοῦτ' αὐτὸ ἐξάγεται

καὶ ἐκ τινων διασωθέντων ἀποσπασμάτων τῆς Ἀνδρομέδας, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ 152 Nauck:)

Ὁ μὲν (τ. ζ. ὁ Περσεὺς) ὀλιβίος ἦν, τὸ δ' ἀπέκρυψεν
θεὸς ἐκ κείνων τῶν ποτε λαμπρῶν·
νεύει βίωτος, νεύει δὲ τύχη
κατὰ πνεῦμ' ἀνεμῶν (πρὸς καὶ 143).

Ἐκ τῶν εἰρημένων συμπεραίνομεν α') ὅτι ὁ Περσεὺς θεασάμενος τὴν Ἀνδρομέδα καὶ ἐρασθεὶς αὐτῆς, ἐπιθυμῶν δὲ νὰ λάβῃ αὐτὴν γυναῖκα ἡλευθέρωσεν αὐτὴν φονεύσας τὸ κῆτος. β') Ἀφ' οὗ ἐλευθερώσας ἔγημε πιθανῶς αὐτὴν ἔπαθε παρ' Εὐριπίδῃ δυστύχημά τι, οὗ ἕνεκα παρίσταται ὡς πτωχὸς καὶ φθισίμορος. γ') Ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ βιάζουσι τὴν Ἀνδρομέδα νὰ μείνῃ παρ' αὐτοῖς ἐγκαταλείπουσα τὸν δυστυχῆσαντα Περσέα. δ') Ἡ Ἀνδρομέδα εὐγνωμοσύνης καὶ γενναίων φρονημάτων ἐμφορομένη ἀποκρούει τὰς προτάσεις τῶν γονέων καὶ ἐγκαταλιπούσα αὐτοὺς ἀκολουθεῖ τὸν Περσέα εἰς Ἄργος. Τὰ ἐξαγόμενα ταῦτα ἐνισχύονται καὶ δι' ἄλλων μαρτυριῶν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Εὐριπίδου εἰλημμένων, ἃς θελω ἀναπτύξῃ ἐφεξῆς· ἀρκουσι δὲ πιστεύω τὸ γε νῦν ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ οἶκ δῆποτε ἠρωῖς τοῦ ἡμετέρου ἀποσπάσματος ἔχει πολὺ μεγαλιτέραν ὁμοιότητα πρὸς τὴν Ἀνδρομέδα ἢ πρὸς τὴν Ὑρνηθῶ, τὴν θυγατέρα τοῦ Τημέου.

Πλὴν τοῦ Εὐριπίδου καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐποίησεν Ἀνδρομέδα, ἧς δυστυχῶς ὀλίγιστα ἀποσπάσματα διεσώθησαν (ιδ. Nauck Tragic. Gr. fragm. σ. 124). Ἐκ δὲ τῶν Ῥωμαίων ἐποίησαν ὁμωνύμους ὁ Ἐννίος καὶ ὁ Ἄττιος (Ribbeck I. Scenicae Rom. poesis fragm. σ. 23 καὶ 125), ὧν οὗτος μὲν ἀπεμιμήθη πιθανῶς τὴν Σοφόκλειον, ἐκεῖνος δὲ τὴν τοῦ Εὐριπίδου. Ἀλλὰ καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν τραγωιδῶν ὀλίγιστα καὶ ταῦτα λίαν ἐφθαρμένα ἀποσπάσματα σώζονται καὶ τοιαῦτα, ἐξ ὧν μικρὰν μόνον ὠφέλειαν δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν. Σχετικῶς τὰ ἀποσπάσματα τῆς Ἀνδρομέδας τοῦ Εὐριπίδου εἶνε πολλῶ πλείονα καὶ ἀξιολογώτερα. Τὰ πλείστα δὲ ἀναφερόμενα εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς τραγωιδίας διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Θεσμοποριαζούσαις, ἔνθα ὁ μὲν Μνησίλοχος ὑποκρίνεται τὴν Ἀνδρομέδα, ὁ δὲ Εὐριπίδης τὸν Περσέα. Καὶ τῶν παρ' ἄλλοις δὲ διασωθέντων τὰ πλείστα εἰς τοῦτο τὸ πρῶτον μέρος ἀναφέρονται. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου μέρους καὶ ἰδίως περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ δράματος οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο ἔχομεν δεδομένον ἢ μόνον τὰ ἐν τοῖς ἀνώτερω μύθοις λεγόμενα. Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων λοιπὸν λειψάνων δὲν εἶνε δυνατόν νὰ σχηματισθῇ πλήρης ὅπως οὖν ὁ σκελετὸς τῆς τραγωιδίας, ἂν μὴ ἐξ εἰκασίας λίαν ἀορίστου κατὰ τὸ εἶδος ἀναπληρωθῶσι τὰ ἐλλείποντα. Ἐγὼ δὲ, ἂν καὶ συναισθάνομαι πόσον δυσχερὲς καὶ παρακεκινδυνευμένον εἶνε τοιοῦτον ἔργον καὶ δὴ εἰς χεῖρας ἀδεξίους, οἶμαι αἰ ἐμαί, οὐχ ἤττον ἐπιθυμῶν νὰ ἐνδῶσω εἰς ἄλλους ἐμπειροτέρους περὶ τὰ τοιαῦτα καὶ ποιητικωτέρους ἀφορμὴν πρὸς ὀρθότεραν καὶ εὐλογωτέραν ἀποκατάστασιν τοῦ σκελετοῦ τού-

του, ἀνέριψα τὸν κύβον καὶ ἀπεφάσισα νὰ παρθέσω ἐν τοῖς ἐξῆς σύντομον ἀνάλυσιν τῆς τραγωδίας στηριζόμενος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲν ἐπὶ τῶν ὑπαρχόντων λειψάνων, ὅπου δὲ ὑπάρχουσι κενὰ συμπληρῶν τὰ μὲν κατὰ τὴν παρὰδοσιν, τὰ δὲ κατὰ τὸ ἐμοὶ δοξᾶν πιθανὸν καὶ εὐλογον. Πιστεύω ὅτι θὰ ἔχω λίαν ἐπιεικῆς καὶ συγγνώμονας τοὺς φιλομούτους ἀκροατὰς ἀποβλέποντας τὸ μὲν εἰς τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας δυσκολίας τοῦ ἔργου, τὰ δὲ εἰς τὴν ἐμὴν προθυμίαν στέργοντος ἂν τοῦτο συντελέσῃ καὶ ἐπ' ἐλάχιστον εἰς τὴν μέλλουσαν ἀποκατάστασιν.

Ὁ πρόλογος, ὅπως συνήθως παρ' Ἑβριπίδῃ νεωτερίσαντι καὶ ἐν τούτῳ, διασαφηνίζει χάριν τῶν θεατῶν ἔνθεν μὲν τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἡ πρᾶξις, ἔνθεν δὲ τὸ σημεῖον εἰς ὃ εὐρίσκειται αὕτη, καὶ τέλος τὸ ὄνομα καὶ τὸ γένος τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Ἡ σκηνὴ παρίστασιν ἔρημον ἀκτὴν τῆς Αἰθιοπίας· λίαν ἐγγύς τῆς θαλάσσης φαίνεται βράχος ὑψηλός, ἔνθα ἡ Ἀνδρομέδα παρίσταται προσδεδεμένη. Ὁ ἥλιος δὲν ἀνέτειλεν ἀκόμη, ἡ δὲ Ἀνδρομέδα παρκαπονεῖται διὰ τὸ μῆκος τῆς νυκτός (114)

ὦ νύξ ἱερά (φωνεῖ),
μακρὸν ὡς ἵππευμα διώκεις
[ἀστεροειδέα] νῶτα διφρεύουσ' αἰθέρος ἱεῖας
τοῦ σεμνοτάτου δι' Ὀλύμπου. (1)

Μετ' ὀλίγον δὲ ἐξακολουθεῖ ὧδε (115):

Τί ποτ' Ἀνδρομέδα περίαλλα κακῶν
μέρος ἐξέλαχον, θανάτου τλήμων
μέλλουσα τυχεῖν;

Οἱ ὄδυρμοὶ τῆς Ἀνδρομέδας ἐκτεθειμένης ἐκεῖ μακρὰν τῶν γονέων καὶ οἰκειῶν αὐτῆς διακόπτονται ὑπὸ τῆς Ἥχους, ἥτις ἀενάως ἐπαναλαμβάνει τὰς θρηνηδίας τῆς ἡρώιδος (πρβ. Ἀριστ. Θεσμ. 1070—1079). Ἡ ἡμέρα ὑποφώσκει, ὡς φαίνεται. Μακρὰν δὲ διακρίνονται παρθένοι χωροῦσαι πρὸς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἡ ἡρώς. Καὶ τὰ ἀφθονα ὕδατα, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἐξακολουυμένη σειρὴν ἐκπλήττει αὐτὰς ἀναφωνούσας (116):

Ποῖαι λιθάδες, ποῖα σειρήν.

Ἡ Ἀνδρομέδα καὶ αὕτη διακρίνασα αὐτὰς μετ' ὀλίγον ἐναγωνίως καλεῖ (117):

Φίλοι παρθένοι, φίλοι μοι·

πλησιάζατε, ἵκετεύει, ἐγὼ δεδεμένη (ἴσως δὲ καὶ φυλαττομένη ὑπὸ τινος φύλακος πρβ. Ἀριστ. Θεσμ. 1015—1017) δὲν δύναμαι νὰ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς. Ἡ σκληρὰ ὁμως Ἡχὼ ἐπαναλαμβάνουσα τὰς λέξεις τῆς δυστυχοῦς δεσμώτιδος

1 Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα παρέθηκα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅπως εὐρίσκονται διαρθρωμένα ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ συλλογῇ τοῦ Nauck, ἐν ᾗ σημειοῦνται καὶ αἱ λεπτομερέστεραι παραπομπαί. Κριτικὰς δὲ παρατηρήσεις περὶ τοῦ κειμένου ἔκρινα καλὸν ν' ἀναβάλω εἰς ἄλλοτε.

ἐμποδίζει αὐτὴν νὰ συννενοηθῇ· διὸ θρηνοῦσα ἵκετεύει αὐτὴν νὰ παύσῃ (118):

Προσαυδῶ σὲ τὰν ἐν ἄντροις,
ἀπόπαισον ἕασον Ἄ-
χοῖ με σὺν φίλαισιν
γούου πόθον λαβεῖν.

Ἐν τούτοις αἱ παρθένοι προσήγγισαν ἤδη· ἡ δὲ Ἀνδρομέδα ἀποτεινομένη πρὸς αὐτὰς (119)

Συνάλησον (φωνεῖ), ὡς ὁ κάμνιον
δακρύων μεταδοὺς ἔχει
κουφότητα μόχθων.

Ἐνταῦθα, ὡς εἰκάζω, ἡ Ἀνδρομέδα διηγεῖται ἐν συντόμῳ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς πρὸς τὰς παρθένας. Ὁ δὲ χορός τούτων ἐκπληκτικὸς ἐπὶ τῇ σκληρᾷ τύχῃ τῆς βραδυδαίμονος ἡρώιδος (120)

Ἄνοικτος (λέγει) δὲ τεκῶν σὲ τὴν
πολυπονωτάτην βροτῶν
μεθῆκεν Ἄδα πάτρας ὑπερθανεῖν.

Ναί, θὰ ἐξακολουθῇ ὁ χορός, δὲν ἔχει σπλάγγνα πατρικῆ ἐκεῖνος, στίς σὲ τὸ ἴδιον τέκνον ἀπεφάσισε νὰ ἐκθέσῃ βορὰν εἰς τὸ κῆτος (121),

Ἐκθεῖναι κῆτει φορβάν.

Ἡ Ἀνδρομέδα ἐν δυσὶ στροφῶσι, αἵτινες πιθανῶς ἀντιστοιχοῦσι πρὸς δύο ἄλλας στροφὰς τοῦ χοροῦ, περιγράφει συγκινητικώτατα τὴν δεινὴν αὐτῆς τύχην (122): «Βλέπεις; (λέγει), δὲν εἶμαι ἐν χοροῖς (ἐλαφρὸν πόδα κινουσα) οὐδὲ περικυκλοῦμαι ὑπὸ φίλων καὶ ὁμηλικῶν νεανίδων, ἀλλ' ἐν πυκνοῖς δεσμοῖς ἐμπεπλεγμένη πρόκειμαι βορὰ εἰς τὸ κῆτος. Ὅχι γαμήλιον παιχάνα ἔδουσαι, ἀλλὰ δέσμιον θρηνεῖτέ με, ὦ παρθένοι. Οἰκτρὰ οὐσα οἰκτρὰ ἔπαθον πάθη, ὦ τάλαινα ἐγὼ τάλαινα· πάθη δὲ ἐλεεῖνά, ἄνομα προσερχόμενα ὄχι ἀπὸ ξένων ἀλλ' ἀπὸ συγγενῶν, οὐς εἰς μάτην παρεκάλουν, ἐγείρουσα τὸν πολυδάκρυτον γόνον τοῦ Ἄδου». ¹ Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον: «Οἶμοι δαίμων ἄκαμπτε διὰ τὴν σκληρὰν μου μοῖραν, ὦ κατάρκτος ἐγὼ· τίς δὲν θὰ θρηνήσῃ τὴν τύχην μου, βλέπων ὅτι τὸ πάθος μου διὰ τὴν ἀφθονίαν τῶν κακῶν οὐδεὶς δύναται νὰ ζηλεύσῃ. Εἶθε με ὁ πυρφόρος τοῦ αἰθέρος ἀστὴρ ἐμὲ τὴν βάρβαρον νὰ κατακάσῃ· τὴν ἀθάνατον αὐτοῦ φλόγα νὰ βλέπω οὐδεμίαν πλέον τέρψιν αἰσθάνομαι, ἀφ' οὗ ἐκρεμάσθην οὕτως, ὥστε τεμνομένη τὸν λαμῶν ὑπ' ἀλγηδόνων ἀπεριγράπτων ν' ἀπέλθω ταχέως εἰς τὴν χώραν τῶν νεκρῶν».

1 Τοὺς τελευταίους στίχους καὶ ταύτης καὶ τῆς ἐπομένης στροφῆς λίαν ἐφαρμένους μετέφρασα ἢ μᾶλλον παρέφρασα ὅπως ἠδυνήθην. ² Ἐδοκίμασα καὶ ἄλλος Ἄντι τοῦ ἐν στ. 1040 φῶτα, ὅπερ κατὰ τὴν γνώμην μου εἶνε τοῦ Ἀριστοφάνους, ὑποθέτω ὅτι ὁ Ἑβριπίδης μετεπερίσθη ἄλλην λέξιν.

1029—1041 Ὀρέα; οὐ χοροῖσιν 1047—1055 Ἴδ' μοίρας ἄτεγκτε δαίμων·

οὐδ' ὕφ' ἡλικίῳ νεανίδων
— ἔσθη ἔχουσ',
ἀλλ' ἐν πυκνοῖς δεσμοῖσιν

[ἐμπτεπλεγμένη

κῆται—βορὰ πρόκειμαι·

γαμηλίῳ μὲν οὐ ζῶν
παιδῶν, δεσμῶν δέ,
γοᾶσθ' μ', ὦ γυναῖκες, ὡς
μέλεα μὲν πέπονθα μέλεος,
ὦ τάλας ἐγὼ τάλας, (1)

ἀπὸ δὲ συγγόνων τάλαν ἄνομα πάθεα

— λιτομένα,

πολυδάκρυτον Ἄδα γόνον φλέγου

[σα.

Ἐν ζ' θρηνεῖ ἡ Ἀνδρομέδα, μακρὰν φαίνεται ὁ Περσεύς, ὅστις μετὰ μακρὸν ἐναέριον πλοῦν φθάνει εἰς τὴν Αἰθιοπίαν καὶ κυρίως πλησίον τοῦ τόπου, ὅπου ἡ Ἀνδρομέδα ἦν προσδεδεμένη ἢ κρεμαμένη. Ἡ χώρα εἰς ἣν ἔφθασεν, εἶνε ἄγνωστος εἰς αὐτὸν, διὸ ἐπιφωνεῖ (123):

Ἦ θεοί, τίς ἐν γῆν βαρβάρων ἀφίγμεθα
ταχεῖ πεδίλῳ; διὰ μέσου γὰρ αἰθέρος
τέμνων κέλευθον πόδα τίθημι ὑπόπτερον.

• Μετ' ὀλίγον στρέφω περὶ τοῦ ὀρθοκλμοῦ καὶ ἐξετάζω τὴν ἄγνωστον γῆν παρατηρεῖ τὸν ὄχθον καὶ ἐπὶ τούτου παρθενικὴν τινα εἰκόνα, ἣν ἐκλαμβάνει ὡς ἄγαλμα σοφῆς χειρὸς (124):

Ἔα (λέγει), τίς ὄχθον τόνδ' ὄρω περίρρυτον
ἀφρῶ θαλάσσης; παρθένου τ' εἰκότινα
ἐξ αὐτομόρφων λαΐνων τυκισμάτων
σοφῆς ἄγαλμα χειρὸς.

Πλησιάζει ἐπὶ μάλλον ἵνα ἐξακριβώσῃ τὸ σοφῆς ἄγαλμα χειρὸς. Ἡ ἀπάτη ταχέως διαλύεται. Ὁ Περσεύς διακρίνει τρόφιμα πλησίον τῆς παρθένου (134):

Ὀρῶ δὲ πρὸς τῆς παρθένου θοινάματα.

Ἡ δὲ λυτὴ κόμη τῆς ἡρώιδος διακινουμένη ὑπὸ τῆς ἐλαφροῦς αὔρας τοῦ Ζεφύρου καὶ τὰ θερμὰ δάκρυα τὰ καταλειθόμενα κατὰ τῶν παρεῶν αὐτῆς (πρὸ Ὀβιδίου Μεταμορφ. IV, 673) οὐδεμίαν πλέον ἀμφιβολίαν ἐπιτρέπουσι. Τὰ βέλη τοῦ ἔρωτος διαπερῶσι ταχέως τὰ στήθη τοῦ ἥρωος, ὅστις ἐκπληκτος καὶ ἐνός παρατηρεῖ μετ' οἴκτου καὶ πόθου τὴν δεσμῶτιν παρθένον. Σύντομος διάλογος γίνεται (125)

Ἦ παρθέν' (ὁ Περσεύς λέγει) οἰκτεῖρω σε κρεμαμένην ὄρων.—

Σὺ δ' εἰ τίς (ἀποκρίνεται ἐκείνη ἐρυθριῶσα), ὅστις τοῦμόν φικτεῖρας πάθος; —

Περσεύς (ὑπολαμβάνει ὁ ἥρωος) πρὸς Ἄργος ναυστολῶν.

1 Τάρσενικὰ ἀντὶ τῶν θηλυκῶν, διότι, ὡς εἴπομεν ἄνωτέρω, τὴν Ἀνδρομέδαν ὑποκρίνεται ὁ Μνησίλοχος.

Ἐρωτήσαντος δ', ὡς εἰκάζω, καὶ τοῦ Περσέως τὸ ὄνομα αὐτῆς καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν εὑρίσκετο ἐκεῖ προσδεδεμένη, ἢ Ἀνδρομέδα τὴν ἀρχὴν σιωπῆς, τὸ μὲν ὑπὸ παρθενικῆς αἰδοῦς, τὸ δὲ καὶ συλλογιζομένη, ἂν ἔπρεπε ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τὸν ξένον οἰκείας συμφορᾶς (127):

Σιγῆς (παρατηρεῖ ὁ ἥρωος)· σιωπῆ δ' ἄπορος ἐρμηνεὺς λόγων.

Φανερώσασα δ' ἐπὶ τέλους τὸ ὄνομα καὶ διηγηθεῖσα τὰς τύχας αὐτῆς ἱκετεύει τὸν Περσέα νὰ λύσῃ αὐτὴν τῶν δεσμῶν (129):

Ἦ ξένη (λέγει), κατοικτεῖρόν με τὴν παναθλίαν,
λύσόν με δεσμῶν.

• Ὁ ἥρωος μετὰ προθυμίας λύσας αὐτὴν τῶν δεσμῶν (126)

Ἦ παρθέν' (ἔρωτᾷ αὐτήν), εἰ σώταίμ' σ', εἴσει μοι χάριν;

Ἡ Ἀνδρομέδα μετὰ γοργότητος ἀποκρινομένη (133)

Ἄγου δὲ μ', ὦ ξέν' (ὑπολαμβάνει), εἴτε πρόσπολον θέλεις
εἴτε ἄλοχον εἴτε ὁμιῶδ' . . .

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συνελθοῦσα, ὡς φαίνεται, καὶ ἀναλογιζομένη τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας δυσκολίας τοῦ ἐπιχειρήματος δυσπιστεῖ καὶ φοβεῖται, μήπως ὁ ξένος παρηγορῶν αὐτὴν ὑποβάλλει ματαίως ἐλπίδας. Τὰ δάκρυα ἄφθονα βέουσι ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῆς, ἱκετεύουσα δὲ λέγει πρὸς αὐτὸν (190)

Μή μοι προτείων ἐλπίδ' ἐξάγου δάκρυ.

Ὅχι, ἀπαντᾷ ὁ ἥρωος, καὶ τῶν ἀνελπίστων πολλὰ δύνανται νὰ γείνωσι:

Γένοιτο τᾶν πόλλ' ὦν δόκησις οὐκ ἔνι.

Πρὸς δὲ τὰς περαιτέρω παρατηρήσεις τῆς Ἀνδρομέδας παρακατιῶν ἔλεγεν ὁ Περσεύς, Μὴ φοβοῦ, ἐγὼ δὲν εἶμαι ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἐμπαιζέουσι τοὺς δυστυχοῦντας (128):

Τὰς συμφορὰς γὰρ τῶν κακῶς πεπραγῶτων
οὐπόποθ' ὕβρις' αὐτὸς ὄρωδῶν παθεῖν.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τὸ κῆτος, φαίνεται, πλησιάζει. Ὁ ἥρωος, ἀφ' οὗ καθήσυχασε τὴν ἔντρομον Ἀνδρομέδαν καὶ ὑπεσχέθη ὅτι οὐδέποτε ζῶν αὐτὰς θὰ καταλίπῃ αὐτὴν ἑαρὰν τοῦ κήτους, ταχέως ἀποχωρεῖ. Περιθεμελιμένος δὲ τὴν κυνῆν, ἥτις καθίστα αὐτὸν ἀόρατον, ὑποδεδεμένος τὰ πτερωτὰ τοῦ Ἑρμοῦ πέδιλα, ἔχων ἐν τῇ κιβίσει τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης καὶ φέρων τὸ ἀδαμάντινον ζιφος τὸ δρεπανοειδές, ἐτοιμάζεται νὰ ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸν φοβερὸν ἐχθρὸν, πρὸς (949)

Κῆτος θαλάζων ἐξ Ἀτλαντικῆς ἁλός.

Ἡ Ἀνδρομέδα πιθανῶς τρέμουσα καὶ ἀγωνιώσα καὶ συμπαλλομένη πρὸς ἐκάστην κίνησιν τοῦ μέλλοντος αὐτῆς σωτῆρος ἀναμένει περιδεῆς τὴν ἐκθασιν τῆς ὑπερκυρῶπου πάλης. Ὁ Περσεύς μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας, οὓς λεπτομερῶς διηγεῖται ὁ Ὀβίδιος, (Μεταμορφ IV, 706—735) κατώρθωσε νὰ καταπαλαί-

ση τὸ πελώριον κήτος. Πάντα δὲ ταῦτα γίνονται βεβαίως ὅπισθεν τῆς σκηνῆς. Κήρυξ δὲ τις πιθανῶς ἢ ἀγγελος παρελθὼν μετὰ τινα χρόνον διηγεῖται πῶς ὁ Περσεύς, ὁ (975) «πετόμενος ἱερὸν ἀνὰ Διὸς αἰθέρα γοργοφόνος», ἄλλοτε μὲν ὡς ὁ ἀετὸς τοῦ Διὸς καταπετόμενος πλήττει διὰ τοῦ ἀδαμαντίνου ξίφους τὰ νῶτα μεταξὺ τῶν λεπίδων καὶ τὰς πλευρὰς τοῦ τέρατος ὑποδύων τὸ ξίφος μέχρι τῆς λαβῆς, ἄλλοτε δὲ ἀνυψούμενος φεύγει αὐτὸς ταχύπτερος τοῦ θηρίου τὰ ἀπληστά δῆγματα· πῶς τὸ τέρας σκιρτῶν ὅτε μὲν ἐκπηδᾷ τῆς θαλάσσης, ὅτε δὲ βυθίζεται βάπτον τὰ κύματα διὰ τοῦ ἐρυθροῦ αἵματος ὅπερ ἐξεμᾶ· καὶ πῶς τέλος ὁ ἥρωας ἀποκεκμηκῶς προσερισθείς εἰς τινα βράχον κατεδάμασε τὸ κήτος, πληγὰς κατενεγκὼν ἐπανειλημμένως (πρὸς Ὀβίδιον, ἔνθ. ἀν.). Βεβαίως ἢ περιγραφῆ αὕτη τοῦ ἀγγέλου θὰ ἡμιλλᾷτο πρὸς τὴν περιφήμον ἐκείνην παρ' Ἰηπολύτῳ διήγησιν περὶ τοῦ ἀγρίου τέρατος, ὅπερ ἐπήνεγκε τὸν σπαρκατικὸν καὶ φοβερὸν ἐκείνον ὄλεθρον τοῦ σωφρονεστάτου καὶ ἀγνοτάτου τῶν ἠρώων (Ἰηπόλ. 1213).

Αὐτῷ δὲ σὺν κλύδωνι καὶ τρικυμίᾳ,
κῦμα' ἐξέθηκε ταῦρον ἄγριον τέρας,
οὐ πᾶσα μὲν χθὼν φθέγματος πληρουμένη
φρικῶδες ἀντεφθέγγετ', εἰσορῶσι δὲ
κρείσσον θέαμα δερμάτων ἐφαίνετο.

Ὁ Περσεύς μετὰ τὸν δεινὸν ἐκείνον ἀγῶνα κεκμηκῶς καὶ ἐξηντλημένος εἶχεν ἀνάγκην ἀναπαύσεως. Τοὺς κόπους αὐτοῦ ἀνακουφίζει κυρίως ἢ συναίσθησις ὅτι κατανικήσας τὸ τέρας καὶ ἐλευθερώσας τὴν δυστυχῆ δεσμῶτιν ἐπλησίαζεν εἰς τὸ τέρας τῶν πόνων αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅμως καὶ οἱ πρόσχωροι ποιμένες, οἵτινες προσέδραμον βεβαίως εἰς τὸν τόπον τῆς πάλης, ἐπιδαψιλεύουσιν εἰς τὸν ἥρωα καὶ τὴν ἠρωίδα πᾶσαν περιποίησιν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλοις προσφέρουσι τροφήν, γάλα καὶ οἶνον (135).

Πᾶς δὲ ποιμένων ἔρρει λεῶς,
ὁ μὲν γάλακτος κίσσινον φέρων σκύφος
πόνων ἀναφυκτῆρ', ὁ δ' ἀμπέλων γάνος.

Βεβαίως ἢ ταχύπτερος φήμη διεβίβασεν ἐν ἑραχυτάτῳ χρόνῳ τὴν εἰδησιν περὶ τῆς σωτηρίας τῆς Ἀνδρομέδας εἰς τὰν ἀνάκτορα τοῦ Κηφέως, τοῦ πατρὸς αὐτῆς. Μετὰ δὲ τινα χρόνον φθάνει πιθανῶς καὶ ὁ ἥρωας μετὰ τῆς ἠρωίδος. Γενικὴ εἶνε ἢ χαρὰ ἢ ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῆς Ἀνδρομέδας καὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τῶν ἀπὸ τοῦ κήτους συμφορῶν. Οἱ Αἰθίοπες εὐφραίνονται καὶ εὐωχοῦνται. Πρώτη δὲ φροντίς τοῦ Περσεύς, κατὰ τὸν Ὀβίδιον, εἶνε νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς θεοὺς προσφέρων θυσίας, θήλειαν βοῦν εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, μόσχον εἰς τὸν Ἑρμῆν καὶ ταῦρον εἰς τὸν Δία, τὸν πατέρα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τοῖς ἀνακτόροις ψάλλεται ὁ ὑμέναιος καὶ ἀντηχοῦσι χαρμύσυνα ἄσματα ὑπὸ τοῦς ἤχους τῶν μουσικῶν ὀργάνων. Ὁ γάμος τελεῖται· τὸ δὲ συμπόσιον ἄρχεται (136).

Οἱ κατ' οἶνον ἀμφὶ δαῖτα καὶ τράπεζαν.

Τρεῖς κινδύνωνται κριτῆρες, ὧν ὁ μὲν πρῶτος ἐλέγετο τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, ὁ δὲ δευτέρος τῶν Ἡρώων, ὁ δὲ τρίτος, ὁ καὶ τέλειος (137) καλούμενος, τοῦ σωτῆρος.

Ὁ Περσεύς μετὰ τῆς Ἀνδρομέδας εἶνε εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς εὐτυχίας (140).

Ὅσοι γὰρ (λέγει Ἰσως ὁ Περσεύς) εἰς ἔρωτα πίπτουσιν βροτῶν,
ἔσθλων ὅταν τύχῳσι τῶν ἐρωμένων,
οὐκ ἔσθ' ὅποιας λείπεται τόδ' ἠδονῆς.

Ἄλλ' ἢ εὐτυχία σπανίως, καὶ δὴ ἐν ταῖς τραγωδίαις, εἶνε διαρκῆς καὶ ἄμικτος κακῶν. Οἱ ἥρωες συχότατα ἐπιλανθάνονται τῆς ἐκτελέσεως θρησκευτικοῦ τινος καθήκοντος. Ἡ δὲ σθεναρά τε καὶ ἀρτίπος Ἄτη ταχέως τιμωρεῖ τὴν ὕβριν. Κατὰ δὲ τὸν Εὐριπίδην (*Ἀθήλων ἀποσπασμ.* 1027 Nauck),

Ὅταν δ' ἴδῃς πρὸς ὕψος ἠρμένον τινα
λαμπρῷ τε πλούτῳ καὶ γένει γαυρούμενον
ὄφρυν τε μείζῳ τῆς τύχης ἐπηρκότα,
τούτου ταχεῖαν νέμεσιν εὐθὺ προσδόκα.

Ὁ Περσεύς, ὡς εἰκάζω, ἐν τῇ εὐτυχίᾳ αὐτοῦ ἐλησημόνησε νὰ ἐξίλεώσῃ τὸν Ποσειδῶνα, ὃν εἶχε παροργίσῃ τὸ μὲν διὰ τὸν φόνον τῆς Μεδούσης, ἥτις πρὶν καταληφθῆ ὑπὸ τῆς ἐκδικήσεως τῆς Ἀθηνᾶς ἦτο ἢ καλλικομωιάτη πασσῶν γυναικῶν καὶ ἢ ἐρωμένη τοῦ Ποσειδῶνος· τὸ δὲ καὶ διὰ τὸν φόνον τοῦ κήτους. Δὲν ἤρκοον ταῦτα ἀλλ', ὡς εἰκάζω, προσέθηκε καὶ νέον τι ἀδίκημα φονεύσας Ἰσως ἀγαπητὸν τινα υἱὸν ἢ προστατευόμενον τοῦ Ποσειδῶνος, ἢ ἄλλο τι ἀδίκημα διαπράξας ἐν τῇ μάχῃ ἢν πιθανῶς συνῆψε πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ πρῶην μνηστῆρος (Ἀγήνορος ἢ Φινέως) ἢ τῶν μνηστήρων τῆς Ἀνδρομέδας. Διὰ τὸ νέον τοῦτο ἀδίκημα μετενόησε πικρῶς, ἀλλ' ἄργα πλέον· καὶ εἰς τοῦτο ἀναφέρεται ὁ στίχος (138)

Νεότης μ' ἐπῆρε καὶ σθένος τοῦ νοῦ πλέον.

καὶ ὁ ἕκτος τοῦ ἡμετέρου ἀποσπάσματος,

Ἐκεῖνος εἰ μὲν μείζον ἠδίκηκέ τι.

Ἡ ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνος εἶνε ἀκατάσχετος καὶ ἀδιάλλακτος· ἀπαιτεῖ ταχεῖαν τὴν ἐκδικήσιν. Ἡ δὲ ἐκδικήσις αὐτοῦ εἶνε φοβερά, ὡς πάντοτε. Ὁ Περσεύς ὑπὸ τῶν συμφορῶν κατακλυζόμενος προβλέπει τὴν ἐναντίαν τῆς τύχης ῥοπήν καὶ μετὰ θλίψεως ἀναφωνεῖ ἄλλοτε μὲν ὅτι τὸ μέλλον φοβίζει αὐτὸν, διότι τὸ ἐπερχόμενον κακὸν εἶνε μείζον τοῦ παρόντος πάθους (146):

Ἦπου τὸ μέλλον ἐκφοβεῖ καθ' ἡμέραν
ὡς τοῦ γε πάσχειν τοῦπιδὸν μείζον κακόν.

Ἄλλοτε δὲ παραπονεῖται ὅτι αἱ συμφοραὶ ἐπισκιάζουσι τὴν ἄλλην αὐτοῦ εὐτυχιάν (141):

Χρήμασιν γὰρ εὐτυχῶ·
ταῖς συμφοραῖς δ', ὡς ὄρεα, οὐκ εὐτυχῶ.

Ἡ καταστροφή δὲν ἀργεῖ νὰ συμπληρωθῆ καὶ νὰ ἐξαφανίσῃ οἰανδήποτε εὐτυχίαν αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ τῇ περιστάσει ταύτῃ λέγονται τὰ (149)

Οὐκ ἔστιν ὅστις εὐτυχῆς ἔφυ βροτῶν
ὄν μὴ τὸ θεῖον ὡς τὰ πολλὰ συνθέλει

Ἴσως δὲ ὁ χορὸς παρκτηρεῖ (150):

Τῆν τοι Δίκην λέγουσι παῖδ' εἶναι Διὸς
ἐγγύς τε ναίειν τῆς βροτῶν ἀμαρτίας.

Μετ' ὀλίγον δὲ φανερωτέρας γενομένης τῆς βαρείας συμφορᾶς τῆς ἐπιπεσοῦσης ἐπὶ τὸν Περσέα, ὁ χορὸς ἔθθεν μὲν ἐξάγει τὸ εὐμετάπτωτον καὶ ἀγχι-στροφον τῆς τύχης διὰ τῶν ἐξῆς (151):

Τὸ δαιμόνιον οὐχ ὀρέξ
ἔπη μοῖρα διεξέρχεται;
στρέφει δ' ἄλλους ἄλλοσ' εἰς ἀμέραν.

Ἐνθεν δὲ ἀντιπαράβλλει τὸν πρόφην ὄλθον καὶ λαμπρότητα τοῦ ἥρωος πρὸς τὴν νῦν δυστυχίαν καὶ ἀθλιότητα, αἵτινες ταχέως ἐπήλθον κατ' αὐτοῦ ὅπως πνεῦμα ἀνέμου (152):

Ὁ μὲν ὄλβιος ἦν, τὸ δ' ἀπέκρυψεν
θεὸς ἐκ 'κείνων τῶν ποτε λαμπρῶν·
νεύει βλοτος, νεύει δὲ τύχα
κατὰ πνεῦμ' ἀνέμων.

Ἐν τῇ μεταπτώσει ταύτῃ τῆς τύχης ἡ μόνη παρηγορία, ὁ μόνος ἀνεξάντλητος πλοῦτος τοῦ βαρυδαίμονος ἥρωος εἶνε ἡ πιστὴ αὐτοῦ Ἀνδρομέδα (153):

Τῶν γὰρ πλούτων ὄδ' ἄριστος (λέγει)
γενναῖον λέχος εὐρεῖν.

Καὶ εἶχε δίκαιον ὁ Περσεὺς νὰ λέγῃ τοῦτο περὶ τῆς Ἀνδρομέδας, ἥτις οὐδόλως ὑπολειπομένη αὐτοῦ κατὰ τὴν γενναιοφροσύνην προαιρεῖται ἀπ' εὐγνώμονος ψυχῆς νὰ συμμερίζηται καὶ τὰς νόσους καὶ τὰ δεινὰ καὶ οἰανδήποτε ἄλλην συμφορὰν τοῦ ἀγαπητοῦ αὐτῇ ἀνδρὸς καὶ νὰ εὐρίσκη ἡδονὴν ἐν τῇ συμμετοχῇ ταύτῃ (901):

Ἡδὺ δ' ἦν κακὸν τι πράξῃ, συσκυθρωπάζειν πόσει
ἄλοχον ἐν κοινῷ τε λύπης ἡδονῆς τ' ἔχειν μέρος...
σοὶ δ' ἔγωγε καὶ νοσοῦντι συννοσοῦσ' ἀνέξομαι
καὶ κακῶν τῶν σῶν ξυνοίσω, καὶδὲν ἔστί μοι πικρὸν.

Ἄλλ' ὁ Κηφεὺς πρὸ πολλοῦ μετανόησας ἐπὶ τῇ ἀποδοχῇ γαμβροῦ, ὅστις καὶ τὴν ἡρώϊδα θέλει νὰ ἀπαγάγῃ εἰς Ἄργος, σκέπτεται ν' ἀποσπάσῃ καὶ ἀφαιρέσῃ καὶ τὴν μόνην αὐτοῦ παρηγορίαν, τὴν μόνην ἐλπίδα. Ἰδιοτελής ὢν αὐτὸς δὲν ἀρέσκειται νὰ ἔχῃ γαμβρόν, ὃν θεωρεῖ τυχοδιώκτην καὶ ὑβριστὴν τῶν θεῶν, εἰς δὲ ἐπίμετρον τούτων καὶ ἠπορηκότα (143):

Χρυσὸν (λέγει) μάλιστα βούλομαι δόμοις ἔχειν·
καὶ δοῦλος ὢν γὰρ τίμιος πλουτῶν ἀνὴρ,
ἐλεύθερος δὲ χρεῖος ὢν οὐδὲν σθένει.

Ἡ εὐδαιμονία κατὰ τὸν Κηφεά συνίσταται εἰς τὸν χρυσόν,

Χρυσοῦ (λέγει) νόμιζε σαυτὸν οὐνεκ' εὐτυχεῖν.

Προῦν δὲ ἐξευτελίζει καὶ πρὸς οὐδὲν τίθεται τὰς ὑπηρεσίας τοῦ ἥρωος, περὶ ὧν οὐδὲ λόγος νὰ γίνηται θέλει. — Ἀπηλπισμένος ὁ Περσεὺς, βαρυθυμῶν καὶ ἀγνοῶν τί νὰ πράξῃ (144):

Αἰαί (ἀναφωνεῖ), τί δράσω; πρὸς τίνας στρεφθῶ λόγους;
ἀλλ' οὐκ ἂν ἐνδέξαιτο βάρβαρος φύσις.

Ὁ παρωργισμένος ἥρωος ἀνακρινθῆσκει θεβαίως ἐνταῦθα, ὅπως ἐν ὁμοίᾳ περιστάσει ἡ Μήδεια (ἐν στ. 465) τὰς ὑπηρεσίας ἄς προσήνεγκεν εἰς αὐτὸν, καὶ τὰς ἄλλας αὐτοῦ ἀνδραγαθίας. Ὀνειδίζει αὐτὸν διὰ τὴν ἀγνωμοσύνην καὶ ἀπιστίαν πρὸς ἄνδρα εὐεργέτην, ἀντιπαράβλλει τὴν ἰδίαν γενναιοφροσύνην πρὸς τὴν ἰδιοτέλειαν ἐκείνου (Ἀδ. ἀποσπ. 1051):

Εἰ τοῖς ἐν οἴκῳ (παρατηρεῖ) χρήμασιν λελεῖμμεθα,
ἡ δ' εὐγένεια καὶ τὸ γενναῖον μένει.

Καὶ αὖθις (1054):

Χρυσοῦ σε πλήθει, τούσδε δ' οὐ χαίρειν χρεῶν;
σκαῖον τὸ πλουτεῖν κἄλλο μὴδὲν εἰδέναι.

Ὅσον δὲ διὰ τὴν εὐκλειαν λέγει, δι' ἣν μὲ ὄνειδίζεις, ταύτην ἐγὼ ἀπέκτησα διὰ πλείστων πόνων (147):

Εὐκλειαν ἔλαβον οὐκ ἄνευ πολλῶν πόνων.

Ὁ χορὸς οἰκτεῖρων τὸν Περσέα καὶ συμπαθῶν πρὸς αὐτὸν (148),

Ἦ τλήμων (λέγει), ὡς σοὶ τὰς τύχας μὲν ἀσθενεῖς
ἔδωχ' ὁ δαίμων, μέγα φρονοῦσι δ' οἱ λόγοι.

Ὁ ἥρωος εὐρίσκειται εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς δυστυχίας. Ἡ μόνη αὐτοῦ ἐλπίς, ὑπὲρ ἧς τόσα ἔπαθεν, ὅσον οὐπω ἀποσπᾶται. Ἡ ἐρῶσα ἀποχωρίζεται τοῦ ἐρῶντος. Πολλὰς ὑπέμεινε δυστυχίας ὁ βαρυσύμφορος Περσεὺς, ἀλλ' ἡ τελευταία αὐτῆ, ἡ ἐπαπειληθεῖσα, εἶνε δι' αὐτὸν ἡ ὀδυνηροτάτη πασῶν. Ἐν τοιαύτῃ τινὶ καταστάσει εὐρισκόμενος ἀγνοεῖ τί νὰ πράξῃ· ἄλλοτε αἰτιᾶται ἑαυτὸν, ἄλλοτε τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἄλλοτε τοὺς θεοὺς· τὴν ἀπελπισίαν αὐτοῦ ἐκφράζει ἐν μονωδίᾳ πλήρει πάθους, ἐν ἣ τέλος καταρᾶται τὸν ἀδικον Ἔρωτα, ὅστις τρώσας δύο εὐγενεῖς καρδίας δὲν συνεκπονεῖ αὐταῖς, ἀλλ' ἐγκαταλείπει (132):

Σὺ δ' ὦ τύραννε (λέγει) θεῶν τε κἀνθρώπων Ἔρωε,
ἡ μὴ δίδασκε τὰ καλὰ φαίνεσθαι καλὰ,
ἡ τοῖς ἐρῶσιν εὐτυχῶς συνεκπῶναι,
μοχθοῦσαι μόχθους, ὧν σὺ δημιουργὸς εἶ.
Καὶ ταῦτα μὲν δρῶν τίμιος θεὸς ἔσει·
μὴ δρῶν δ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διδάσκεσθαι φιλεῖν
ἐφαيرهθῆσει χάριτας αἰς τιμῶσι σε.

Εἰς τὴν μονωδίαν ταύτην, ἧς δυστυχῶς μόνον τὸ λείψανον τοῦτο διεσώθη,

ἀναφέρεται εἰκάζω καὶ ἡ παρ' Ἀθηναίων εἰδήσις (XII, σ. 537 d), «ὅτι ἐν τῷ τελευταίῳ δειπνῶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἐπεισάδιόν τι μνημονεύσας ἐκ τῆς Εὐριπίδου Ἀνδρομέδας ἠγωνίσαστο». Τὰς ἐν τῇ μονοδίᾳ ταύτῃ κατὰ τοῦ Ἔρωτος αἰτιάσεις συμπεριζόμενος ὁ χορὸς, ἐξαίρει καὶ αὐτὸς τὸ δεινὸν τοῦ Ἔρωτος κράτος καὶ τὸ ἄπιστον αὐτοῦ (139) [Δεσπότην] :

Ἔρωτα δεινὸν ἔχομεν· ἐκ δὲ τῶν λόγων
ἐλοῦ τὰ βέλτισθ', ὡς ἄπιστον ἔστ' ἔρωτος
κάν τῷ κρατίστῳ τῶν φρενῶν ἄρχειν φιλεῖ.

Τὰ πράγματα, καθ' ὅσον προβαίνουσι, δεινοῦνται. Ὁ πατὴρ παροργισθεὶς ἔτι μᾶλλον διὰ τοὺς πικροὺς λόγους τοῦ Περσέως καὶ οὐδὲν ἔνοων ν' ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, παραλαμβάνει, ὡς φαίνεται, τὴν Ἀνδρομέδαν καὶ ἐπιβάλλει εἰς αὐτὴν νὰ μὴ ἔχῃ μηδεμίαν σχέσιν πρὸς τὸν Περσέα, διότι τὰ τέκνα αὐτῆς θὰ εἶνε νόθα δι' αὐτὸν (142)·

Ἐγὼ δὲ (λέγει) παῖδας οὐ σ' εἴω νόθους λαβεῖν·
τῶν γνησίων γὰρ οὐδὲν ὄντες ἐνδεδίς
νόμῳ νοσοῦσιν· ὅ σε φυλάξασθαι χρεῶν.

Εἰς μάτην ἀγωνίζεται ἡ Ἀνδρομέδα νὰ μεταπείσῃ τὸν ἀκαμπτον αὐτῆς πατέρα, εἰς μάτην συνεκπονεῖ τῷ ἥρωϊ πρὸς μεγίστην δυσἀρέσκειαν τοῦ σκληροῦ πατρὸς. Δὲν θέλω, ἀντιπαρῆρατῆρ ἐκεῖνος, νὰ ἔχω γαμβρὸν ἄνθρωπον ὑβριστὴν καὶ δὴ πτωχόν· δὲν θέλω ἡ θυγάτηρ μου μετὰ τοιοῦτου ἀνδρὸς νὰ διέρχεται τὸν βίον ἐν λύπῃ καὶ στενοχωρίᾳ. Ἔχω, ἐπιφέρει, ἄλλον ἄνδρα πλουσιώτερον καὶ εὐδαιμονέστερον νὰ σοὶ δώσω, ὃν καλῶς κρίνουσα δὲν θὰ διστάσῃς ν' ἀποδεχθῆς. Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια εἶπεν ὁ Κηφεὺς ἐναντίον τοῦ γαμβροῦ· ἀλλ' αἱ κύρια κατηγορίαι, περὶ ἧς περιστρέφεται ὁλος ὁ λόγος αὐτοῦ εἶνε δύο, α) ὅτι ὁ Περσεὺς διέπραξε μέγα τι ἀδίκημα, καὶ β) ὅτι περιῆλθεν εἰς ἀπορίαν. Πάντα τὰ μέχρι τοῦδε ἐξετασθέντα ἀποσπάσματα εἶνε λείψανα ἠκρωτηριασμένα, ἐξ ὧν μόνον ἀτελεστάτην καὶ ἀμυδροτάτην ἰδέαν δυνάμεθα, νὰ συλλάβωμεν περὶ τῆς ἐντυπώσεως ἣν ἐνεποίησεν ἡ τραγωδία, καὶ ὧν ἡ συναρμογὴ εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀμφίβολος. Καθαρωτέρην ἔνοιαν θέλομεν συλλάβῃ ἐκ τῆς ἀπαντήσεως τῆς Ἀνδρομέδας διασωθείσης ἐν ἀποσπάσματι πλήρει καθ' ἑαυτὸ καὶ ἀρτίῳ. Ἄν δὲ ὁ Περσεὺς μετὰ δικαίας ἀναγκτήσεως ἀπαντήσας εἰς τὰς ἀδίκους αἰτιάσεις καὶ κατηγορίας τοῦ Κηφέως ἐδείνωσε τὴν θέσιν, ἡ Ἀνδρομέδα ἔχει ἐπιχειρήματα ἥρεμα μὲν καὶ ἥπια, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἀξιοπρεπῆ, σεμνὰ καὶ σύγκλητικὰ. Ὁ λόγος αὐτῆς ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν εἶνε ῥητορικὸς ἅμα δὲ φιλοσοφικὸς καὶ ποιητικὸς. Ἐν μικρῷ συνενοῖ πάσας τὰς ἀρετὰς τοῦ τε πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου.

«ὦ πάτερ (λέγει), ὦφειλες μὲν οὐ; ἐγὼ λόγους θὰ εἴπω, τούτους σὺ νὰ λέγῃς· διότι ἀρμόζει νὰ σκέπτησαι σὺ μᾶλλον ἢ ἐγὼ καὶ νὰ λέγῃς ὅπου εἶνε ἀνάγκη. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν πράττεις τοῦτο, ὑπολείπεται νομίζω ἐγὼ ἐξ

ἀνάγκης αὐτὴ νὰ ἐκθέσω τὰ δίκαια τοῦλάχιστον (πρὸς Ἀδ. ἀποσπ. 1024).

Ἐκεῖνος ἂν διέπραξε μετὶ ζῶντι ἀδίκημα, ἐγὼ δὲ εἶμαι ἀρμόδια νὰ τιμωρήσω αὐτὸν διὰ τοῦτο· ἐάν δὲ ἤμαρτεν εἰς ἐμὲ, ἔπρεπε νὰ τὸ αἰσθανθῶ. Ἄλλ' ἀγνοῶ ἴσως ἐξ ἀφροσύνης ἐγὼ τοῦτο, δὲν ἀντιλέγω· ἂν ὅμως ἐξ ἀφροσύνης ἡ γυνὴ δὲν δύναται νὰ κρίνῃ τὰ ἄλλα, περὶ τῶν ἑαυτῆς τοῦλάχιστον πραγμάτων ἴσως δύναται νὰ κρίνῃ κάλλιον παντὸς ἄλλου. Ἄλλ' ἄς ὑποθέσω ὅτι ἤμαρτεν ὁ ἀνὴρ μου· τοῦτο τί ἀδικεῖ ἐμὲ, λέγε. Ὁ μεταξὺ τῶν συζύγων κείμενος νόμος ἐπιβάλλει εἰς μὲν τὸν ἄνδρα νὰ στέργῃ πάντοτε ἣν ἔχει μέχρι τέλους· εἰς δὲ τὴν γυναῖκα ὅσα ἀρέσκωσιν εἰς τὸν ἄνδρα ταῦτα νὰ πράττῃ. Καὶ ἐκεῖνος μὲν ἐδείχθη πρὸς ἐμὲ τοιοῦτος οἶον ἡζίου αὐτόν· ἐγὼ δὲ ἀρέσκομαι εἰς πάντα εἰς ὅσα καὶ ἐκεῖνος.

Ἄλλὰ πρὸς ἐμὲ μὲν εἶνε χρηστὸς, ἠπόρησεν ὅμως· σὺ δὲ ἐκδίδεις με νῦν, ὡς λέγεις, εἰς ἄνδρα πλούσιον, ἵνα μὴ διέρχωμαι τὸν βίον λυπούμενη. Καὶ ποῦ εἶνε τοσαῦτα χρήματα, ὦ πάτερ, ἅπερ ὑπάρχοντά μοι δύναται νὰ μὲ εὐφράνωσι μᾶλλον τοῦ ἀνδρὸς μου (πρὸς Ἀδ. ἀποσπ. 1047); ἢ πῶς εἶνε δίκαιον ἢ ἔντιμον τῶν μὲν ἀγαθῶν ὧν εἶχεν ἐκεῖνος ἐγὼ νὰ λάβω τὸ μέρος μου, τῆς δ' ἀπορίας καὶ δυστυχίας αὐτοῦ ἐγὼ νὰ μὴ λάβω μέρος κοινόν;

Ἄλλ' ἄς ἐξετάσωμεν (ἐξακολουθεῖ), ἂν ὁ νῦν με μέλλον νὰ λάβῃ ἄνθρωπος (ὃ μὴ γένοιτο, Ζεῦ φίλε, οὐδὲ θὰ γείνη ποτέ, ἐφ' ὅσον ἐγὼ αἰσθάνομαι ἐν ἐμαυτῇ θέλησιν καὶ δύναμιν), ἂν οὗτος πάλιν ἀπολέσῃ τὴν περιουσίαν του, θὰ μὲ δώσῃς εἰς ἄλλον ἄνδρα; καὶ ἂν πάλιν ἐκεῖνος πάθῃ τὸ αὐτὸ, θὰ μὲ ἐκδώσῃς εἰς ἄλλον; Ποσάκις, πάτερ, θὰ ἐπαναλαμβάνῃς τὰ πειράματα ταῦτα τῆς τύχης ἐν τῷ ἐμῷ βίῳ (πρὸς βλάβην μου); Ὅτε ἤμην ἐγὼ κόρη, τότε ὦφειλες νὰ ζητῆς δι' ἐμὲ τὸν κατάλληλον ἄνδρα· σὺ τότε εἶχες τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς. Ἀφ' οὗ ὅμως ἄπαξ μὲ ἔδωκας, ἤδη εἶνε ἐμὸν δικαίωμα πάτερ νὰ σκέπτομαι περὶ τούτου· φυσικῶς τῷ λόγῳ, διότι φοβοῦμαι μήπως κατὰ τὴν ἀπαίτησίν σου καλῶς κρίνασκ τὸν ἴδιον ἐμαυτῆς βλάβῃ βίον.

Ταῦτα εἶνε (λέγει ἐν τῷ ἐπιλόγῳ) ὅσα εἶχον νὰ εἴπω· ὥστε μὴ με πρὸς τῆς Ἐστίας, μὴ με ἀποστερήσῃς ἄνδρὸς, μεθ' οὗ συνήνωσας· χάρις δίκαια καὶ φιλόφρωνος πάτερ εἶν' αὕτη ἣν σε ζητῶ. Εἰ δὲ μὴ σὺ μὲν διὰ τῆς βίας θὰ πράξῃς ὅσα ἐπιθυμεῖς· τὴν δ' ἐμὴν ἐγὼ τύχην θὰ προσπαθήσω νὰ φέρω ὅπως πρέπει ἄνευ αἰσχύνης».

Ἀνεγνωρίσατε βεβαίως ὅτι τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο εἶνε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος, τὸ ἀνευρεθὲν πρὸ τίνος χρόνου ἐν Παρισίοις. Τούτου τὴν μετάφρασιν παρέθηκα ἡμῖν ἀνωτέρω, ἂν καὶ πρῶτος ἐγὼ συναισθάνομαι πόσον ἀσθενὴς ἀπήχησις τοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ ἀναγνωσθέντος ἡμῖν πρωτοτύπου εἶνε ἡ μετάφρασις αὕτη. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἐν μικρῷ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς λόγον ῥητορικὸν τεχνικώτατα πεποιημένον. Τίς δὲν ἀναγνωρίζει ἐν αὐτῷ τὴν Ἀττικὴν στωμυλίαν, τοῦ στόματος τὸ στρογγύλον, ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ πολεμιώτατος Ἀριστοφάνης ἐζήλωσεν;—Οἱ στίχοι ῥέουσι εὐκόλως καὶ φυσικῶς· ἡ δὲ ῥητορικὴ

θέσις τῶν λέξεων εἶνε τοιαύτη, ὥστε ἀμφιβάλλω ἂν ὁ ἐλεύθερος καὶ οὐδενὶ δεσμῷ συνεχόμενος πεζογράφος λύων τὸ μέτρον ἠδύνατο νὰ εὕρῃ καλλιτέραν.—Τὸ προοίμιον εἶνε σεμνὸν καὶ ἀρμοδιώτατον πρὸς τὴν περίστασιν. Ἐν αὐτῷ ἡ ἠρώτις ὑποδεικνύει ἐκπληξίν τινα, ὅτι ὁ πατήρ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ πάθους ἀποτυφλούμενος ἐξαίρει μόνον τὰ ἄδικα τοῦ νῦν δυστυχοῦντος γαμβροῦ, δὲν θέλει δὲ νὰ ἐξετάσῃ οὔτε τὰς ἄλλας αὐτοῦ ἀρετὰς οὔτε τὸν ἔρωτα, ὃν ἡ εὐγενὴς γυνὴ ἔχει πρὸς τὸν χρηστὸν μὲν καὶ γενναῖον, ἀλλ' ἀναξιοπαθοῦντα ἄνδρα αὐτῆς. Τὸν κυρίως λόγον διαιρεῖ εἰς δύο μέρη, ὧν ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξελέγγει μετὰ πολλῆς πειθοῦς καὶ δι' ἰσχυρῶν ἐπιχειρημάτων τὰς ὑποθετικὰς κατηγορίας τοῦ πατρὸς αὐτῆς κατὰ τοῦ Περσέως. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἀποδεικνύει ἀφ' ἐνὸς μὲν πόσον ἤθελεν ἀδικήσῃ αὐτὴν ὁ πατήρ ἐκδίδων εἰς ἄλλον ἄνδρα, ἀφ' ἐτέρου δὲ παρατηρεῖ ὅτι ἂν ὁ πατήρ εἶχε δικαίωμα νὰ ἐκδώσῃ αὐτὴν ὅτε ἦτο κόρη εἰς τὸν ἄνδρα ὃν ἤθελε· τὸ δικαίωμα τοῦτο νῦν ὅτε εἶνε γυνὴ δὲν ἰσχύει πλέον. Ἐν δὲ τῷ ἐπιλόγῳ εὐγενὴς πάντοτε καὶ ὑπερήφανος καὶ ἀξιοπρεπὴς, ἀμα δὲ συγκεκινημένη οὕτως, ὥστε νὰ μεταδώσῃ τὴν συγκίνησιν αὐτῆς καὶ εἰς τοὺς θεατὰς, παρακαλεῖ τὸν πατέρα νὰ μὴ ἀποστερήσῃ τοῦ ἀνδρὸς ὃν ἀγαπᾷ.

Ἄλλὰ ποῖον ἀρχὴ γε ἦτο τὸ ἀποτελεσμα τοῦ ἀρμοδιωτάτου εἰς τὴν περίστασιν τούτου λόγου; Δυστυχῶς ἐνταῦθα οὔτε ἀπόσπασμά τι ὑπάρχει οὔτε ἄλλο τι δεδομένον· ἡ δὲ παράδοσις οὐδὲν ἄλλο λέγει ἢ ὅτι ἡ Ἀνδρομέδα ἠκολούθησε τὸν Περσέα εἰς Ἄργος. Ἀλλὰ πῶς ἐπῆλθε τὸ ἀποτελεσμα τοῦτο ἐν τῷ δράματι; Καθ' ἃ εἰκάξω ὁ πατήρ δὲν ἐκάμφθη οὔτε ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων οὔτε ἐκ τῶν παρακλήσεων τῆς Ἀνδρομέδας. Ἡ συνδιαλλαγή εἶνε πάντοτε δυσκολωτάτη. Ὁ πατήρ ἐπιμένει, ὡς πιστεύω, νὰ πράξῃ διὰ τῆς βίας, ὅτι δὲν κατώρθωσε διὰ τῆς πειθοῦς. Ὁ δὲ Περσεὺς δὲν γνωρίζω ἂν δύναται πλέον καταφυγὼν εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης ν' ἀπολιθώσῃ πάντας τοὺς ἐναντιουμένους αὐτῷ. Τὰ πράγματα προελθόντα εἰς τὸ ἀκράτατον σημεῖον οὕτω περιεπλάκησαν, ὥστε ὁ Γόρδιος οὗτος δεσμὸς δὲν λύεται ἀλλὰ κόπτεται. Ὁ Εὐριπίδης κατὰ τὴν παράδοσιν ἐν ταῖς τελευταίαις μάξις τραγωδίαις περιέπλεκε καὶ ἐδεινύει τὰ πράγματα οὕτως, ὥστε οὐδεμιᾶς διεξόδου ὑπαρχούσης μετεχειρίζετο κατὰ κέρον τὸν ἐκ μηχανῆς θεὸν, δι' οὗ δὲν διέλυεν, ἀλλ' ἔκοπτε τὰς περιπλοκάς (ἴδ. Μυλλέρου ἰστ. ἑλλ. φιλ. σ. 162, II). Πιστεύω λοιπὸν ὅτι ὅπως ἐν τόσαις ἄλλαις τραγωδίαις, οὕτω καὶ ἐνταῦθα παρεισάγεται ὁ ἐκ μηχανῆς θεός, οἷον Ἀθηναίαις, κελεύων τὸν μὲν Κηφέα ν' ἀφήσῃ τὴν Ἀνδρομέδα ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Περσέα εἰς Ἄργος, διότι αὕτη ἡ λύσις εἶνε πεπωμένη ὑπὸ τῶν ἀθανάτων θεῶν, τὸν δὲ Περσέα συμβουλεύων νὰ ἐξιλεύσῃ τὸν Ποσειδῶνα καὶ νὰ ἐνθυμητῆται πάντοτε ὅτι εἶνε ὑπὸ τὸ κράτος τῶν θεῶν. Ἴσως δὲ ὁ χορὸς ἐξερχόμενος ἐπέειπε τοὺς συνήθεις ἐκείνους ἀναπαίστους:

Πολλῶν ταμίαις Ζεὺς ἐν Ὀλύμπῳ,
πολλὰ δ' ἀέλπτως κραίνουσι θεοί·
καὶ τὰ δοκηθέντ' οὐκ ἐτελέσθη,
τῶν δ' ἀδοκῆτων πόρον ἠῦρε θεός.
Τοιόνδ' ἀπέβη τόδε πρᾶγμα.

Τοιαύτη εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ Ἀνδρομέδα τοῦ Εὐριπίδου. Ἄν παρέστησα αὐτὴν ὡχρὰν καὶ ἀσθενῆ, τὸν δὲ Περσέα ὡχρότερον τοῦ δέοντος, τοῦτο ἀποδοτέον μὲν καὶ εἰς τὰ πενιχρά καὶ ἀτελῆ ἀποσπάσματα καὶ δεδομένα, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐμὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀπειρίαν. Τοῦτο δὲν λέγω ἐκ μετριοπροσύνης θηρευούσης ἔπαινον, ἀλλ' ὑφ' ἧς ἔχω ἐγὼ συνειδητέως τοῦ πράγματός. Ἀναπλάσατε διὰ τῆς φαντασίας, ὅσοι ἐξ ὑμῶν ἐτύχετε ποιητικωτέρας φύσεως, καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς τραγωδίας ἔχοντες ὡς ὑπόδειγμα τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπόσπασμα, καὶ τότε θέλετε κατανοήσῃ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὴν δικαιοσύνην τῶν ἀρχαίων κρινόντων τὴν Ἀνδρομέδα ὡς μίαν τῶν καλλίστων τραγωδιῶν.—Οὐχ ἤττον ἐν τῇ ἀνωτέρῳ συγκολληθεὶς καὶ συνκρημογῆ οὐδὲν τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων παρέλειπον, ἂν καὶ πολλὰ αὐτῶν εἶνε τοιαῦτα, ὥστε δύνανται νὰ λεχθῶσι καὶ κατὰ ταύτην καὶ κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν ἢ δυσκόλως συναρμόζονται. Δύο δὲ μόνον, οἷον τὸ ὑπ' ἀριθ. 154:

Τὸ ζῆν ἀφέντες τὸ κατὰ γῆν τιμῶσί σου·
κενόν γ' ὅταν γὰρ ζῆ τις, εὐτυχεῖ Κρέον.

ὅπερ προφανῶς ἀνήκει εἰς τὴν Ἀντιγόνην, καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 145:

Μὴ τὸν ἐμὸν οἶκει νοῦν· ἐγὼ γὰρ ἀρκέσω.

ὅπερ δὲν γνωρίζω εἰς ποῖαν μᾶλλον περίστασιν ἀρμόζει· τὰ δύο, λέγω, ταῦτα δὲν ἠδυνήθη νὰ συναρμολογήσω. Τὰ λείψανα ταῦτα εἶνε διάφορα τὴν ἀξίαν· ἐνταῦθα μὲν παρατηρεῖ τις πολυτελὲς καὶ λαμπρὸν κιονόκρανον· ἐκεῖ δὲ λίθον οὕτω περιεφθαρμένον, ὥστε δὲν γνωρίζει τις ποῦ καὶ πῶς νὰ συγκολληθῇ αὐτόν. Ἄλλ' ὅμως καὶ ταῦτα καὶ ἐκεῖνα εἶνε ὀλίγα συντρίμματα ἀπολωλὸτος μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομήματος· ἂν δὲ νῦν ἀντὶ τοῦ λαμπροῦ τούτου μεγάρου ἀναπαρίσταται ὑμῖν καλύβη πενιχρά, εὐχομαι ὅπως νέος τις Εὐριπίδης, φιλόσοφος τε καὶ φιλόλογος καὶ ποιητῆς ὅπως καὶ ἐκεῖνος, ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν ποιητῶν ἀναφανείς, ἀποδώσῃ τὴν προσήκουσαν θέσιν εἰς τὴν δεσμῶτιν Ἀνδρομέδα.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ.

ΤΟ ΗΦΑΙΣΤΕΙΟΝ ΑΡΓΑΙΟΣ

Ἠγγέλη ἐπ' ἐσχάτων ὅτι τὸ παρὰ τὴν Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας ὄρος ἠφαιστείου καταγωγῆς ὁ Ἄργαϊος, ἤρξατο καὶ πάλιν ἀναπέμπον ἐκ διαλειμμάτων καπνὸν καὶ φλόγας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νέου ἔτους.

Ὁ Ἄργαϊος ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς τὸ ὑψηλότεον πάντων τῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὄρεων ὡς ἱστορεῖ Ὁ Στράβων (ΙΒ', 538), «ἀνέκλειπτον χιόνι τὴν ἀκρόρειαν ἔχον». Οἱ δὲ εἰς αὐτὸ ἀναβαίνοντες, τινὲς ὀλίγοι ἕνεκα τοῦ δυσπροσίτου, κατώπτειον ἐκ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ ἐν εὐδία ἀμφοτέρω τὰ πελάγη καὶ τὸν Εὐξείνιον καὶ τὴν Θάλασσαν τῆς Κύπρου. Κατὰ δὲ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἔκειτο ἡ Καισάρεια ἢ πρὸς τῷ Ἄργαϊῳ, ἣτις καὶ Εὐτέβεια καὶ Μάζακα ἐκαλεῖτο.

Ἡ ἠφαιστειώδης κατάστασις τοῦ ὄρους Ἄργαίου ἦν γνωστὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Καὶ ἔχομεν μὲν σαφῆ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, λέγοντος (ἐνθ' ἀνωτέρω) «Καὶ τὰ κύκλω δὲ χωρία ἔχει τελείως ἄφορα καὶ ἀγεώρητα, καίπερ ὄντα πεδινά· ἀλλ' ἔστιν ἀμμώδη καὶ ὑπόπετρα· μικρὸν δ' ἔτι προῖοσι καὶ πυρίληπτα πεδία, καὶ μεστὰ βόθρων πυρὸς ἐπὶ σταδίους πολλοὺς ὥστε πόρρωθεν ἢ κομιδῇ τῶν ἐπιτηδείων. Καὶ τὸ δοκοῦν δὲ πλεονέκτημα παρακείμενον ἔχει κίνδυνον· ἀξύλου γὰρ ὑπαρχούσης σχεδὸν τι ἀπάσης τῆς Καππαδοκίας, ὁ Ἄργαϊος ἔχει περικείμενον δρυμόν, ὥστε ἐγγύθεν ὁ ξυλισμὸς πάρεστιν· ἀλλ' οἱ ὑποκείμενοι τῷ δρυμῷ τόποι, καὶ αὐτοὶ πολλαχοῦ πυρὰ ἔχουσι· ἅμα δὲ καὶ ὑφυδροὶ εἰσι ψυχρῶ ὕδατι, οὔτε τοῦ πυρὸς οὔτε τοῦ ὕδατος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἐκκύπτοντος, ὥστε καὶ ποτὶ τὴν πλείστην. Ἔστι δ' ὅπου καὶ ἐλῶδές ἐστι τὸ ἔδαφος καὶ νύκτωρ ἐξάπτονται φλόγες ἀπ' αὐτοῦ. Οἱ μὲν οὖν ἔμπειροι φυλαττόμενοι τὸν ξυλισμὸν ποιοῦνται, τοῖς δὲ πολλοῖς κίνδυνός ἐστι καὶ μάλιστα τοῖς κτήνεσιν ἐμπίπτουσιν εἰς ἀδήλους βόθρους πυρὸς».

Ἀλλὰ καὶ ἄλλην ἔχομεν ἀψευδῆ μαρτυρίαν, σαφεστάτην δὲ ταύτην, ἣς οὐδεὶς τῶν περιηγητῶν τῶν γραψάντων περὶ Ἄργαίου ποιεῖται μνείαν. Ἡ μαρτυρία δ' αὕτη εἶναι τὰ νομίμματα τῆς πόλεως Καισαρείας. Ἐν τοῖς πλείοσι τούτων ἐν τῷ ὀπισθεν ὑπάρχει κεχαραγμένον τὸ ὄρος, ὅπερ πολλάκις παρίσταται ἐξερευγόμενον φλόγας καὶ καπνόν. Ἀπεικόνισμα ἐνὸς τῶν νομισμάτων τούτων, κοπέντος ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Σευήρου Ἀλεξάνδρου παρατίθημι ἀμέσως κατωτέρω.

ΑΥ Κ ΣΕΟΥΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡ. Προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς δεξιὰ.

Ὁπ. ΜΗΤΡΟΗ ΚΑΙΣ ΕΤ Σ'. Ὁ Ἄργαϊος ἐκβάλλοντα φλόγας. Χαλ. 7.

Τὸ ἠφαιστειοῦ τοῦ ὄρους Ἄργαίου ὑπῆρξε βεβαίως τὸ κέντρον ἐκρήξεων ἐπανειλημμένων, διότι ὁ περίξ τόπος φαίνεται ὅλως ἠφαιστειώδης. Καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων δὲ χρόνων ἀναφέρεται ὅτι τὰ ἔλη τὰ περὶ τὴν πόλιν Καισάρειαν εἰσι πυρίληπτα (Στράβων ΙΒ', 538 § 9).

Ὁ μέγας κῶνος τοῦ Ἄργαίου ὑψοῦται σήμερον κανονικὸς, ἡ δὲ κορυφὴ αὐτοῦ σύγκειται ἐκ τραχυτῶν, βασανιτῶν (basaltes) καὶ ἀρχαίων πυριγενῶν πετρωμάτων, ἀνὰ δὲ τὰς κλιτύας αὐτοῦ ὑπάρχουσι πλείστοι λόφοι οἵτινες καὶ αὐτοὶ εἰσι δευτερεύοντα ἠφαιστεια σχηματισθέντα ὅτε ὁ συντελεσθεὶς ἤδη μέγας κῶνος πικρενάλλε προσκόμματα ἕνεκα τοῦ ὕψους εἰς τὴν ἐκ τῆς κορυφῆς ἐκροὴν τῆς λάβας. Ἐκ τῶν δευτερευόντων δὲ τούτων ἠφαιστειῶν δύο ἀπετέλεσαν ἀληθῆ ὄρη τὰ καλούμενα Ἄλῃ δάγ καὶ Ἰλάν δάγ.

Ἐν τούτοις καὶ παρὰ τὴν ἠφαιστειώδη ταύτην κατάστασιν τοῦ ὄρους ἐκ τῆς ἱστορίας δὲν γινώσκωμεν καταστροφὰς ὡς τὰς τοῦ Βεσουβίου προξενηθείσας εἰς τὴν περίξ χώραν. Σεισμοὶ ὅμως συχνὰ ἐπανελήφθησαν καὶ ὁ τελευταῖος ὁ γενόμενος τῇ 1 Αὐγούστου 1835 δύο ὥρας πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου πολλὰς προξένησε ζημίας. Τότε καὶ μιναρέδες κατέπεσον ἐν τοῖς περίξ χωρίοις καὶ οἰκίαι ἐκρημνίσθησαν καὶ ἐξακόσιοι ἢ καὶ ἐπτακόσιοι ἄνθρωποι ἐφρονεύθησαν. Ἐκρήξεις δ' ἐγένοντο συχναὶ ἔτι καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν. Γέροντες δ' ἐκ τῆς κωμοπόλεως ἀγίου Κωνσταντίνου ἀπεχούσης δύο ὥρας πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν μέρος τοῦ ὄρους διηγοῦνται, καθ' ἃ ἐπιστέλλει μοι ὁ φίλος κ. Παῦλος Καρολίδης ἐκ Σμύρνης, ὅτι δις κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐνθυμοῦνται τὸν Ἄργαϊον ἐκβάλλοντα φλόγας. Ἡ δὲ τελευταία ἐκκρηξις ἐγένετο τῷ 1866.

Ἡ ἀνάβασις τοῦ ὄρους εἶναι λίαν δυσχερής. Βλεπόμενος ἀπὸ τῆς Καισαρείας ὁ Ἄργαϊος φαίνεται δικόρυφος, κατὰ τὸ πλεόν δὲ τοῦ τρίτου κεκαλυμμένος ὑπὸ αἰωνίων χιόνων. Ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου ἡ ἀνατολικὴ κορυφὴ φαίνεται ὁμαλὴ καὶ γραφικωτάτη, ἐντεῦθεν δ' ἐγένοντο καὶ αἱ δύο ὑπὸ περιηγητῶν ἀναφερόμεναι ἀναβάσεις, ἡ τοῦ Ἀμιλτων τῷ 1837 (Researches τόμ. II σ. 270) καὶ ἡ τοῦ Τσιχατσέφ τῷ 1848 (Asie mineure géographie physique σ. 482). Ἀμφότεροι διηγοῦνται ὅτι τραχυτικὰ πετρώματα καὶ πόρφυρος εὐρίσκονται πανταχοῦ, ἡ δὲ χιὼν καλύπτει καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θέρους ὅλον τὸν κῶνον τοῦ Ἄργαίου. Τὸ διὰ τοῦ βαρομέτρου ὑπολογισθὲν ὕψος εἶναι κατὰ μὲν τὸν Ἀμιλτων μέτρα 3961 κατὰ δὲ τὸν Τσι-

χατσέφ 3841 άνωθεν τῆς ἐπιφανείας τῆς θάλασσης. Ὁ Γάλλος Texier (Asie mineure σ. 545) διηγείται ὅτι ἠθέλησε καὶ αὐτὸς ν' ἀναβῆ τὸν Ἀργαῖον ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη ὀδηγόν, διότι ἐκ τυχαίας ἀσθενείας συνέβη ν' ἀποθάνῃ ἀμερικανὸς τις ἱεραπόστολος ὅστις τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἐπεχειρήσε τὴν ἀνάβα- σιν, ἐν τοῖς περίξ δὲ διεδίδετο ὅτι ἀπέθανεν ἐξ ἀφυξίας, καθ' ὅτι ἐλλείπετ' ἄθρον ὁ ἀήρ ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ ὄρους καὶ οὐδεὶς ἦτο δικταθεμιμένος νὰ ἐπανα- λάβῃ τὸ πείραμα.

Σήμερον ἀνὰ τὴν βόρειον κλιτὺν τοῦ ὄρους ὑπάρχουσι θερινὰ βροσκὰ *Tequir* καλούμεναι ἔνθα διακίνοισιν οἱ ποιμένες ἐξάγοντες ἐκ τῆς αὐτόθι φυο- μένης ἀφθόου τραγακάνθης εἶδος κόλλας. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου μέχρι Μαρτίου καταλείπουσι τὰς βροσκὰς ταύτας καὶ κατέρχονται εἰς τὰ χειμάδια, τὸ δὲ ὄρος καλυπτόμενον μέχρι τῶν προπόδων ὑπὸ χιόνων ἐχουσῶν πᾶχος ἐνὸς μέχρι δύο μέτρων εἶναι ὅλως ἀπρόσιτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Αἱ φλόγες καὶ ὁ καπνὸς τοῦ Ἀργαίου εἶναι θεατὰ σήμερον ἐκ πάντων τῶν περικειμένων χωρίων, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ Ἀνδρονικίου, ἀπέχοντος τρεῖς ὥρας πρὸς τὸ βορειανατολικὸν μέρος· ἀλλ' ἕνεκα τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος οὐ- δεὶς δύναται νὰ πλησιάζῃ ὅπως ἐπιστεῖλῃ ἀκριβεστέρως εἰδήσεις. Πρὸς τοῦτο δὲ πρέπει ν' ἀναμείνωμεν τὴν τῆξιν τῶν χιόνων, ὅτε ἐλπίζομεν ὅτι θὰ γνω- σθῶσι πλείονα τῶν ἐνταῦθα προχείρως σημειωθέντων.

ΜΙΧΑΗΛ Π. ΛΑΜΠΡΟΣ

ΕΓΚΑΡΤΕΡΗΣΙΣ

ΔΙΗΓΗΜΑ ΤΟΥ ΙΤΑΛΟΥ EDMONDO DE AMICIS *

Β'

Ἦτο τὸ θέρος τοῦ 1816, ὅτε ἡ φήμη τῶν ληστρικῶν κατορθωμάτων πε- ριέτρεχε τὴν Εὐρώπην, κατὰ τὰς ἀξιωματικονομήτους ἐκείνας ἡμέρας ὅτε ὁ Πιетроπόλος ἔφερεν ἐν τῷ θυλακίῳ τὴν σιαγόναν ἐλευθερόφρονος φέροντος ὑπογένηιον οἶον ὁ Νεπολέων, ὅτε εἰς Μοντεμιλέττον ἐνεταφιάζοντο ζῶν- τες ὑπὸ σωρῶν πτωμάτων ὅσοι ἤθελον φωνάζει ζήτω ἡ Ἰταλία, ὅτε ἐν Βιέστι ἔτρωγον τὰς σάρκας τῶν χωρικῶν τῶν ἀντιτασσομένων εἰς τὰς διατρυχὰς τῶν δημίων των, ὅτε ὁ συνταγματάρχης Νέγρης παρὰ τὸ Ποντελανδόλφον ἔβλεπε κρεμάμενα εἰς τὰ παράθυρα ὡς τρόπαια αἰμοσταγῆ μέλη στρατιωτῶν· ὅτε ὁ δυστυχὴς ὑπολογαγὸς Βάτσης πληγῶθεις καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ἀπέθανε μετὰ ὀκτῶ ὥρων φρικτὰς βασάνους, ὅτε ὅμιλοι ὄχλου ἐμμανῶς ἐξήρχοντο διὰ νυκτὸς τῶν χωρίων μὲ δάδας ἀνὰ τὰς χεῖρας ἵνα ὑποδεχθῶσιν ἐν θριάμβῳ

*1ος σελ. 79.

τοὺς ληστὰς, ὅτε ἐπυρπολοῦντο ἀγροὶ, κατεδαφίζοντο οἰκίαι, συναμβάνοντο ὀλόκληροὶ οἰκογένεια, ὅτε ἐτελοῦντο ἀπαγχονισμοὶ, στρεβλώσεις, ἀκρωτη- ρισμοὶ καὶ ὅτε ἵνα διατηρηθῇ καὶ αὐξήθῃ ἡ ἀθλία αὕτη σφαγῆ, ἤρχοντο ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ Τιβέρεως ὄχθης ὄπλα, χρήματα καὶ εὐλογίαι.

Μία τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Ἰουλίου ὀλίγον μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἔφιππός τις καρραβινοφόρος ἐπορεύετο διὰ ἐρήμου τινὸς πεδιάδος τῆς ἐπαρχίας Καπιτανάτα πρὸς τὸν ἅγιον Σεβήρον· εἶχεν ἀνχωρήσει τὴν νύ- κτα ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἵνα φέρῃ διαταγὴν τινὰ τοῦ συνταγματάρχου πρὸς τὸν διοικητὴν μεταβατικῆς τινὸς ἀποσπάσματος. Εἶχε δὲ ὑπὸ τὴν στο- λὴν τὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην, ἐν ᾗ ὁ διοικητὴς ἔλεγεν ὅτι, θὰ μετέβαινε τὰς ὀκτῶ τῆς πρωῆς εἰς κρησφύγετόν τι τοῦ ἐγγύς ὄρους ἔνθα ἔμαθεν ὅτι ἦτο ὀλημέριον ληστῶν οἵτινες ἀπὸ τινος ἐζήτουν τὰ μέρη ἐκεῖνα. Ὁ κομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς ἦτο ἀνθρωπος τριάκοντα περίπου ἐτῶν, ὑψηλός, ἰσχνός, ἔχων ὀφθαλμοὺς μικροὺς καὶ λαμποκοποῦντας καὶ μύστακας ὀξεῖς. Εἶχε δὲ μετὰ τῶν ὄφρῶν τὴν εὐθεῖαν ἐκείνην γραμμὴν, ἥτις δεικνύει ἀν- θρωπον περίφροντι· ἡ φυσιογνωμία του ἐδείκνυε πρόωρον σοβαρότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μέγας δίκωχος μελανὸς πῖλος ἔδιδεν οἶον εἰ ἀντανάκλασιν μελαγ- χολίας· τὸ δὲ ψυχρὸν σχῆμά του καὶ αἱ σύντομοι καὶ ἐλευθέριαι κινήσεις του ἐφανέρωνον ψυχικὴν δύναμιν ἀνταποκρινομένην εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ τόπου. Ἐβάδιζε καλπάζων δι' ὀρειοειδοῦς ἀτραποῦ, στρέφων ὅτε μὲν τῆδε, ὅτε δὲ κἀκεῖσε τὴν κεφαλὴν καὶ παρατηρῶν τὰς ἐγκαταλειμμένας βροσκὰς, τὰ κρημνώδη ὄρη, τὸν φαεινότετον οὐρανὸν ἀκροώμενος ἀντὶ παντὸς ἄλλου θορύβου τὸ κάλπασμα τοῦ ἵππου του καὶ τὸν κροταλισμὸν τοῦ ξί- φους του.

Αἴφνης ἐν ᾧ διήρχετο ἐν μέσῳ δύο ὑψηλῶν καὶ πυκνῶν αἰμασιῶν εἶδε λάμπιν καὶ ἤκουσε πυροβολισμὸν· ἐνῶ δὲ στρέφει τὸν ἵππον καὶ δρᾷττεται τοῦ πιστολίου, ὁ ἵππος κλονεῖται· ἐν ᾧ καταβιβάζει τὴν κεφαλὴν νὰ ἰδῇ ἂν ἐπληγῶθῃ, αἰσθάνεται ὅτι συλλαμβάνεται ἐκ τῶν ὀπισθεν· ἐν ᾧ δὲ στρέφε- ται πρὸς τὰ ὀπίσω, ἀνθρωπὸς τις ἐκπηδᾷ τῶν ὀπίσθεν, ὅθεν ἐξῆλθεν ὁ πυρο- βολισμὸς καὶ ἐπιτίθεται κατ' αὐτοῦ, ὀπισθεν δ' ἐκείνου, ὡς σκιά, καὶ τρίτος. Δὲν ἔλαβε καιρὸν οὔτε νὰ πυροβολήσῃ οὔτε νὰ πηδήσῃ πρὸς τὰ ὀπίσω, οὔτε νὰ προφυλαχθῇ· ἠναγκάσθη ν' ἀφιππέυσῃ καὶ τὸν ἐξήπλωσαν κατὰ γῆς. Καὶ τότε ἐπεχειρήσε ν' ἀντισταθῇ, περιστράφῃ, ἐκτύπησεν, ἔδηξεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐγεροθῇ· ἀποκαμῶν δὲ ὑπέκυψε καὶ ἄφησε νὰ τὸν ἀφοπλίσωσιν. Ἄλλ' ἐν τῇ ὀρηῇ ὅμως τῆς διαμάχης κυκλωθεὶς ὑπὸ νεφέλης κονισάλου ἠδυνήθη διὰ ταχυτάτου κινήματος νὰ θέσῃ τὸ γράμμα εἰς τὸ στόμα, χωρὶς οἱ προσβαλόντες αὐτὸν νὰ ἐνοήσωσιν τι. Ἐδῆσαν τὰς χεῖράς του ὀπισθεν, τὸν ἤγειραν, ἐκρέμασαν ἐν βίᾳ καὶ ἀποτόμως εἰς τὸν λαίμῳ του τὸ ξίφος, τὸν κυλινδρικῶς περιτετυλιγμένον μανδύαν, τὸ ἐπὶ τοῦ ἐφιππίου μαρσῦπιον, ἔσυ- ραν τὸν ἵππον ὀπισθεν τῆς αἰμασιᾶς καὶ ἔπειτα ἐπροχώρησαν διὰ μέσου τῆς

πεδιάδος, ὠθοῦντες αὐτὸν τεταραγμένον καὶ κλονούμενον μετὰ σατανικοῦ πατάγου βλασφημιῶν, ἀπειλῶν, κτυπημάτων καὶ καγχασιμῶν.

Μετὰ δρόμον ἡμισείας ὥρας, ἀρκετὰ μακρὰν ἤδη τῆς δημοσίας ὁδοῦ ὥστε νὰ μὴ φοβῶνται νὰ καταληφθῶσι ἐβράδυναν τὸ βῆμα. Εἶχον φθάσει εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ὁρέων ἐν μέσῳ δένδρων, εἰς τόπον ἔνθα δὲν ἐφαίνοντο πλέον οὔτε οἰκίαι, οὔτε καλύβαι, οὔτε οὐδὲν ἄλλο ἔχνος κατοικίας. Ὁ καραβινοφόρος κλίνων ὑπὸ τὸ βῆρος τῆς πανοπλίας του δὲν ἐδείκνυεν οὔτε φόβον οὔτε ἄρηγν, τὸ δὲ πρόσωπόν του, ὡχρὸν ἀλλ' ὄχι καταβεβλημένον, ἐμαρτύρει ψυχὴν γνωρίζουσαν ἤδη τὴν τύχην, ἣτις τὴν περιέμενε καὶ καρδίαν ἐτοιμὴν νὰ τὴν δεχθῆ. Δὲν ἠγνόει ὅτι τὸ νὰ πέσῃ εἰς χεῖρας ληστῶν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν σκληρῶν αὐτῶν ἀντεκδικήσεων ἦτο ταῦτόν τῳ θανάτῳ διὰ τοῦτο ὑπῆρχεν ἤδη πως ἐν αὐτῷ ἡ κρίσιμος γαλήνη τοῦ θανάτου, καὶ ἂν τις ἠγνόει τοῦτο εἶλεπον αὐτὸν καὶ μόνον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς θὰ ἔλεγεν· «αὐτὸς ὁ ἀνθρωπος ὁδηγεῖται εἰς σφαγὴν». Ὁ προπορευόμενος αὐτοῦ ληστῆς ἐστρέφετο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ ἔρριπτεν ἐπ' αὐτὸν βλέμμα μετέχον περιεργείας καὶ ὑποψίας, ὃ δὲ παρ' αὐτὸν περιπτῶν, ὅστις ἐφάνετο ὡς ἀρχιληστής, προσέβλεπεν ἐπίσης ὅτε μὲν τὸν αἰχμάλωτον, ὅτε δὲ τὸν σύντροφον καὶ ἀντήλλασσε μετ' αὐτοῦ μειδιᾶμα θριζύμου.

— Νὰ, εἶπεν, ἀίφνης κρεμῶν τὸ ὄπλον του εἰς τὸν λαίμον τῷ καραβινοφόρου, βάστα μού το.

— Βάστα καὶ τὸ 'δικό μου, προσέθεσεν ὁ προπορευόμενος καὶ ἔλαμε τὸ αὐτό.

— Καὶ σύ; ἠρώτησεν ὁ ἀρχιληστής στρεφόμενος πρὸς τὸν τρίτον ληστὴν, ὅστις ἤρχετο κατόπιν καὶ ὅστις ἐφαίνετο νεώτερος τῶν ἄλλων.

— Ἐγώ; ἀπήντησεν ἐκεῖνος, προτιμῶ νὰ τὸ κρατῶ, οὔτε κἂν αἰσθάνομαι τὸ βῆρος του!

— Πανοῦργε! ὑπετονθόρισεν ὁ ἄλλος ῥίπτων ἐπ' αὐτοῦ βλέμμα περιφρονήσεως· ἔπειτα στρεφόμενος πρὸς τὸν καραβινοφόρον εἶπεν αὐτῷ κτυπῶν αὐτὸν διὰ τῆς χειρὸς ἐπὶ τοῦ ὤμου. Αἶ! φίλε! τῶρα θὰ μᾶς εἴπῃς ποῦ ἐπήγαίνεις.

Ὁ καραβινοφόρος δὲν ἀπήντησεν.

— ὦ! ὦ! ἐφώνησεν ὁ ληστῆς κύπτων διὰ νὰ λάβῃ μικρὸν κλάδον, ἤκουσες; καὶ τῷ ἔδωκε δι' αὐτοῦ κτύπημα ἐπὶ τῆς χειρὸς.

Ὁ καραβινοφόρος ἐπροχώρησε χωρὶς ν' ἀπαντήσῃ.

— Θὰ ὁμιλήσῃς, κακομοίρη μου, ἐπανέλαβεν ὁ ληστῆς ῥίπτων μακρὰν τὴν ῥάβδον. Ὅλοι ἀρχίζουν ὅπως σὺ, καὶ σὺ ὁμως θὰ τελειώσῃς ὅπως οἱ ἄλλοι. Ἐγεις καὶ σὺ κρέας καὶ κόκκαλα. Ὅταν ἀρχίσωμεν τὰ βασιανιστήρια, θὰ φωνάζῃς καὶ σύ· ἔννοια σου!

Ταῦτα δὲ λέγων τὸν ὤθησε διὰ νὰ τὸν κάμῃ νὰ διαβῆ μονοπάτιον κείμενον παραπλεύρως ῥυακῶς· ἐπορεύθησαν ἐπ' ὀλίγον ὃ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου,

ἔπειτα διήλθον μικρὰν τινα γέφυραν, διέβησαν κάτω λοφίσκου καὶ ἤρχισαν ν' ἀναβαίνωσι στενὴν ἀτραπὸν ἐπὶ κρημνώδους καὶ ἀνωφερικοῦ ὄρους. Ὁ καραβινοφόρος ἀποπνιγόμενος ἀπὸ τοὺς ἀορτήρας τῶν ὄπλων, ἀμηχανῶν διότι εἶχε δεδεμένους τὰς χεῖρας, πιεζόμενος ὑπὸ τῆς στολῆς, καθιθρὸς, ἀνέβαινε μετὰ κόπου, προτικόπτων ἐπὶ τῶν πετρῶν πίπτων ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ ἐγειρόμενος μετὰ κόπου διὰ νὰ πέσῃ πάλιν, καὶ οἱ λησταὶ τὸν ἐκτύπων, τὸν ἐκακομεταχειρίζοντο, τὸν ὤθουν διὰ λακτισμάτων, περιπαίζοντες αὐτὸν καὶ φωνάζοντες.

— Ἐλα, δειλέ! γύρισε! ὅταν σεῖς μᾶς πιάνετε μᾶς δένετε εἰς τὰ ἀλογάσας! Ἦλθε τῶρα καὶ ἡ ἰδική μας σειρά.

(Τὸ τέλος προσεχῶς).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

ΟΛΥΜΠΙΑΚΑΙ ΑΝΑΞΚΑΦΑΙ

Ἀποβλέπων τις εἰς τὰ μέχρι τέλους τῆς δ' περιόδου εὑρεθέντα πλαστικὰ ἔργα δὲν ἐδύνατο νὰ ἐλπίζῃ πολλὰ περὶ μελλοντῶν εὑρημάτων, τοῦλάχιστον περὶ εὑρημάτων δυναμένων νὰ ποιήσωσι κρότον ἐν ταῖς ἀρχαιολογίαις καὶ καλλιτέχναις, ὡσπερ ἐν ταῖς προηγουμένοις ἔτεσι. Τοῦτου δ' αἴτιον εἶνε, ὅτι τὰ σπουδαιότατα τῶν ἐν τῇ Ἄλτει μαρμαρίων ἔργων, ἰδίως τὰ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, εἶχον ἀνακαλυφθῆ. Καὶ ναὶ μὲν ἐλλείπουσι πολλὰ τεμάχια πρὸς συμπλήρωσιν τούτων καὶ μάλιστα κεφαλαί, ἀλλ' ἡ πείρα ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντετελειωμένα ἐντὸς τῶν εὐτελῶν ἐκείνων καὶ ταπεινῶν μεταγενεστέρων οἰκημάτων, ἅτινα οὐ μόνον ἐπεσκέπαζον ἅπαν τὸ ἱερόν τῆς Ἄλτεως ἔδαφος, ἀλλ' ἀτυχῶς καὶ πολὺ πέραν αὐτοῦ ἐπεκτείνονται, ὥστε καθίσταται ἀδύνατος ἡ ὀλοσχερῆς ἀποκάλυψις καὶ καθάρσις αὐτῶν. Ἐν τούτοις αἱ ἀπὸ τῆς 3 Ὀκτωβρίου λήξαντος ἔτους ἀρχόμεναι ἐργασίαι παρήγαγον μέχρι τοῦδε εἰς φῶς ἰκανῶς σπουδαῖα ἔργα, ὧν τὰ κυριώτερα εἶνε τὰ ἑξῆς:

Τῆ 8 Ὀκτωβρίου ἀνεκαλύφθη ἐν τῇ Στοῦ τῆς Ἥχους ἀκέφαλον ἀγαλμα Τύχης, φερούσης τὰ γνωστὰ αὐτῆς σύμβολα, πῆχυν, οἶκκα καὶ τροχόν. Εἶνε δὲ ἐπανάλυψις ἐιέρως, εὑρεθείσης κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῶν ἀνασκαφῶν, ἧς ὑστερεῖ κατὰ τι ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν. Ἀμφότερα δὲ εἶνε ῥωμαϊκὰ ἔργα, ἀντίτυπα βεβαίως ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, καὶ ἐκόσμου πιθανῶς τὴν Κρυπτὴν λεγομένην εἴσοδον τοῦ Σταδίου.

Τῆ 17 δὲ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εὑρέθη κεφαλή Ῥωμαίου αὐτοκράτορος, πιθανῶς τοῦ Τίτου, στερουμένη τοῦ ἄκρου τῆς ῥινός, τοῦ στόματος καὶ τοῦ πώ-

γωνος. Προσηρόθη δὲ εἰς κορμὸν τινα φέροντα θώρακα κεκοσμημένον διὰ Νηρηίδων, ἵπποποτάμων καὶ δελφίνων καὶ εὐρεθέντα κατὰ τὴν γ' περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ Μητρόφου, ἔνθα ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου δὲν ἴστατο πλέον τὸ ἀγαλμα τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ἀλλ' ἀνδριάντες Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων.

Μετὰ δύο δ' ἡμέρας ἀνεκαλύφθη νεανικὴ κεφαλὴ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος μορφῶν, στερουμένη τοῦ ἄκρου πώγωνος τοῦ τραχήλου καὶ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ κρανίου. Ἀνήκει δὲ ἡ τῆ ὀκλάζοντι παιδί ἢ τῆ γυμνῆ καὶ ἐπὶ τῶν γονάτων καθήμεν ἡνιόχῳ νεανία. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἀριστερὸν οὐς εἶνε ὄλωσ ἀκτέργαστον, δὲν δύναται νὰ ἀνήκη τῆ ὀκλάζοντι παιδί, ὅστις ἀποβλέπει πρὸς τὸν θεατῆ καὶ εἶνε ἀριστα ἐπεξεργασμένος κατὰ τὸ ἀριστερὸν μέρος, ἀλλὰ τῆ ἡνιόχῳ νεανία. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος προστίθεται ἰσχυρὸς λόγος ὑπὲρ τῆς διατάξεως τῶν ἔργων τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος συμφώνως πρὸς τὸ ἐν τῆ βιβλίῳ μου, ὁ Παιώνιος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ, διαγράμματι, καθ' ὃ ὁ ἡνιόχος νεανίας (ἦτοι ὁ τοῦ Πέλοπος ἡνιόχος Κίλλας) κάθηται πρὸς τὸ βόρειον μέρος τοῦ ἀετώματος καὶ εἶνε ἐστραμμένος οὐχὶ πρὸς τὸ κέντρον, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἄκρον· οὕτω δὲ τὸ ἀριστερὸν αὐτοῦ μέρος ἔκλινε πρὸς τὸ τύμπανον τοῦ ναοῦ καὶ ἦτο ὄλωσ ἀόρατον τῆ θεατῆ. Διακρίνεται δὲ ἡ προκειμένη κεφαλὴ διὰ τὴν ὀξεῖαν ἐργασίαν τῶν βλεφάρων καὶ ἰδίως διὰ τὸ παχὺ καὶ ἀνεσπασμένον τῶν χειλέων, ὅπερ πρῶτον ἤδη βλέπομεν ἐν ταῖς κεφαλαῖς τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος.

Τρεῖς ἡμέρας δ' ὑστερώτερον ἀνευρέθη ἡ κεφαλὴ τῆς Νίκης τοῦ Παιωρίου, τοῦ διαπρεποῦς ἐκείνου ἔργου, δι' οὗ ὁ ἐκ Μένδης καλλιτέχνης καταλαμβάνει ἐπιζήλον θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης. Τὸ εὐρημα δὲ τοῦτο θὰ ἦτο τῶν σπουδαιοτάτων τοῦ ἔτους τούτου, ἀν μὴ ἀτυχῶς ἔλειπεν ὀλόκληρον τὸ πρόσωπον, ὅπερ ὀλίγας πλέον καταλείπει ἡμῖν ἐλπίδας, ὅτι θὰ ἔχωμεν ποτὲ ἀκέραιον τὴν κεφαλὴν τῆς μεγαλοπρεποῦς τὸν αἰθέρα διασχίζουσης Νίκης, δι' ἧς ὑπὸ τοσοῦτον αἰσίους αἰωνοῦς ἤρξαντο αἱ ἀνασκαφαὶ πρὸ πενταετίας. Ἐν τούτοις καὶ οὕτως ἔχουσα ἡ κεφαλὴ αὕτη πολλὰ παρέχει ἡμῖν πρὸς θαυμασμόν, ὡς τὸ ὠραῖον περιγράμμα τοῦ κρανίου καὶ τὴν εὐγενῆ ἐργασίαν καὶ χαρίεσσαν διάταξιν τῆς κόμης, συγκρατουμένης διὰ τριπλῆς ταινίας συνδεδεμένης ὑπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ κρανίου καὶ καταλειπούσης ἐν τοῖς ἔμπροσθεν διαστήματι ἐν τῆ μεταξὺ, ἵνα μὴ ἐπισκεπάζωνται οὕτως οἱ κανονικῶς πρὸς τὰ ὀπίσω κλίνοντες λεπτότατοι βόστρυχοι.

Καὶ τὰ ἀριστα δὲ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνακαλυφθέντων ἔργων, τὸν Ἑρμῆν τοῦ Πραξιτέλους, ἠνύνησεν ἡ τύχη κατὰ τὴν πέμπτην ταύτην περίοδον, τὴν 11 δεκεμβρίου εὐρεθέντος τοῦ ἄκρου αὐτοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Ἐπὶ τῶν ταινιῶν δὲ τοῦ σκευαίου παρετηρήθησαν κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν ἕλην χρυσοῦ, ἅτινα ἐξηλείφθησαν ἀτυχῶς ἅμα τῇ ἀφαίρεσει τοῦ χρώματος· τῶρα δὲ διακρίνεται μόνον ἐρυθρὸν τι χρῶμα, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόστρωμα τοῦ χρυ-

σοῦ. Ἡ ἐπεξεργασία τῆς σαρκόσ καὶ τοῦ δέρματος ἐν τῆ νέφ τούτῳ εὐρήματι εἶναι ἀρίστη καὶ κατ' οὐδὲν ὑστερεῖ τῆς ἐργασίας τοῦ ὅλου σώματος.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ ἰανουαρίου, γενομένης ἀνασκαφῆς ἐν τῆ Ἡραίῳ πρὸς ἐξακρίθωσιν τῆς κατασκευῆς τοῦ κρηπιδώματος αὐτοῦ, ἀνευρέθησαν ἐν τῆ ἱερῆ τοῦ ναοῦ, ὀπισθεν τοῦ ὀπισθοδόμου εἰς βάθος δύο περίπου μέτρων ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος, πληθὺς χαλκῶν καὶ πηλίνων ἀντικειμένων, ἦτοι τεσσαράκοντα δύο ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα ἀγαλμάτια ἅπαντα ἔργα δαιδάλια, ἐνενηκονοα μικροὶ ἵπποι, ἕκκτὸν εἴκοσι βόες καὶ ἄλλα. Εἶνε δὲ τὰ εὐρήματα ταῦτα σπουδαιοτάτα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀλτῆως καταδεικνύοντα ἐναργῶς, ὅτι ἐκ πηλαιοτάτων χρόνων διέπρεπεν αὕτη ὡς ἱερὰ χώρα.

Τελευταῖον δὲ ἀνεκαλύφθησαν 1) ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐκ Κνωσοῦ ταύρου ἐκ τῆς ἐν τῆ μουσεῖῳ τοῦ Λούβρου εὐρισκομένης μετόπης τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, 2) πολλὰ τεμάχια τῆς λερναίας ὕδρας συμπληρώσαντα σχεδὸν ἐντελῶς τὴν ἐκ τοῦ ὀπισθοδόμου μετόπην, 3) γυναικεῖα Ῥωμαϊκὴ κεφαλὴ, ἔχουσα ὠραίαν διάθεσιν τῆς κόμης καὶ 4) κορμὸς μαρμαρίνου ἀγαλματίου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, Ῥωμαϊκῆς ἐργασίας.

Ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος δὲ τοῦ Ἡραίου γενομένης ἀνασκαφῆς καὶ ἐρεῦνης κατεδείχθησαν τρία τινὰ α') ὅτι οἱ κίονες αὐτοῦ, τοῦλάχιστον οἱ τοῦ περιστυλίου, ἦσαν τὸ πάλαι ξύλινοι, ὥσπερ ἐδυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν καὶ ἐκ τοῦ Παυσανίου παραδιδόντος ὅτι ἐν τῆ ὀπισθοδόμῳ ὑπῆρχεν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ εἰς κίων ἐκ δρυός· β') ὅτι ἐντὸς τοῦ ναοῦ δὲν ἦσαν τὸ πάλαι κίονες, ἀλλ' ἐπιμήκεις παραστάδες, καθ' ἃ βλέπομεν καὶ ἐν τῆ ἐν Φιγαλίᾳ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, αἵτινες ἀντικατεστάθησαν ὑστερον διὰ κίωνων· γ') ὅτι τὸ κρηπιδῶμα δὲν εἶνε ὀλόλιθον, τουτέστι δὲν εἶναι πεπληρωμένον καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ ὑπὸ λίθων, ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἔνθα ἐστηρίζοντο οἱ κίονες καὶ τὰ τεῖχη τοῦ ναοῦ, τὰ θεμέλια βαίνουσι μέχρι στερεοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ αἱ τὸ ἔδαφος τοῦ τε περιστυλίου καὶ τοῦ ναοῦ καλύπτουσαι πλάκες οὐδὲν ἔχουσιν ὑπόστρωμα, ἀλλὰ κείνται ἐπὶ τοῦ χρώματος. Οὕτω δὲ εἶνε κατασκευασμένον καὶ τὸ κρηπιδῶμα τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ὥσπερ καὶ τὸ τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ἐν Τεγῆ ἀνακαλυφθέντος ναοῦ. Ἐντεθῆεν ἄρα καταφαίνεται ὅτι εἶνε ἐσφαλμένη ἡ δοξασία ὅτι τὸ κρηπιδῶμα τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ ἦτο πάντοτε ὀλόλιθον.

Ἐν ἀρχαῖᾳ Ὀλυμπίᾳ, Ἰανουαρίῳ λήγοντι 1880.

Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ.

ΕΡΜΗΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Ἐγγὺς τοῦ Γυμνασίου καὶ πρὸς τὸ νότιον αὐτοῦ μέρος ἀνασκαπτομένου ἀρχαίου φρέατος ἐν τῇ οἰκοδομουμένη οἰκίᾳ τοῦ κυρίου Κασσιμάτη ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Καραῖσκου καὶ Βουβουλίνας, εὐρέθη εἰς βάθος 15 ἐν τῆ

φρέατι μέτρων Ἑρμῆς, στήλη δηλ. τῆς γνωστῆς τετραγώνου ἐργασίας, ἐξ ἐκείνων αἵτινες φέρουσιν ἐπὶ ὑψηλοῦ τετραγώνου κίονος τὴν κεφαλὴν ἀρχοντός τινος μετὰ μέρους τοῦ στήθους, ἰδίᾳ δ' ἐκ τῶν ἐφηβικῶν λεγομένων, ὡς ἡ ἐπιγραφή δηλοῖ, ὧν πολλαὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Μουσεῖῳ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας.

Δυστυχῶς τοῦ Ἑρμοῦ τούτου τὸ κυριώτερον ἢ κεφαλὴ, δὲν ἀνευρέθη, ἀποκεκομμένη μετὰ τοῦ λαίμου περὶ τὴν σφαγὴν, σώζεται δὲ μόνον ἐπιμελέστατα ἐξεργασμένη ἢ ἐνεπιγραφος στήλη μετὰ τοῦ στήθους ἐν τῇ συνήθει διαμορφώσει, ἐκ μαρμαῦρου λευκοῦ ὕψους 0,90, πλάτους 0,17, καὶ πάχους 0,15. Ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν φέρει τὰ συνήθη ὀρθογώνια ἀνοίγματα, κάτω δὲ λήγει εἰς προεξοχὴν κανονικὴν δι' ἧς ἐνεγομφοῦτο εἰς ἀντίστοιχον κοιλότητα τῆς βάσεως. Τὰ συνήθως κατὰ τὸ μέσον τῆς προσθίας ἐπιφανείας τῆς στήλης ἀνάγλυφα αἰδοῖα ἀποκεκρουσμένα ἢ μᾶλλον ἀπεσπασμένα, διότι τὸ κανονικὸν τῆς ἐγγλυφῆς ἐν τῇ θέσει ὅπου ταῦτα ἔκειντο δεικνύει ὅτι ἐξ ἐτέρου τεμαχίου λίθου πεποιημένα εἶχον προσαρμασθῆ ἐκεῖ, διὰ καὶ ἡ ὑπάρχουσα πρὸς τὰ κάτω αὐτῶν ἰκανῶς βαθεῖα ὀπή.

Εἰς 0,65 ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς γραμμῆς τοῦ στήθους, ἦτοι περὶ τὸ κάτω τῆς στήλης ἄκρον ἀρχεται ἐπιγραφή ἀμελῶς λίαν ἀποτετυπωμένη εἰς πέντε στίχους δηλωτικὸς τοῦ προσώπου καὶ τῆς θέσεως τοῦ εἰκονιζομένου, ἅμα δὲ ἀναγράφουσα καὶ τοὺς ἰδρύσαντας, ἦδε·

ΟΙ ΞΥΝΕΦΗΒΟΙ
ΤΟΝ ΤΑΜΙΑΝ
ΑΘΗΝΑΝΑΙΟΝ
ΚΕΦΑΛΩΝΙΟΣ
ΜΑΡΑΘΩΝΙΟΝ

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμῶν καὶ ἡ ἀμέλεια περὶ τὴν διάθεσιν τῶν στίχων Ῥωμαϊκοὺς τοὺς χρόνους τῆς προελεύσεως ἐμφάνουσιν, ἴσως δὲ καὶ τοὺς τελευταίους. Βλάβη ἐπεβλήθη κατὰ τὴν δεξιὰ τῶν ὀρθῶν γωνίαν ὀλίγον ὑπὲρ τὸν πρῶτον στίχον ἀπέκοψε τὰ μετὰ τοὺς πέντε τούτους στίχους συναφανίσασα δύο μὲν τοῦ τετάρτου, τρία δὲ τοῦ πέμπτου στίχου γράμματα.

Ἐν τῷ αὐτῷ φρέατι ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλα τινὰ ἀσήμικτα τεμάχια καὶ δύο κογχυλιάτου λίθου κεφαλαὶ παραστάδων τοίχου ἀπλούσταται, δωρικοῦ ῥυθμοῦ, ἐπικεχρισμένα στερεῶ καὶ ὠραιοτάτῳ μίγματι (μαρμαροκονία ἴσως) 0,16 ὕψους καὶ 0,43 πλάτους. Ἡ ἑτέρα τούτων κεχρωματισμένη διὰ χρώματος καστανοῦ ἢ ἐρυθροζέχινθου φέρει ἐπὶ κυματίῳ ἔχνη διακόσμου ὧν καὶ γλωσσῶν τῆς ἐτέρας τὸ χρῶμα πράσινον. Αὗται βεβαίως ἀνήκον εἰς οἰκοδόμημα ἐγγύς που ἰδρυμένον, ὡς ἐδήλωσαν οἱ κατὰ χώραν κείμενοι μεγάλοι θεμέλιοι λίθοι οἱ μετατοπισθέντες μὲν ἤδη ἕνεκα τῆς οἰκοδομῆς, τῶν ὁποίων

ὅμως ἡ σπειρὰ ἐξἠκολουθεῖ περικιτέρῳ πρὸς νότον τρεπομένη. Καὶ ἄλλα τεμάχια ὁμοίως ἐπικεχρισμένα καὶ κεχρωματισμένα εὐρέθησαν, μέρη ταῦτα τοῦ τοίχου, ὃν αἱ περυστάδες ἐτεμαχίζον, εἶτι δὲ καὶ δύο κίονος ἀρραβδώτου σπόνδυλοι λίθου πωρίνου, ὁμοίως ἐπικεχρισμένοι, μὴ διατηροῦντες ὅμως ὀλόκληρον τὸ ἐπίχρισμα.

Ἐν Πειραιεὶ τῇ 16 Φεβρουαρίου 1880.

ΙΑΚ. Χ. ΔΡΑΓΑΤΖΗΣ

ΖΕΥΞ ΤΗΣ ΓΑΖΗΣ

Ἐν ἐφημερίτῃ καὶ περιοδικοῖς τῆς Ἑσπερίας ἐγένετο ἐπ' ἐσχάτων λόγος πολλὸς περὶ ἀνευρέσεως ἐν Γάζῃ τῆς Συρίας προτομῆς Διός. Ἐπειδὴ δὲ τὰ περὶ τούτου ἀνακριβῶς ἐγράφθησαν ἀναδημοσιεύομεν ἐκ τῆς *Παλιγγεσεῖας* τὴν πρὸς τὸν Ἕλληνα ὑποπρόξενον Ἰόππης ἐπιστολὴν τοῦ Γάλλου ὑποπρόξενου ἀκριβῶς ἐκτιθεῖσθαι τὰ κατὰ τὸ εὑρημα.

«Εἰς ἐννέα χιλιαμέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Γάζης καὶ ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρως κορυφῆς τῶν περὰ τὸ στόμιον τοῦ ποταμοῦ τῆς Γάζης παρακειμένων λόφων οἱ Ἀραβες, οἱ ἀπὸ τῶν λόφων ἐκείνων ἐξαρύσσοντες λίθους ἀνήκοντας εἰς ἀρχαῖα μνημεῖα, ἀνεκάλυψαν εἰς δύο μέτρων βάθος ἐν τῇ ἀμφοῦ οὐχὶ ἀγαλμα ὡς ἐβρέθη, ἀλλὰ κολοσσαϊκὴν προτομὴν (buste) τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἡ προτομή, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπισκέφθησαν αὐτήν, ἔκειτο χαμαὶ ὑπτία ὡς εἶχε πρὶν εὐρεθῆ, αἱ δὲ διαστάσεις τῶν διαφόρων μερῶν, ἃ ἠδυνήθησαν νὰ καταμετρήσω εἶναι αἱ ἑξῆς. Ἀπὸ τῆς γενέσεως τῶν τῆς κεφαλῆς τριχῶν μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ πώγωνος 75 ἑκατοστά τοῦ μέτρου· τὸ ὕψος τοῦ λαίμου 12 ἑκατοστά, περίμετρος αὐτοῦ 90 ἑκατ. ἀπὸ τῆς κλειδῆς μέχρι τοῦ ὀμφαλοῦ 75 ἑκατ. ἀπὸ τοῦ ὀμφαλοῦ μέχρι τοῦ ἱματίου 45 ἑκατ. τὸ ἀπὸ ὤμου εἰς ὤμον εὖρος εἶναι ἐνὸς μέτρου καὶ 15 ἑκατ. τὸ πάχος τοῦ θραχίου 60 ἑκατοστά.

Ἡ βᾶσις, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ προτομή, ἀποτελεῖ μετ' αὐτῆς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ὄγκον, εἶναι δ' ἴση πρὸς ἐνὸς μέτρου καὶ 0,20 κύβον. Ἄρα τὸ ὅλον τῆς προτομῆς ὕψος ἀνέρχεται εἰς 3 μέτρα καὶ 27, ὧν τὰ 2 μ. 07 ἐκ. εἶναι τὸ ὕψος τῆς προτομῆς, τὸ δὲ 1 μ. 20 ἐκ. τὸ ὕψος τῆς βάσεως. Αἱ ἀναλογίαι αὗται μοι φαίνονται ὅτι εἶναι τὸ διπλάσιον τοῦ φυσικοῦ μεγέθους τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς ἔργον τέχνης κρινομένη ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος προτομή, φαίνεται μοι ὅτι ἔχει μικρὰν τὴν ἀξίαν, εἶναι δὲ προφανῶς ἀντιγραφή ἢ ἀπομίμημά τι ἐτέρου ἑλληνικῆς τέχνης ἔργου, λαξευθέντος ὑπὸ ἐμπειρικῶν ἀδεξίων, ἢ τεχνιτῶν ἀναγομένων εἰς ἐποχὴν τινα τῆς παρακμάσεως τέχνης. Ὡς ἐκ τούτου θεωρῶ, ὅτι δὲν δικαιολογεῖται παντάπασι ἢ ὑπέρμετρος δαπάνη, ἢ ἀπαιτουμένη πρὸς μεταφορὰν τοσοῦτον βαρυτάτου ὄγκου, νομίζω δὲ ὅτι τὸ κάλλιστον, ὃ ἠδυνάτα νὰ πράξωσι, θὰ ἦτο νὰ στήσωσι τὴν προτομὴν ταύτην ἀκριβῶς ἐν τῷ τόπῳ ἐν ᾧ εὐρέθη. Ἐλεγον

ὕμιν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ἐργασία εἶνε λίαν ἀτελής· τῷ ὄντι δὲ τὸ δικάγραμμα εἶνε ἥκιστα ὀρθόν, οἱ μυῶνες ὑποδεικνύονται βαναύσως, πρὸ πάντων δὲ οἱ μυῶνες τοῦ θώρακος καὶ τῆς κοιλίας, ὡς ἐπίσης οἱ τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ λαιμοῦ οὐδὲ κἄν φαίνεται νὰ ἔλαβον ἔστω καὶ ἀτελεῖ τινα προεξεργασίαν.

»Ἡ κόμη καὶ ὁ πώγων εἶνε καλλίτερον ὀπωσοῦν ἐξεργασμένα, ἀλλ' αἱ πτυχαὶ τοῦ καλύπτοντος τὸν βραχίονα ἱματίου εἰσὶ σκληραί, καὶ πολὺ ἀπέχουσι τῆς καλλονῆς ἄλλων ἔργων, ἀναγομένων ὁμοίως εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς παρακμῆς τῆς τέχνης. Ταῦτα εἶχον νὰ εἶπω ὑμῖν περὶ τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης, περὶ ἧς τοσοῦτος ἐγένετο ἐν Παλαιστίνῃ λόγος καί, ὡς μοι ἀναφέρετε, τοσοῦτον ἠσχολήθησαν καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Δυνάμεθα ἴσως ν' ἀναγάγωμεν τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς ἤθελε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν Ἰουδαίαν τὴν εἰδωλολατρείαν.

»Πρὶν ἢ περατώσω τὴν παροῦσάν μου ἐπιστολήν, ὀφείλω νὰ σᾶς ὀμιλήσω καὶ περὶ τινος ἄλλου, τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως καὶ ὑμεῖς ἠκούσατε, τουτέστιν ὅτι, μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς προτομῆς ταύτης, οἱ εὐφάνταστοι ἰθαγενεῖς, ἀφορῶντες εἰς τὰς κολοσσαϊκὰς διαστάσεις τῆς καὶ εἰς τὴν συντετριμμένην ῥῖνα καὶ τὸ ἐκκεκρουσμένον μέρος τῶν ὀφρύων, ἐνόμισαν ὅτι ἀνεῦρον τὴν κεφαλὴν τοῦ γίγαντος Γολιάθ, ἣν εἶχε πατάξει διὰ τοῦ λίθου τῆς σφενδόνης τοῦ ὁ Δαυὶδ».

ΨΗΦΙΣΜΑ ΑΤΤΙΚΟΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΠΡΟ ΕΥΚΛΕΙΔΟΥ

Εὐρέθη πρὸ τινος καιροῦ ἐν Ἐλευσίνῃ οὐχὶ μακρὰν τῆς θαλάσσης ἐν γηπέδῳ ἰδιωτικῷ καὶ μετεκομίσθη κατ' αὐτὰς εἰς τὸ κεντρικὸν ἐν Ἀθήναις Μουσεῖον στήλη μαρμαρίνη μῆκους ἐνὸς μέτρου καὶ τριακοσίων τριάκοντα χιλιοστῶν, πλάτους τετρακοσίων ἐνενηκοντα πέντε χιλιοστῶν καὶ πάρχους ὀγδοήκοντα πέντε, ἔχουσα ἐν τῇ μιᾷ τῶν πλατειῶν πλευρῶν στοιχηθὸν ἐγκεχαραγμένην ἐπιγραφὴν ἐνὸς καὶ ἐξήκοντα στίχων κατεχόντων τὰ ὀκτακόσια τριάκοντα χιλιοστὰ τοῦ μῆκους τῆς στήλης. Ἐκαστος δὲ τῶν στίχων ἔχει πεντήκοντα γράμματα πλὴν τοῦ πρώτου ἔχοντος εικοσιοκτὼ, τοῦ ἐξηκοστοῦ πρώτου ἔχοντος τριακονταοκτὼ, τῶν στίχων 20, 53, 57 καὶ 58 ἐχόντων μίαν θέσιν κενὴν καὶ τῶν στίχων 42 καὶ 54 ἐχόντων* ἐν γράμμα πικρομβεβλημένον. Καὶ εἶναι μὲν βεβλαμμένα τὰ ἄκρα στίχων τινῶν ἢ ἀσαφῶς κεχαραγμένα ἕνεκα τῆς τραχύτητος τοῦ μαρμάρου, ἀλλ' οὐδαμοῦ διακόπτεται ἐντελῶς ἢ σειρὰ τῶν ἐννοιῶν.

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι γεγραμμένη κατὰ τὴν πρὸ Εὐκλείδου γραμματικὴν, περιέχει δὲ ψήφισμα ἀνευ ἀρχόντος μετὰ προσθήκης εἰς αὐτὸ γενομένης ὑπὸ τινος Ἀλάμπωνος. Καὶ ἔχει μὲν ἤδη τὸ σίγμα τετραμελές, οἷον τὸ καθ' ἡμᾶς

κεφαλαῖον Σ, καὶ δὲν δύναται νὰ ἴηται ἀρχαιοτέρῃ τῆς Ὀλ. 82 4 π. X. 459, ἀλλ' ἔχει ἔτι τὴν δοτικὴν πληθυντικὴν τῆς πρώτης κλίσεως εἰς εσι, καὶ δὲν δύναται νὰ ἴηται νεωτέρα τῆς Ὀλ. 90 π. X. 420. Διὰ τοῦ ψηφίσματος ψηφίζεται, ἵνα οἱ Ἀθηναῖοι καὶ αἱ συμμαχικαὶ πόλεις ἀπαρχωνται τῶν δημητριακῶν καρπῶν κριθῶν καὶ πυρῶν τοῖν θεοῖν κατὰ τὰ πάτρια καὶ τὴν μαντείαν τὴν ἐκ Δελφῶν, ἀποστέλλωσι δὲ τὸν συλλεγόμενον καρπὸν τῆς ἀπαρχῆς εἰς Ἐλευσίνα καὶ παραδίδωσιν εἰς τοὺς ἐξ Ἐλευσίνος ἱεροποιοῦς. Διατάττεται δὲ ἡ βουλὴ νὰ ἐκλέξῃ καὶ ἀποστείλῃ ὡς τάχιστα κήρυκας εἰς τὰς πόλεις, ἵνα ἀναγγείλωσι τὸ ψήφισμα τοῦ δήμου. Διατάττονται δὲ καὶ ὁ ἱεροφάντης καὶ ὁ δαδούχος τῶν μυστηρίων, ἵνα προτρέπωσι τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀπαρχωνται τῶν καρπῶν τούτων κατὰ τὰ πάτρια καὶ τὴν ἐκ Δελφῶν μαντείαν. Ἡ δὲ βουλὴ διατάττεται πρὸς τούτους νὰ ἀναγγείλῃ ταῦτα καθ' ἕνα τρόπον δύναται καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις ἀπάσας καὶ νὰ προτρέψῃ αὐτὰς νὰ ἀπαρχωνται, ἐὰν θέλωσι, κατὰ τὰ πάτρια καὶ τὴν ἐκ Δελφῶν μαντείαν. Διατάττονται δὲ οἱ ἐξ Ἐλευσίνος ἱεροποιοὶ νὰ παραδέχωνται καὶ παρὰ τούτων τῶν πόλεων τὴν τῶν καρπῶν ἀπαρχὴν, ἐάν τις ἀποστέλλῃ εἰς Ἐλευσίνα.

Εἰς τὸ ψήφισμα τοῦτο προσθέτει ὁ Ἀλάμπων τὰ περὶ τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ψηφίσματος εἰς στήλας καὶ τὰ περὶ τοῦ τόπου, ἔνθα πρέπει νὰ τεθῶσιν· ἀλλὰ προτείνει καὶ διατάζει τινὰς περὶ τοῦ ἐν Ἀθήναις Πελαργικοῦ καὶ τελευταῖον διατάττεται αὐτὸς οὗτος, ἵνα συντάξῃ ψήφισμα περὶ τῆς τοῦ ἐλαίου ἀπαρχῆς, ἐπιδείξῃ αὐτὸ εἰς τὴν βουλήν, ἢ δὲ βουλὴ ὑποβάλλῃ εἰς τὴν δῆμον.

Ἀλλὰ καὶ ταῦτα λεπτομερέστερον καὶ ἄλλα οὐχὶ μικροῦ λόγου ἄξια δύνανται νὰ ἀναγνώσωσιν οἱ θέλοντες ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτῇ, ἧτις χάριν αὐτῶν δημοσιεύεται κατωτέρω μεταγεγραμμένη μικροῦς γράμμασιν ἐκ τοῦ λίθου ἔχουσα μόνον τὰς λέξεις διακεχωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων καὶ συμπληρώσεις τινὰς ἡμετέρας ὡς οἷόν τε πιθανωτάτας. Σημειοῦται δὲ ἐνταῦθα τοῦτο μόνον, ὅτι ὁ ἐν αὐτῇ ἐμφανιζόμενος Ἀλάμπων, ὕφ' οὗ ἐγένετο ἡ προσθήκη εἰς τὸ ψήφισμα, δὲν δύναται, νομίζομεν, νὰ ἴηται ἄλλος κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκ τῆς γραφῆς ποριζομένην ἐποχὴν τῆς στήλης ἢ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ Περικλέους Ἀλάμπων ὁ μάντις καὶ χρησμοδόχος, δι' οὗ ὁ Περικλῆς ἐξέπεμψεν τὴν εἰς τοὺς Θουρίους ἀποικίαν, Ὀλ. 84 1, π. X. 444, πρῶτος δὲ ἐκ τῶν Ἀθηναίων ὑπογράφεται εἰς τὰς μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων σπονδὰς καὶ τὴν περὶ συμμαχίας αὐτῶν σύμβασιν τὴν γενομένην Ὀλ. 89, 4, π. X. 421. Μεχριτοῦ δὲ τὸ ἔτος τῆς στήλης δὲν ὀρισθῇ ἐξ ἄλλων ἐνδείξεων ἀκριβῶς, δύναται τις πᾶν ὀρθῶς νὰ ἀμφιβάλλῃ, ἂν τὸ ψήφισμα ἐγράφη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους συμβάντα Ὀλ. 87 4, π. X. 429 ἢ, ὅπερ πιθανώτερον, ζῶντος ἔτι αὐτοῦ.

Εἶναι δὲ τὰ ἐν τῇ στήλῃ, μεταγεγραμμένα μικροῦς γράμμασι πιστῶς μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἀνωμαλιῶν, τάδε·

- Τιμοτ]ελ[ε]ς Αχ[α]ρον[ε]υς] εγραμματαυε
 Εδοχα]εν ται βολει και τοι δεμοι Κεκροπις επρωτανευε Τιμοτε
 λες ε]γραμματαυε Κυκνεας ε]πεστατε Ταδε οι χσυγγραφες χσυνε
 γρα]φσαν απαρχεσθαι τοιν θεοιν το καρπο κατα τα πατρια και τε
 5 ν μαντειαν τον εγ Δελφον Αθηναιος απο τον Ηεκατον μεδιμνον [κ
 ριθον με ελαττον ε Ηεκτε[α] πυρον δε απο τον Ηεκατον μεδιμνον μ
 ε ελαττον Ηεμικτεον Εα[ν] δε τις πλειο καρ[π]ον πονει ετ[ε] του]το
 Η ε ολειζο κατα τον αυτον λογον απρχεσθαι Εγλεγεν δε [τος δ]εμ
 αρχος κατα τος δεμος και παραδιδοναι τοις Ηιεροποιοις τοις
 10 Ελευσινοθεν Ελευσιναδε Οικοδομεσαι δε σιρος τρες Ελευσιν
 ι κατα τα πατρια Ηοπο αν δοκει τοις Ηιεροποιοις και τοι αρ[χ]ιτ
 εκ[τ]ρι επιτεδειον εναι απο το αργυριο το τοιν θεοιν το [τον κα
 ρπον ενθαυθοι εμβχλλεν Ηον αν παρακλαβοσι παρα τον δεμαρχον
 Απαρχεσθαι δε και τος χσυμμαχος κατα ταυτα Τας δε [π]ολες εγχο
 15 γεας Ηελεσθαι τε καρπο καθοτι αν δοκει αυτεσι [α]ρι[σ]τα ο [κ]αρπο
 ε] εγ[λ]εγεσσεσθαι Επειδαν δε εγλεχθει αποπεμφσαντων Αθναζε
 Τος δε αγκγοντας παραδιδοναι τοις Ηιεροποιοι[ς] τοις Ελευσι
 νοθεν Ελευσιναδε Ε[κ]ιν δε με παραδεχονται πεντε εμερον . . ο
 επειδαν επαγγ[ε]λει παραδιδοντον τον εκ τες πολεις Ηοθεν αν [ε
 20 ι] ο καρ[π]ος ευθυνοσθον Ηοι Ηιεροποιοι χιλιασιν δραχ[μ]ε[σ]ιν
 ε[κ]α[σ]το[ς] Και παρα τον δεμαρχον κατα ταυτα παραδεχεσθαι [Κερυ
 κας ; δε] [Η]ελομενε Ηε βολε πεμφσατο ες τας πολεις αγγελλον[τ]ας [νυ
 ν τα] Ηεφσεφισμενα τοι δεμοι το μεν νυν εναι Ηος ταχιστα το [δε λ
 οιοπον Ηοταν δοκει αυτει Κελευετο δε και Ηο Ηιεροφαντες και δ
 25 δαιδοχος μυστηριοις απαρχεσθαι τος Ηελλενα[ς] το καρπο κατα
 τα πατρια και τον μαντειαν τον εγ Δελφον Αναγραφαντες δε εμ .
 πινακιοι το μετρον το καρπο το τε παρα τον δεμαρχον κατα το[ν] δ
 εμον Ηεκαστον και το παρα τον πολειο[ν] κατα τον πολιν Ηεκαστ[ε]ν
 κ]αταθεντον εν τε τοι Ελευσινιοι Ελευσιν[ι] και εν τοι βολευτε
 30 ρ]ιοι Επαγγελλεν δε τον βολεν και τεςι αλλεσι [π]ολεσιν τε[σ]ι Ηε
 λ]λενικεσιν απχασει Ηοποι αν δοκει αυτει δυνατον εναι [κυρον ;
 τας μεν κατα Ηα Αθηναιοι απαρχονται και οι χσυμμαχοι εκνεο[ι
 ς] δε με επιταττοντας κε[λ]ευσοντας δε απρχεσθαι εν βολονται
 κ]ατα τα πατρια και τον μαντειαν τον εγ Δελφον Παραδεχεσθαι δ
 35 ε κ]αι παρα τουτον τον πολειον εν τις απαγει τος Ηιεροποιοις [κ]α
 τα] ταυτα Θυεν δε απο μεν το πελαγο καθοτι αν Ευμολπιδαι ε[παρχ
 σοντ ;]αι τριτο[ι]αν δε βοαρχον χρυσοκερον τοιν θεοιν Ηεκα[τερ
 ει] α]πο τον κριθον και τον πυρον και τοι Τριποτολεμοι και τοι [Θε
 ο]ι και τε[ι] Θεαι και τοι Ευβολοι Ηιερειον Ηεκαστοι τελεον και
 40 τ]σι Αθναικι βον χρυσοκερον Τας δε αλλας κριθας και πυρος απ

- οδομενος τος Ηιεροποιοις μετα τες βολες αναθεματα ανατιθεν
 ναι τοιν θεοιν ποιεσαμενος Ηαττ αν τοι δεμοι τοι Αθναιον δοκε
 ι και επιγραφεν τοις αναθεμασιν Ηοτι απο το καρπο τες απαρχε
 ς ανεθεθε και Ηελλενον τον απαρχομενον Τοις δε ταυτα ποιοσι
 45 πολλα αγαθα εναι και ευκαρπιαν και πολυκαρπια[ν Ηο]ιτινες αν
 με αδικοσι Αθναιος μεδε τον πολιν τον Αθναιον μεδε το Θε[ο
 Α]χμπον ειπε τα μεν αλλα καθαπερ αι χσυγγραφαι τες απαρχες [τ]ο
 κ]αρπο τοιν θεοιν Τας δε χσυγγραφας και το φσεφισμα τοδε αναγ
 ραφσατο Ηο γραμματαυε Ηο τες βολες εν στελαιν δυοιν λιθιναι
 50 ν και καταθετο τον μεν Ελευσινι εν τοι Ηιεροι τον δε Ηετεραν [ε
 μ] πολει Ηοι δε πολεται απομισθοσαντον το στε[λ]α Ηοι δε κολα[κρ
 εται] δοντον το αργυριον Ταυτα μεν περι τες απαρχες το καρ[πο] τ
 οιν θεοιν αναγραφσαι ες το στε[λ]α μενα δε εμ[β]χλλεν Ηεκατονδ
 κ]ινακ τον νεον αρχοντα τον δε βασιλεα Ηορισαι τα Ηιερα τα εν τ[ο
 55 ι Πελαργικοι και το λοιπον με ενΗιδρευεσθαι βομος εν τοι Πελα
 ργικοι ανευ τες βολες και το δεμο μεδε τος λιθος τεμνεν εκ το Π
 ελαργικο μεδε γεν εχασαγεν μεδε λιθος Εαν δε τις πα[ρ]χβαιν[ε]ι
 τουτον τι αποτινετο πεντακοσιας δραχμας Εςαγγελλετο δε Η
 ο βασιλευς ες τον βολεν Περι δε το ελαιο τες απαρχες χσυγγραφ
 60 σας Λαμπων επιδειχσατο τει βολει επι τες ενατες πρωτανειας
 Ηε δε βολε ες τον δεμον εχσενενκετο επαναγκες

Π. ΕΓΕΤΡΑΤΙΑΔΗΣ.

γενικὸς ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων.

ΛΑΜΠΩΝ Ο ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΟΣ

Περὶ τῆς ἀνωτέρω δημοσιευομένης πλείστου λόγου ἀξίως ἐπιγραφῆς πλεῖστα ἔχει τις νὰ εἴπῃ εἰς τὸ πραγματικὸν καὶ εἰς τὸ ἰδίχ ἐπιγραφικὸν μέρος ἀναφερόμενα. Ἡμεῖς ἐναυθθα περιορίζομεν τὸν λόγον εἰς τι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγραφόμενον ἱστορικὸν πρόσωπον, Λάμπωνα τὸν χρησμολόγον. Τὸ ψήφισμα δὴλα δὴ ἐκεῖνο σκοπὸν ἔχει νὰ ὑποδείξῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῶν, ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ὅτι πρέπει νὰ ἀπάρχωνται τῶν δημητριακῶν καρπῶν πρὸς τὰς θεὰς τὰς ἐν Ἐλευσίνι. Καὶ τίς μὲν εἶνε ὁ προτείνας τὸ ψήφισμα δὲν ἀναφέρεται, ἀναφέρεται ὅμως ἐν τέλει ὁ Λάμπων ὡς προτείνας συμπληρωματικῆς τίνος εἰς τὸ ψήφισμα διατάξεις, ὅπως οὐχὶ σπανίως βλέπομεν ἐν τοῖς ψήφισμασιν.

Ὁ Γενικὸς Ἐφορος ὀρθῶς νομίζει ὅτι ὁ ἀναφερόμενος οὗτος Λάμπων δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ᾔηε ἄλλος ἢ ὁ σύγχρονος τοῦ Περικλέους καὶ Ἀναξαγόρου Λάμπων ὁ μάντις καὶ χρησμολόγος. Εἰς τοῦτο τὸ συμπέρασμα ἄγουσι τὸν

Και άλλα δὲ τοιαῦτα σκώμματα κατὰ τοῦ Λάμπωνος εὐρίσκονται ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τῶν κωμικῶν.

Ἄλλ' ἱκανὰ ταῦτα περὶ τοῦ χρησμολόγου.

Σ. Κ. Σ.

ΤΙΜΗΤΗΡΙΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΙΚῆΣ ΕΠΙΓΡΑΦῆ

Παρὰ τὴν ἀμαξιτὸν τὴν ἔχουσαν ἀπὸ τῆς μονῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Ἰάκωνος καὶ Σωσιπάτρου εἰς τὴν εἴσοδον τῆς ἐν Πάκαιοπόλει βασιλικῆς ἐπαύλεως, καὶ ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς ἀρκῆς βορείου πλευρῆς αὐτῆς, ἐν τῷ ἀγριδίῳ τοῦ Σ. Δεβόνου, ἀνεσκαφῆς γινομένης πρὸς εὑρεσιν ἀρχαίων οικοδομητικῶν λίθων, ἐν ἀφθονίᾳ κατὰ τοὺς τόπους ἐκείνους τῆς ἀρχαίας τῶν Κερκυραίων πόλεως ἀνορυττομένων, ἀνευρέθη κατ' αὐτάς ἐπὶ λιθοστρώτου ἐδάφους, ἀσθαθῶς κειμένη ὀρθογωνικῆ βάσις ἀγάλματος σκληροῦ Κερκυραϊκοῦ λίθου, ὃν ἀμυγδάλην πέτραν καλοῦσιν οἱ ἐγγύριοι, ἔχουσα μὲν μῆκος 0,25, πλάτος δὲ 0,65 καὶ βῆθος 0,67 φέρουσα δὲ ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν πλευρᾶς τὴν δε τὴν ἐπιγραφὴν, δι' εὐσχήμεων καὶ εὐδικαίρων γραμμῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐπιγεγραμμένην, μῆκος ἔχόντων 0,04.

Α ΠΟΛΙΣ ΜΝΑΣΙΔΑΝ ΑΡΧΙΜΗΔΕΟΣ ΑΡΕΤΑΣ ΕΝΕΚΕΝ ΚΑΙ ΕΥΝΟΙΑΣ ΘΕΟΙΣ

Ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀνήκει εἰς τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους δηλοῦται σαφῶς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμῶν, ἀλλὰ παρατηρήσεως ἄξιον ὅτι φυλάττει ἔτι τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἐγγυρίου δωρικῆς διαλέκτου, εἰ καὶ ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐν Κερκύρα δὲν φαίνεται οὐσα πάντῃ αὐστηρὰ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀναγινωσκομένων ἐν ἄλλαις τῶν αὐτῶν χρόνων Κερκυραϊκῆς ἐπιγραφαῖς τύπων κοινῶν ἀντὶ τῶν πρώην δωρικῶν καὶ περιοριζομένου τοῦ δωρισμοῦ τὸ πολὺ εἰς τοὺς σχηματισμοὺς τῶν κυρίων ὀνομάτων. Ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αἰτιατικὴ πτώσις *Mnasidān*, γινομένη ἀπὸ εὐθείας *Mnasidas* φέρει συνηρημένον δωρικὸν τύπον, εὐρηται δὲ καὶ ἀσυναίρετως *Mnasidas* ἐν ταῖς Δελφικαῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ σοφοῦ Κουρτίου καὶ ἀττικῶς Μνησίλεως παρ' Ἀπολλοδώρῳ, διότι, ὡς γνωστὸν, τὰ κύρια σύνθετα, ὧν τὸ δεύτερον συνθετικὸν μέρος ἐστὶ τὸ ὄνομα *λαος*, συναλοιφῆς γενομένης τοῦ *σο* εἰς *α* μακρὸν, μεθίστανται παρὰ Δωριεῶσιν ἀπὸ τῆς δευτέρας κλίσεως εἰς τὴν πρώτην, καὶ κλίνονται κατὰ τὰ πρωτόκλιτα, ὡσπερ Μενέλαος, Μενέλας, Ἀρκεσίλαος, Ἀρκεσίλας, Νικόλαος, Νικόλας. Τίς δὲ ὁ μνημονευόμενος οὗτος Μνασίλας, ἄγνωστον παντάπασιν· ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Κερ-

κυραίων, περὶ πολλοῦ ποιουμένη τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀμείβουσα τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν πόλιν, οὐ μόνον ἠγάρεν αὐτῷ ἀνδριάντα, ὃν ἔστησεν ἐπὶ τῆς ἀρτίως εὐρεθείσης βῆσεως, ἀλλ' εἰς μείζονα τιμῆς ἐνδείξειν καὶ εἰς βεβαιότερον τεκμήριον τῆς πρὸς αὐτὸν χάριτος ἀνέθηκε τὸν ἀνδριάντα τοῦτον τοῖς θεοῖς.

Ἐπὶ τῆς ἀνω πλευρᾶς τῆς ὀρθογωνικῆς βῆσεως, ἐφ' ἧς ἵστατο τὸ πάλαι ὁ ἀνδριάνς τοῦ Μνασίλα, φαίνονται εἰσέτι δύο κοιλότητες, τὸ σχῆμα ἔχουσαι ἀνθρωπίνων ποδῶν ἱκανῶς μακρῶν, ἐξ ὧν δυνατὸν εἰκάσαι ὅτι ὁ ἐπιτείμενος ἀνδριάνς εἶχε τὸ φυσικὸν ἀνθρώπινον μέγεθος, καὶ μείζον ἴσως τοῦ φυσικοῦ, ἐὰν εἰς αὐτὸν ἀνῆκε μακρῶν τεμαχίων ἀρκῆς ἀνδρικής χειρὸς, σώους ἐχούσης ἐκ τῶν δακτύλων τὸν ὀπίτην καὶ τὸν παρήμεσον, κρατοῦντας βραχὺ σκηπτρον ἡμίθραυστον, τοῦθ' ὅπερ ἴσως οὐχὶ ἀπίθανον, ὡς ἀνεσκαφεύσης οὐχὶ πόρρω τῆς ἐνεπιγράψου βῆσεως.

Ἄλλαι τοιαῦται τιμητήρια ἐπιγραφαὶ ἐπὶ βῆσεως ἐπιγεγραμμένα εὐρέθησαν καὶ ἄλλοτε ἐν Κερκύρα κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἀλλ' ἐκ τούτων αἱ μὲν μετεκομισθήσαν εἰς Ἴταλίαν μετὰ τῶν εὐρεθέντων ἀνδριάντων ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν Προνοητῶν ἐπὶ Φραγκοκρατίας· αἱ δὲ ἀνήκουσαι τῇ πολυτίμῳ ἀρχαίων μνημείων Συλλογῇ τοῦ φιλαρχίου ἱατροδιδάκτορος Σταματίου Γαγκάδη, ἀθλίως μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἀπωλέσθησαν, μία δὲ μόνη, καθ' ὅσον γινώσκομεν, ἔτυχεν ἔτι σωζομένη ἐν τινι δωματίῳ τοῦ πρώην Ἰονίου Γυμνασίου, ὅπου εἰσὶ κατατεθειμένα πολλὰ καὶ διάφορα Κερκυραϊκὰ ἀρχαιοτήτες. Τούτου ἕνεκεν κρίνομεν καθήκον νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν πεφωτισμένην πρόνοιαν τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς ὅπως μὴ ὑποστῇ καὶ ἡ ἀρτίως ἀνεσκαφεύσα βῆσις τὴν αὐτὴν τύχην, οἷον καὶ αἱ πρώην ἄλλαι, διότι καλὸν μὲν τὸ φροντίζειν περὶ τῶν κοσμημάτων τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀνέσεων τοῦ βίου καὶ τῶν λοιπῶν ψυχαγωγημάτων, ἀλλὰ δεόν νὰ μνησθῶμεν συγχρόνως ὅτι τὰ λοιπὰ ἔθνη κακῶς θέλουσι κοίνη περὶ τῆς ἡμετέρας ἠθικῆς προόδου καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως, ἐὰν βλέπωσιν ἡμᾶς περιοριζόντας τὰ πατρῶα καὶ ἀναλήγῃτως ἔχοντας πρὸς τὰ λαμπρὰ ἔργα τοῦ ἐνδοξοῦ ἡμῶν περελθόντος, εἰς ἃ κατὰ μέγαν μέρος ὀφείλομεν τὴν ἡμετέραν παλιγγενεσίαν καὶ ἀποκατάστασιν εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐθνῶν.

I. A. ΡΩΜΑΝΟΣ.

(Ἐκ τῆς κερκυραϊκῆς ἐφημερίδος Ῥήγας ὁ Φεραῖος 27 Ἰανουαρίου).

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ.

Εἰς τὸν δῆμον Ἀνακτορίων τῆς ἐπαρχίας Βονίτσης ἐν τῇ συνοικίᾳ Ἁγίου Βασιλείου εὐρέθη πρὸ τινων μνηῶν ἀνέκδοτος τις Ἐπιτάφιος Ἐπιγραφὴ, ἧς ἀντίγραφον ἐν μικροῖς γράμμασιν, ἀνευ τόνων, καὶ συγκεκολλημένας ἔχον τὰς λέξεις, περιῆλθεν εἰς χεῖράς μας. Ταύτην μετ' ἐπιστασίας διεληθόντες ἀνεύρομεν ὅτι ἦν συντεταγμένη ἐμμέτρως, ἔχουσα τοὺς δύο πρώτους στίχους δι-

κτυλικούς, ἐξαμέτρους, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀποτελοῦντας δίστιχον ἔλεγειακοῦ πενταμέτρου. Χειραγωγούμενοι δ' ἔπειτα ὑπὸ τε τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἐννοίας ἠδυνήθημεν νὰ διορθώσωμεν τὰ πολλὰ τοῦ ἀντιγράφου λάθη, καὶ νὰ φέρωμεν αὐτὸ ὅσον ἐνεστὶν εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν, οὕτως·

Πατὴρ μὲν Κασσώπᾳ, πατὴρ δέ μοι ἦν Μενέδαμος,
Μήτηρ δ' ἐξετέκνωσε(ν) Ἀριστοκράτη Ἐχενίκαν.
Δισσὰ δὲ τέκνα λιποῦσαν, ὁ παντοδόρος λάβε μ' Ἀδης,
Ἄκριτος, ἀστόργου θηρὸς ἔχων κραδίην.
Ἄνδρὶ δὲ τέκνα ἔλιπον Λυσιζέην, ἠδὲ γονεῦσιν,
Ὀρφὰν ταῦτα τρέφειν . . . . .
Ἄμετέραν δ' ἀρετὰν οὐ φθέζομαι· ἄ γὰρ ἀτέρμων
Πᾶσά τοι Ἡπείρου γαῖα, φέροπλος ἐρεῖ.

Κρίνομεν περιττὸν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν ὡς λίαν σαφῆ. Ἡ δὲ ἐποχή, καθ' ἣν ἐχαράχθη δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ὀρισθῆ, καθότι στερούμεθα τῆς παλαιογραφίας. Εἰκάζεται δὲ ἐκ τε τοῦ ὕφους καὶ τῆς γλώσσης ὅτι δὲν εἶναι πολὺ μεταγενεστέρᾳ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, πρὸ Χριστοῦ.

Ὁ πρῶτος στίχος φαίνεται πως προσκρούων εἰς τὸ μέτρον, ἔχων τὸν τρίτον πόδα παλιμβάκχιον (ὠπα πα), καθότι τὸ Α τῆς λέξεως Κασσώπᾳ (=Κασσώπη) εἶναι μακρὸν κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν. «Τὸ Η εἰς Α μακρὸν τρέπουσιν οἱ Δωριεῖς» [Γρ. Κορίνθ. περὶ Δωρίδ. § 4]. Ἔδει δὲ νὰ ἦναι βραχύ, ὅπως ἀποτελέσῃ δάκτυλον. Δικαιολογεῖται ὅμως τὸ φαινόμενον τοῦτο καθόσον — «Συνεχῶς οἱ ποιηταὶ ἀδιόφορον ἠγοῦνται τὴν ἐπὶ κκαταπεραιώσει λέξεως συλλαβὴν» [Ζηνοβ. Πώπ. Μετρ. σ. 38].

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μας πορίζομεθα εἰς πλουτισμὸν τοῦ λεξικοῦ τρία κύρια ὀνόματα, Ἀριστοκράτη, Ἐχενίκαν καὶ Λυσιζέην, καθὼς καὶ τὸ ἐπίθετον παντοδόρος, ὅπερ ἐτάξαμεν ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ κακῶς ἔχοντος παντοβάρης. Τὸ δὲ εἰς τὸν Ἀδην ἀποδιδόμενον ἐπίθετον ἄκριτος (=ἀστόχαστος, μὴ διακρίνων γένος, ἡλικίαν, τᾶξιν ἀνθρώπων κτλ.), τοῦτο εὐρεῖται καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιταφίῳ ἐπιγραφῇ, δημοσιευθεῖσα παρὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰω. Ῥωμανοῦ, ἔνθα ἀναγινώσκομεν — «ἄκριτον αἴσαν» [Ἰδ. Ἐφημ. Ὀρακ. ἔτους 1877 Σεπτέμβριον].

Ἐν Λευκάδι 16 Ἰανουαρίου 1880.

ΙΩ. Ν. ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ σχολάρχης.

ΤΥΡΡΗΝΙΚΟΝ ΚΑΤΟΠΤΡΟΝ

Ὁ κ. de Witte ἀνέγνωσεν ἐνώπιον τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ τῶν Γραμμάτων, κατὰ τὴν συνεδρίαν αὐτῆς τῆς 9 Ἰανουαρίου ἐ.ε. ὑπόμνημα πρὸς διαλεύκανσιν τῶν κατὰ τι κάτοπτρον ἀνευρεθῆν εἰς τὰ πέρα τῆς Κρότωνος. Εἶνε τὸ κάτοπτρον χαλκοῦν, ὁ δὲ δίσκος αὐτοῦ στρογγύλος καὶ ὑπὸ

κάλλυγος περιβαλλόμενος. Ἐν τῷ μέσῳ εἰκονίζεται διὰ χονδρῆς ἐργασίας νεανίας ἔφιππος. Ὁ ἵππευς εἶνε γυμνός, περιβλημά τι ἔχων μόνον περὶ τὴν ὄσφυν, ὅπερ περιβλημα κυμάνεται ὀπισθεν εἰς τὸν ἀέρα. Ὁ ἵππος μικρότερος ἂν, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἀνάστημα τοῦ ἀναβάτου ἔχει *galaria* περὶ τὸν τραχηλόν, οἱ πόδες αὐτοῦ οἱ ὀπίσθιοι εἶνε εὐθεῖς ὡς ἂν ὁ χαράκτης ἤθελε νὰ εἰκονίσῃ (χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐπιτύχῃ), ἵππον μέλλοντα νὰ ἐξορμήσῃ εἰς κάλπασμόν. Ὁπισθεν τοῦ ἵππεως ὑπάρχει δεξιόν. Παρὰ τὴν ὄλην δὲ παράστασιν ἐπιγραφὴ γράμμασι Τυρρηνικοῖς δηλοῖ τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ἀναβάτου **HERCLE**, τὸ δὲ τοῦ ἵππου **PAKSTE**. Ὁ κ. de Witte λέγει ὅτι εἶνε ὁ Μελικέρτης ὄρμων νὰ ῥιφθῆ εἰς τὰ κύματα, εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι ἐταύτιζον οἱ Ἕλληνες τὸν Ἡρακλέα πρὸς τὸν Μέλακρθ τῶν Φοινίκων, ὅπερ δηλοῦται καὶ ἐκ περιφήμου τινὸς διγλώσσου ἐπιγραφῆς εὐρεθείσης ἐν τῇ νήσῳ Μελίτη. Ἀπὸ πολλοῦ ἔχει γέινει μάλιστα καὶ ἡ παρατήρησις ὅτι λαβόντες οἱ Ἕλληνες παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀναστρέψωσι τοὺς σημιτικούς χαρακτήρας καὶ νὰ τάξωσιν αὐτοὺς κατὰ πρόοδον. Οὕτως ἐκ τοῦ **MELKARTH** ἔγεινεν ὁ **HRAKLEM** (M=Σ),¹ οὕτω καὶ ἐκ τῆς Φοινίσσης θεᾶς **ANAIT** ἔγεινε ἡ **TIANA** (=DIANA=Ἄρτεμις). Ὁ Τυρρηνὸς λοιπὸν τεχνίτης κατὰ τὸν κ. de Witte συγγέων τὸν Μελικέρτην πρὸς τὸν Μέλακρθ τὸν ἰσοδύναμον τῷ Ἡρακλεῖ, ἔγραψεν **HERCLE** ἀντὶ νὰ γράψῃ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀθάμαντος καὶ τῆς Ἡοῦς.

Σ.Κ.Σ.

ΓΕΡΜΑΝΚΗ ΣΧΟΛΗ

Συνεδρία τῆς 6|18 Φεβρουαρίου

Ὁ κ. **BON** Περὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Περγᾶμου.

Ὁ κ. **ΦΟΝ ΣΥΒΕΛ** Περὶ παραστάσεων τῆς Ἀθηναῖς.

Συνεδρία τῆς 20 Φεβρουαρίου 3 Μαρτίου

Ὁ κ. **ΣΜΙΘ** Περὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Σάρδεων.

Ὁ κ. **ΜΙΑΧΑΙΦΕΡ** Περὶ Ἀττικῶν ἀναγλύφων.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ἐν Τανάγρα ἐγένοντο πρὸ τινος ἀνασκαφαὶ ἀδεία τῆς Κυβερνήσεως ἐν τῷ ἰδιωτικῷ ἀγρῷ τοῦ κ. Α. Ἐρνέρη ἔνθα καὶ ἄλλοτε ἐγένοντο τοιαῦται. Ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ταύταις εὐρέθησαν εἰκοσιτρεῖς ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ καὶ εἴκοσι εἰδώλια ἐκ τῶν ἐν Τανάγρα συνήθως εὐρισκόμενων. Καὶ αἱ μὲν ἐπιγραφαὶ κατετέθησαν ἐν τῷ ἐν Τανάγρα ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ, τὰ δὲ εἰδώλια ἐκομίσθησαν εἰς Ἀθήνας εἰς τὸ ὑπουργεῖον. 1 Πρὸς Παρνασσὸς Γ, 903.

γεγον τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἐν ᾧ ἐγένετο ἡ μετὰ τοῦ ποιήσαντος τὰς ἀνασκαφὰς διανομή εἰς δύο ἴσα μέρη συμφώνως τῷ νόμῳ. Τὰ λαχόντα τῷ δημοσίῳ εἰδώλια ἄτινα κατετέθησαν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βαρβακείου εἰσὶν ὄρθιαι γυναικῆς τρεῖς, ἐρωτιδεὺς ὄρθιος, ἐρωτιδεὺς ἕτερος κεκαλυμμένος, γυνὴ καὶ ἀνήρ ὄρθιοι τέχνης ἀρχαϊκωτέρας, ἔτι δὲ ζεύγος χαλκῶν πτερινιστήρων. Τὰ λοιπὰ εἰδώλια ἀφέθησαν τῷ ποιήσαντι τὰς ἀνασκαφὰς ἐλεύθερα διὰ τὸ ἐμπόριον. Ἡ ὄλη ἀνασκαφὴ διήρκεσε μῆνας δύο, κυρίως δ' ἐργασίμους ἡμέρας εἴκοσι δύο. Παρῆν δ' ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ ὁ τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς ἐταῖρος κ. Ἄτουλιέ.

— Ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ παρὰ τὴν ὁδὸν Φαλήρου Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου εὐρέθη τὸν λήξαντα μῆνα ἔργον τέχνης γλυπτικῆς ἀξιόλογον περὶ οὗ ὁ κ. Σ. Κουμανούδης ἀνεκάλυψε τὰ ἐπόμενα ἐν τῇ Παλιγγυρεσίᾳ τῆς 18 Φεβρουαρίου.

«Εἶναι λίθου Πεντηλησίου. εὐρέθη δὲ εἰς πολλὰ τεμάχια τεθραυσμένον ἔκπαλαι, περὶ τὰ τρίκοντα, ὧν τινὰ τὰ μείζονα, αὐτοσχεδίως συναρμοσθέντα ἀπήρτισαν σῶμα γυναικείον γυμνόν, μεγέθους δύο τρίτων τοῦ φυσικοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι πλαγιασμένον ἐπὶ θράχου καὶ κοιμάται. Ἡ κλίσις τοῦ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ μᾶλλον πρηνῆς. Ὑπεστρωμένον εἶναι ἱμάτιον, προκρέμαται δὲ καὶ κεφαλὴ λεοντῆς. Ἡ κεφαλὴ τῆς γυναικὸς εὐρέθη δυστυχῶς κολληθῆ κατὰ τὸ κάτω ἡμισυ τοῦ προσώπου καὶ ἀπεσπασμένη τοῦ λαιμοῦ, ἀνήκει ὁμως ἀναμφιδόλως εἰς τὸ σῶμα. Ἡ κόμη αὐτῆς οὕσα ἐντέχνως ἐκτενισμένη, μίαν πλεξίδα ἀνίσταν ἀπὸ τῆς ρίζης τοῦ μετώπου πρὸς τὴν κορυφὴν, συγκρατεῖται καὶ διὰ κρικοσιδοῦς στεφάνης, τῶν δὲ ὀρθαλμῶν τὰ βλέφαρα εἶναι κλειστά. Ἴσως ἡ μορφή αὕτη ὀνομαστέα Νύμφη τις, ἔξ ἐκείνων τῶν συμπεριπόλων τοῦ Πανός, ἢ καὶ Ἀριζδνῆ, ἣτις ἐγκατελείφθη ἐν Νάξῳ κοιμωμένη παρὰ τοῦ ἀχαριστήσαντος ἥρωος Θησέως καὶ τὴν ὁποίαν ὑστερον ἀνεῦρε καὶ ἀνέλαθεν ὁ θεὸς Διώνυσος. Ἡ τέχνη φαίνεται ὡς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλ' ἱκανῶς φυσικὴ καὶ ἐπιμελής».

— Ἐν τῇ εἰσόδῳ τῆς πόλεως ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πειραιῶς ἀριστερὰ τῷ ἀνερχομένῳ καὶ παρὰ τὸ κατὰστημα τοῦ φωταερίου ὁ κ. Ι. Μεσσηνέζης ἤρξατο τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ λήξαντος μηνὸς ἀνασκαφὰς ἐν τῷ ἰδιοκτήτῳ αὐτοῦ ἀγρῷ ἐνῶ καὶ πέρυσιν ἀνέτκαπτεν. Εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε ἱκανοὶ τάφοι μὲ ἀγγεῖα καὶ ληκύθους οὐχὶ ὁμως μεγάλης ἀξίας.

— Ἡ Ἀνεξάρτησις ἐφημερίς τοῦ Ναυπλίου γράφει τὰ ἑξῆς ἐν τῷ φύλλῳ αὐτῆς τῆς 6 Φεβρουαρίου: «Εἰς τὴν πεδιάδα Ἴρι καὶ παρὰ τὴν εἰς Κρανίδιον ἄγουσαν ὁδὸν ἀνεκαλύφθη πρὸ καιροῦ λίθος ἐνεπίγραφος ὕψους 1,56 πλάτους 0,30 καὶ πάχους 0,23 ὅστις θραυσθεὶς εἰς δύο τεμάχια εὐρίσκεται ἤδη ἐντετοιχισμένος εἰς ἀγροτικὴν οἰκίαν· ὁ λίθος οὗτος φέρει ἐπιγραφὴν».

ΟΡΟΣ
ΑΣΚΛΑ
ΠΙΟΥ

δεικνύων ὡς φαίνεται, τὰ πρὸς τὴν θέσιν ἐκείνην ὄρια τῆς Λήσσης ἢ τῶν ἐν αὐτῇ κτήσεων τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ».

— Ἐγένετο ἄλλοτε πολὺς λόγος περὶ τῶν ἐν Ῥαμνοῦντι ὑπὸ χωρικῶν γενομένων ἀνασκαφῶν καὶ τῆς εὐρέσεως διαφόρων γλυπτῶν μαρμάρων ὧν δυστυχῶς τὰ πλεῖστα ἐγένοντο ἄφαντα. Τῷ ζήλῳ φιλαρχαίου ἰδιώτου ἢ ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας ἐγένετο κάτοχος τριῶν ὠραίων μαρμαρίνων κεφαλῶν ἀνδρικών καὶ τεμαχίου ἐξ ἀναγλύφου παριστῶντος ὠραιοτάτην γυναικείαν κεφαλὴν μεγέθους ὑπὲρ τὸ φυσικόν. Τὰ ἀποκτηθέντα ταῦτα ἀντικείμενα κατετέθησαν εἰς τὸ ἐν τῷ Βαρβακείῳ μουσεῖον τῆς Ἐταιρίας.

— Ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐν τῇ πρὸς τὴν χρυσῆν πύλην ἀγορῆ ὁδῷ ἀνευρέθη κατ' αὐτὰς ἄγαλμα 76 ἑκατοστῶν ὕψους παριστάνον τὸν Ἐρωτα σκυθρωπὸν καὶ ὡσεὶ κοιμώμενον ἐκ Παρίου μαρμάρου τέχνης δὲ λίαν καλῆς. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἀπεσπάσθη ἐκ συμπλέγματος μείζονος.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Τὸν λήξαντα μῆνα δύο μὲν ἐγένοντο συνεδρία καὶ πέντε δὲ ἀναγνώσματα τὰ ἑξῆς:

Τοῦ κ. Ἀχιλλέως Παράσχου τακτικοῦ παρέδρου μέλους ποίημα ἢ Ἑλλάς τοῦ 1821 καὶ ἢ Ἑλλάς τοῦ 1879.

Τοῦ κ. Γρηγορίου Βερνηράκη ἀντεπ. μέλους περὶ τοῦ γεωστῆ ἐν παπύρῳ εὐρεθέντος ἀποσπάσματος τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου.

Τοῦ κ. Κωνστ. Βάμβα τακτικοῦ ἐνεργοῦ μέλους περὶ ταμειυτηρίων καὶ ταχυδρομικῶν σωτηρίων τραπέζων.

Τοῦ κ. Κ. Α. Παλαιολόγου ἀντεπιστέλλοντος μέλους ἐν Ὀδησσῷ ἢ εἰκοσιπενταετηρίς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ῥωσίας Ἀλεξάνδρου ἱστορικὴ μελέτη.

Τοῦ κ. Θεοφ. Μπαλτῆ τακτικοῦ ἐνεργοῦ μέλους περὶ συστάσεως ταμείου τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐπὶ τοῦ κανονισμοῦ ἐπιτροπῆς κ. Α. Τομπάκης ὑπέβαλε τὸ σχέδιον τῶν ἐπιφερομένων τροποποιήσεων μετ' αἰτιολογικῆς ἐκθέσεως. Τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξετυπώθη καὶ θέλει συζητηθῆ προσεχῶς.

Ἡ κοσμητεία τῆς ἐν Σύρῳ Σχολῆς τῶν ἀπόρων παιδῶν συνέστησεν ἐν τῇ σχολῇ τμήμα ὑποδηματοποιίας εἰς ᾧ ἤρξαντο ἐργαζόμενοι εἴκοσι περίπου παῖδες. Εὐεργετικὴ παράστασις ὑπὲρ τῆς Σχολῆς ταύτης ἐν τῷ θεάτρῳ Ἑρμοῦ πόλεως κατέλιπε κέρδος 1500 δραχμῶν.

Τὸν λήξαντα μῆνα αἱ ἐγγράφαι τῶν μαθητῶν ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις σχολῇ τῶν ἀπόρων παιδῶν ἀνῆλθον εἰς 420. Ἐν δὲ τῷ ὑπνωτηρίῳ τῆς σχολῆς ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτοῦ (2 Δεκεμβρίου) μέχρι τῆς 21 Φεβρουαρίου καὶ

ταύτης συμπερίγυμβανομένης έκοιμήθησαν 963 παῖδες τὸν Δεκέμβριον, 1054 τὸν Ἰανουάριον καὶ 911 τὰς ἡμέρας ταύτας τοῦ Φεβρουαρίου ἤτοι ἐν συνόλῳ 2928. Τὴν 21 Φεβρουαρίου ἦσαν κατελιημμένοι καὶ αἱ 50 κλῖναι τοῦ κα-
ταστήματος, ἡ δ' ἐφορεύουσα ἐπιτροπὴ σκέπτεται νὰ ἰδρῖση 50 ἐτέρας.

Τῇ αἰτῆσει αὐτῶν ὁ Σύλλογος συνῆψε σχέσεις μετὰ τοῦ ἐν Μαδύτῃ τῆς
Θρακικῆς χειρσονήσου συλλόγου ὁ Ἑλλησπόντος καὶ μετὰ τῆς ἐφορείας τῶν
σχολείων τοῦ ἐν Κρήτῃ δήμου «Σπηλιᾶς», καὶ ἐψήφισε τὴν ἀποστολὴν
βιβλίων ἐκ τῶν διπλῶν αὐτοῦ.

Ἐξελέγη μέλος ἀντεπιστέλλον ὁ ἐν Σουζῶ πρόξενος τῆς Ἑλλάδος κ. Δη-
μοσθένης Μητσάκης.

ΧΡΟΝΙΚΑ

Φιλολογία. — Τῇ 26 Φεβρουαρίου ἐγένετο ἐν τῇ Γαλλικῇ Ἀκαδη-
μείᾳ ἡ ἐκλογή τῶν Ἀκαδημειακῶν διὰ τὰς κενὰς ἑδρας τῶν ἀποβιωσάν-
των Σιλβέστρου δὲ Σατού καὶ Σαιν Ἰβενέ Ταγιανδιέ. Ὑποψήφιοι ἦσαν ἔνδεκα
οἱ ἐξῆς: Ρατισβόν, Λαβουλαί, Βαλλόν, Μάξιμος Δουκάν, Ἰούλιος Βαρβιέ,
Ἰβενιὼλ, Μονσελέ, Λαβίς, Παύλος δὲ Σαιν-Βικτόρ, Μαζὰδ καὶ Λέων Ἀλεβί.
Ἐξελέχθησαν δὲ μετὰ πάλην ἰσχυρὰν εἰς ἐπανειλημμένας ψηφοφορίας ὁ
μὲν δημοσιολόγος Μάξιμος Δουκάν ὡς διάδοχος τοῦ Σαιν Ἰβενέ Ταγιανδιέ
καὶ ὁ κωμωδιοποιὸς Λαβίς ὡς διάδοχος τοῦ Σατού. Καὶ ἡ μὲν ἑδρα τοῦ Μα-
ξιμου Δουκάν εἶναι ἡ 16' κατὰ τὴν τάξιν ἐν τῇ ἀκαδημείᾳ καὶ ἔσχε δεκα-
τρεῖς προκατόχους ἐν οἷς καὶ τὸν Βολταῖρον, ἡ δὲ τοῦ Λαβίς κγ' καὶ ἔσχεν
ὁμοίως δεκατρεῖς προκατόχους ἐν οἷς τὸν Λαβρουγιέρ καὶ τὸν Μοντέσκιον.

— Ἐξεδόθη ἐπ' ἐσχάτων ἐν Γαλλίᾳ ὁ δεῦτερος τόμος τῶν ἀπομνημονευ-
μάτων τῆς κυρίως Ῥεμυζά. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος εἶχε περιλάβει τὸν χρόνον
μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πρώτης αὐτοκρατορίας, ὁ δὲ δεῦτερος ἀγχι τὸν ἀνα-
γνώστην μέχρι τοῦ 1806. Ἀνευρίσκομεν δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τὸ αὐτὸ διαφέρον
τῶν ἀνακoinώσεων καὶ λεπτομερειῶν περὶ τοῦ ἀληθοῦς Ναπολέοντος, περὶ τοῦ
ἑσωτερικοῦ του βίου, περὶ τῶν ἀντιθετικῶν ἐνστάτικων τοῦ ἀνδρὸς τούτου,
ὄντος ἰσχυροτάτου ἄμα καὶ ἀθηνεστάτου, εὐσταθοῦς τε ἄμα καὶ εὐκινήτου.
Νομίζει τις ὅτι παρευρίσκειται πως εἰς παρᾶστασιν τινα τῆς αὐτοκρατορικῆς
ἐποπτείας, κατοπτευομένης ἐκ τῶν παρασκηνίων. Ἄλλ' ὁ Ναπολέων δὲν κα-
ταλαμβάνει ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τούτοις τὴν σκηνὴν ὀλόκληρον μόνος·
κατ' ὀλίγον δὲ ἐν ταῖς σημειώσεσι τῆς διηγουμένης παρουσιάζονται ζωηρό-
τερον καὶ μετέχουσι δραστηριότερον τῶν γεγονότων οἱ περιστοιχίζοντες τὸν
μέγαν αὐτοκράτορα καὶ οἱ ἐπιφανέστεροι ἄνδρες τῆς ἐποχῆς. Τοῦτο δὲ γεννᾷ
τὸ διαφέρον καὶ προφυλάττει ἀπὸ τῆς μονοτονίας τῆς χαρακτηριζούσης συ-
νήθως τὰ τοιαῦτα βιβλία.